

Els papers
del Pavelló de la República

15

Centre d'Estudis Històrics Internacionals

HEROIS ANÒNIMS
La història
d'en Romuald Grané Vilaseca

Edició i notes
Núria Segura Insa

editorial afers
centre d'estudis històrics internacionals
Catarroja – Barcelona
2016

Aquest llibre forma part del projecte de recerca «La Guerra Civil española y tres décadas de guerra en Europa: herencias y consecuencias (1914-1945/2014)» (ref. HAR2013-41460-P), projecte de R+D del Programa Estatal de Foment de la Investigació Científica i Tècnica d'Excel·lència, subprograma estatal de Generació de Coneixement del Ministeri d'Economia i Competitivitat, i ha estat desenvolupat dins el Grup de Recerca Consolidat GRANMA —Grup de Recerca i Anàlisi del Món Actual— de la Generalitat de Catalunya (ref. SGR 2014-006)

*Aquest llibre no podrà ser reproduït, ni totalment ni parcialment,
sense el permís escrit de l'editor. Tots els drets reservats.
Dirigiu-vos a CEDRO (www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar
o escanejar fragments d'aquesta obra*

primera edició: novembre 2016
© CEHI-Pavelló de la República, 2016
© de la introducció: José Manuel Rúa Fernández, 2016
© d'aquesta edició: Editorial Afers, 2016
apartat de correus 267
46470 Catarroja (País Valencià)
www.editorialafers.cat
editorialafers.blogspot.com
afers@editorialafers.cat
imatge de la coberta: Arxiu CEHI
disseny de la col·lecció: Jaume Gómez Muñoz
disseny de la coberta: Miquel Rosselló
maquetació: Pep Aranda
imprès: ByPrint Percom, SL
Picassent (País Valencià)
ISBN: 978-84-16260-26-3
dipòsit legal: V-2583-2016

No es cansa mai de lluitar?
No, al contrari.
Mai me'n perdo ni una.
Lluitar és molt important per aconseguir coses.

Romuald Grané Vilaseca

Índex

Introducció.....	11
Pròleg.....	27
La primera batalla: els primers anys de vida	29
La família.....	29
La Barcelona dels anys 30.....	30
Un nen treballador.....	32
El venedor de mistos, un petit heroi.....	33
Somnis d'infant.....	36
Els canvis polítics en una Espanya convulsa.....	39
La Segona República (1931-1939)	39
Els processos electorals.....	40
Les penúries econòmiques durant la Guerra Civil	41
La Guerra Civil i les divisions polítiques.....	43
La segona gran batalla: la dictadura franquista	49
Les penúries de la postguerra.....	49
La lluita clandestina contra el règim.....	50
Les detencions	51
La violència policial en les comissaries i la presó..	53
El dia a dia a la presó	55
Les relacions amb els altres presos	56
L'organització comunista dins de la presó i la Soli	57
La Floreta, l'amor de tota una vida	58
Els judicis franquistes	60
El consell de guerra de Romuald Grané Vilaseca..	62

L'última estada a la presó: el Dueso a Santoña.....	63
El comorerisme.....	66
El paper de la dona en tota la lluita.....	67
La vida durant el franquisme.....	68
L'inici de la transició cap a la democràcia	70
Les darreres grans lluites: l'alzhèimer i la vellesa	
digna	73
El primer contacte amb l'alzhèimer.....	73
L'entrada a la residència	75
La mort de la Flora	77
Com han de ser les residències.....	78
Una mirada cap enrere.....	79
Annexos	
Escrits i reflexions.....	83
La guerra (entrevista).....	83
La religió i els nacionalismes (entrevista)	85
La religió	85
Els nacionalismes.....	86
La Soli (Solidaritat)	86
L'enllaç com a Model	93
El paper de la dona durant el franquisme	93
El comorerisme i el partit (entrevista).....	98
Per què va durar tants anys el franquisme	99
L'alzhèimer i la residència.....	100
Reflexions personals sobre l'alzhèimer (entrevista)	111
Consell de guerra d'en Romuald	113
El marc	113
Les diligències policials.....	117
Les diligències judicials.....	123
El consell de guerra.....	131
Justificació de la sentència.....	132
Qualificació dels fets i sol·licituds	133
Sentències.....	134
Resum dades extretes del consell de guerra del 17 de març de 1953 i sentències Grup Mataró de re- sultes de la revisió feta pel Tribunal Superior de Justícia Militar del 23 d'abril de 1954	137
Transcripció íntegra de l'entrevista	141

Introducció

Una vida i el seu context històric

El número 15 de la col·lecció «Els Papers del Pavelló de la República», editada pel Centre d'Estudis Històrics Internacionals i l'Editorial Afers, titulat *Herois anònims*, ens acosta a la vida de Romuald Grané Vilaseca (Artés, 1923-Mataró, 2012), un dels molts militants antifranquistes, republicans i comunistes, allunyats dels focus mediàtics però que van posar cara i ulls a la lluita per la democràcia i per la millora de les condicions de vida de la gent.

El llibre, compost d'entrevistes i escrits i documentació personals, s'estructura en dues parts. La part principal consisteix en una aproximació a la seva trajectòria vital mitjançant una biografia novel·lada d'en Romuald i un apèndix documental. Hi trobarem, a més de les seves vivències personals, referències a processos i esdeveniments històrics que van marcar la seva militància política i el seu compromís social. És precisament per contextualitzar aquesta mena de situacions amb rerefons històric que hem considerat oportú introduir un altre apartat al llibre. Es tracta d'una introducció històrica, on mirarem de caracteritzar i donar claus explicatives a algunes de les referències generals més significatives incloses al relat biogràfic d'en Romuald. D'acord amb això, en aquesta introducció farem una breu descripció i anàlisi de cinc temàtiques fonamentals per entendre les circumstàncies històriques que li va tocar viure

de prop al nostre protagonista. Parlem de la proclamació de la II República, de la repressió política a la rereguarda republicana durant la Guerra Civil, del cop repressiu del règim franquista contra el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) conegut com la «caiguda dels 80», de la «qüestió Comorera» dins del partit, i de les tortures practicades per la Brigada Político-Social.

1. La proclamació de la II República

La caiguda de la monarquia i la proclamació de la II República el 14 d'abril de 1931 van ser esdeveniments històrics que van agafar relativament de sorpresa els contemporanis. Era evident que el règim de la Restauració es trobava fortament desprestigiada i patia una forta crisi de legitimitat a causa del suport a la dictadura del general Primo de Rivera (1923-1930), però també era evident que els diversos moviments conspiratius muntats per provocar un canvi de règim, com el complot republicà de desembre de 1930, inspirat pel pacte de Sant Sebastià del 17 d'agost de 1930 i que acabà amb les execucions dels capitans de la «Sublevación de Jaca» Fermín Galán i Ángel García Hernández, havien resultat un fracàs estrepitos. El balanç que podia fer el moviment republicà a les portes de les eleccions municipals d'abril de 1931 era francament decebedor, amb els seus principals líders a la presó o a l'exili, i amb la convocatòria d'uns comicis que en restringir-se a l'àmbit municipal podien ser més favorables als candidats monàrquics, per normatives legals com l'article 29 de la llei electoral, que comportava la victòria automàtica (sense necessitat de passar per les urnes) d'aquelles candidatures que no tinguessin rivals (com succeïa amb molts candidats monàrquics a les localitats més petites).

Justament per aquesta raó, per la legislació favorable i la força de les xarxes clientelars i caciquistes a l'àmbit local, el govern de l'almirall Juan Bautista Aznar-Cabañas va promoure la convocatòria d'unes eleccions municipals en comptes de generals, percebudes com una maniobra po-

lítica massa agosarada per a un sistema polític que havia perdut rodatge electoral per culpa del període dictatorial i que necessitava apuntalar les seves bases. Així doncs, amb les eleccions del 12 d'abril de 1931, on només podien votar els homes majors de vint-i-cinc anys, es tractava de consolidar el règim, no de posar-lo en perill. La sorpresa va saltar quan el dia 13 es comencen a conèixer els resultats i aquests evidencien el triomf de les candidatures republicanes a les ciutats més importants. A Catalunya les xifres no deixen marge per a gaires interpretacions: van ser escollits 3.219 regidors republicans (als quals hem de sumar 114 socialistes i 8 comunistes). Per contra, entre les forces favorables a mantenir el sistema polític vigent trobem els 1.014 regidors de la Lliga Regionalista i de les seves candidatures afins, i els 279 regidors monàrquics. Però Catalunya no només havia votat en clau republicana; també havia votat en clau catalanista i d'esquerres, amb una recentment creada Esquerra Republicana de Catalunya com a partit hegemònic dins del mapa polític català.

Un cop coneguts els resultats, amb les celebracions populars i l'agitació política desfermades pels republicans, partidaris i detractors de la monarquia van llegir les eleccions com un veritable plebiscit sobre la forma de govern. En aquest sentit s'entenen les declaracions de l'almirall Aznar, el dia 13 a la tarda, a la pregunta dels periodistes de si el país es trobava davant d'una crisi política: «Qué más crisis quieren ustedes que la de un país que se acuesta monárquico y se levanta republicano?»

Arran de la primera proclamació republicana (passades les 6 del matí del 14 d'abril a l'Ajuntament d'Eibar), van començar a succeir-se les proclames als diferents consistoris municipals d'arreu del país. A Barcelona Lluís Companys va proclamar a primera hora de la tarda la república des del balcó de l'Ajuntament. Poc després, Francesc Macià anava més enllà i proclamava des del balcó del Palau de la Generalitat la «República Catalana com Estat integrant de la Federació Ibérica».

D'aquesta manera s'iniciava un veritable període constituent, també conegut com a bienni progressista (1931-

1933). Durant aquest període es van celebrar les eleccions generals (el 28 de juny de 1931) per escollir els diputats a Corts encarregats de redactar la nova constitució republicana (finalment aprovada el 9 de desembre de 1931), es va instaurar el sufragi femení (exercit per primera vegada a les eleccions generals del 19 de novembre de 1933), es va establir la Generalitat de Catalunya (després del pacte assolit entre Francesc Macià i els representants del govern provisional Marcel·lí Domingo, Lluís Nicolau d'Olwer i Fernando de los Ríos el 17 d'abril de 1931) i es va aprovar l'Estatut d'Autonomia de Catalunya (ratificat pel poble català el 2 d'agost de 1931 i definitivament aprovat per les Corts republicanes, després de ser modificat parcialment, el 12 de setembre de 1932), es va consagrar la separació entre Església i Estat i la institucionalització d'una escola pública i laica de caràcter racionalista, es va promoure una legislació garantista amb els drets dels treballadors, i es van iniciar les primeres passes d'una inconclusa reforma agrària.

2. La repressió a la rereguarda republicana durant la Guerra Civil

El cop d'estat fallit del 18 de juliol de 1936 contra la II República no només desencadenà una guerra civil, sinó que també comportà el desbordament de la legalitat republicana en un context revolucionari. La implicació de la militància política i sindical en la resposta a l'aixecament militar anava més enllà de la defensa de la institucions republicanes i, durant els primers mesos, va degenerar en un clima de violència a la rereguarda republicana contra tots aquells sospitosos de col·laborar o simpatitzar amb els rebels. Una dinàmica repressiva que escapava del control, no només d'unes autoritats republicanes àmpliament superades pels esdeveniments, sinó també de les mateixes organitzacions obreres. Són aquests els mesos, entre juliol i setembre de 1936, on els famosos «incontrolats» (en les seves diferents formes: escamots de milicians, patrulles de control...) exercien les funcions de veritable «Estat paral·lel», liquidant

l'antic monopoli de la violència que abans exercia l'Estat republicà exclusivament i que ara es troba fragmentat pel territori en funció de la força dels diferents actors polítics presents a la rereguarda republicana. Podem dividir les víctimes d'aquest tipus de repressió en tres àmbits: l'ideològic, el religiós i el socioeconòmic.

En el primer àmbit trobem la gent de dretes —vinculats principalment a la Lliga catalana o als tradicionalistes. En el cas de la Lliga, que a diferència dels carlins no havia participat en la conspiració militar contra la República, el nou escenari polític suposà la seva desaparició com a partit polític. Els seus dirigents van haver d'emprendre el camí de l'exili (molts d'ells gràcies a la documentació atorgada per polítics republicans com els consellers Josep Maria Espanya i Ventura Gassol, o el mateix president de la Generalitat Lluís Companys, que, en no poder garantir la seva seguretat, van facilitar la seva marxa). «El partit dels rics i dels capellans», com era qualificada la Lliga pels seus opositors polítics, amb la seva actuació classista (que defensava els interessos dels grans propietaris) i sectària (que ocupava els càrrecs polítics dels represaliats) amb motiu dels Fets d'Octubre de 1934, havia acumulat greuges dins de sectors esquerrans que esperaven una oportunitat per venjar-se, una oportunitat de «passar comptes» que es va presentar de manera dramàtica amb la fallida de les institucions republicanes a l'inici de la guerra. També van poder fugir dirigents carlins com Josep Cunill, cap del requetè de Catalunya, i Maurici de Sivatte, sotscaop carlí de Barcelona, tot i que en aquests casos es tractava de persones implicades en l'aixecament militar i que participarien en la formació el mateix 1936 del Terç de Nostra Senyora de Montserrat.

Pel que fa a la persecució per motius religiosos, es calcula que aproximadament un 30% del capellans seculars van ser víctimes de la repressió. Tot i que no podem conèixer el nombre de religiosos que van fugir del país, dades parcials, com la llista de més de 2.000 religiosos embarcats en vaixells francesos que trobem al consolat francès, ens ofereixen una mostra de les dimensions que prengué el fenomen. Fins i tot el cardenal de Tarragona, Francesc d'Assís Vidal

i Barraquer, partidari d'una entesa amb les autoritats republicanes, va haver d'emprendre el camí de l'exili a bord del vaixell Fiume, després que la Generalitat l'hagués rescatat dels comitès revolucionaris locals. Però, com comentàvem, més enllà dels motius religiosos i ideològics, la repressió tenia un component de classe, col·locant la burgesia en el punt de mira dels incontrolats. Aquest fet va portar alguns dels seus membres més il·lustres com Felip Bertran i Güell o Miquel Mateu i Pla a abandonar el país.

Tanmateix, la dinàmica repressiva a la rereguarda republicana a Catalunya no va afectar únicament burgesos, gent de dretes i representants eclesiàstics. Persones compromeses amb la defensa de les institucions republicanes també van patir la persecució política, en alguns casos pel mateix fet d'ajudar a persones que corrien perill en el nou context revolucionari. El president del Parlament de Catalunya, Joan Casanovas, i el president del Tribunal de Cassació, Santiago Gubern, van haver d'exiliar-se pels seus enfrontaments amb elements llibertaris. Fins i tot el mateix conseller de Governació, Josep Maria Espanya, que signava els passaports en blanc per tal d'accelerar els tràmits d'aquelles persones que es trobaven en perill a la rereguarda republicana, quan va abandonar el càrrec governamental al setembre de 1936 també va haver de travessar la frontera francesa per por de les represàlies de sectors propers a la FAI. Aquesta història també es repetiria en el cas del conseller de Cultura Ventura Gassol, que el 23 d'octubre de 1936 va haver d'agafar una avioneta en direcció a París. Fins i tot el comissari general d'ordre públic de la Generalitat i un dels homes clau en la resposta republicana a la rebel·lió militar del 19 de juliol a Barcelona, el comandant Frederic Escofet, va haver d'exiliar-se temporalment a París per les acusacions del Comitè de Milícies Antifeixistes d'haver ajudat diverses persones a fugir del país i per negar-se a proporcionar armes als militants anarquistes abans de la temptativa colpista.

En definitiva, som davant un fenomen, la repressió política a la rereguarda republicana a Catalunya, que va deixar un balanç de 8.352 víctimes mortals. D'aquesta xifra, la majoria de morts, 4.682, es van produir entre juliol i se-

tembre de 1936, els primers mesos del conflicte bèl·lic i els moments que el procés revolucionari escapava al control de les autoritats republicanes.

3. *La «caiguda dels 80»*

Després del fracàs de l'operació «Reconquista de España»¹, la lluita armada contra el franquisme va experimentar un replantejament estratègic. Les accions militars a gran escala i militarment centralitzades (com podia haver estat l'intent d'ocupar Viella per part de l'Agrupación Guerrillera Española dins del context de l'esmentada operació) van donar pas a una proliferació d'agrupacions guerrilleres escampades pel territori amb l'objectiu de desgastar la dictadura mitjançant guerra de guerrilles i provocar, d'aquesta manera, les condicions per al tan anhelat aixecament generalitzat contra el règim. El nom de «maquis», un préstec lingüístic del «maquisard» francès, que feia referència durant la II Guerra Mundial als resistents a l'ocupació nazi de França i que procedia de la paraula corsa «macchia» (bosc atapeït o vegetació espessa), es convertirà en sinònim de guerriller antifranquista, en bona manera per la presència de 13.000 republicans espanyols a la resistència francesa. A Catalunya, d'acord amb el testimoni del dirigent comunista i responsable polític de l'Agrupació Guerrillera de Catalunya Miguel Núñez, podem trobar grups guerrillers vinculats al PSUC a Barcelona ciutat i a les zones de Girona, Reus, Montseny i Tarragona. No podem oblidar que el recurs a la lluita armada, per part de l'oposició al franquisme, es produeix en un context intern de forta repressió per part de la dictadura (amb més de 30.000 execucions

¹ L'operació «Reconquista de España» fa referència a la temptativa fallida d'invasió de la Vall d'Aran, entre el 19 i el 27 d'octubre de 1944, per part d'una força guerrillera antifranquista de quatre mil efectius amb l'objectiu de provocar un revolta generalitzada i proclamar un govern republicà provisional a l'interior del país, per tal de forçar la intervenció aliada contra el franquisme després d'alliberar França i derrotar l'Alemanya de Hitler.

durant els anys de la postguerra) i dins d'un escenari internacional on la confrontació entre feixisme i antifeixisme es resolldria per la via militar.

Els cops policíacs contra l'activitat guerrillera comunista no van trigar a arribar, amb la detenció l'abril de 1945 dels seus dirigents. Van caure el cap militar, Josep Aymenrich, el cap d'Estat Major Josep Bru i l'esmentat responsable polític, Miguel Núñez. Un mes després seria el torn de les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya (JSUC), la branca juvenil del PSUC. Eduard Segrià, Joan Arévalo i Francesc Serrat Cisquet serien detinguts, condemnats a mort i, el 25 de febrer de 1946, executats. Ens situem, doncs, en els anys de màxima activitat guerrillera a Catalunya, i les xifres repressives són un bon indicador del grau d'implantació tant del maquis rural com del maquis urbà. El període 1944-1950 ens deixa un balanç de prop de 500 morts i 3.000 detinguts entre els guerrillers i la gent que col·laborava amb la guerrilla a Catalunya.

Tanmateix, l'acció repressiva més cèlebre i, alhora, el cop més dur contra l'oposició comunista al règim va ser l'anomenada «caiguda dels 80». Aquesta «caiguda» suposa la detenció, entre els mesos de gener i abril de 1947, de més de noranta persones acusades de ser membres del PSUC. Les detencions van deixar l'estructura interna del PSUC molt afeblida i l'Agrupació Guerrillera pràcticament desmantellada. El consell de guerra a setanta-vuit militants, celebrat els dies 13 i 14 d'octubre de 1948, dictaminà vuit condemes a mort contra els acusats i quatre d'aquestes condemes es van fer efectives. El dirigent de les JSUC Numen Mestre Ferrando, l'editor de l'òrgan central del partit *Treball* Joaquim Puig Pidemunt, el cap militar de l'agrupació guerrillera a Barcelona Àngel Carrero i el responsable polític guerriller Pere Valverde van ser afusellats al Camp de la Bota el 17 de febrer de 1949. Després d'això, l'agrupació guerrillera del PSUC a Barcelona desapareixerà, durament castigada per la repressió franquista, en un moment de reflux col·lectiu de l'antifranquisme, en comprovar l'adaptació (i supervivència) de la dictadura dins del nou ordre internacional de la Guerra Freda. D'acord amb això, tant el

PCE com el PSUC acordaren a final de la dècada abandonar la lluita armada i prioritzar el treball polític entre les masses amb la infiltració dins del Sindicat Vertical franquista.

Només els anarquistes continuaran als anys 50 amb la lluita guerrillera contra la dictadura, tot i que el Moviment Llibertari de Resistència, creat el 1947, també patirà amb la nova dècada les divisions provocades per les accions armades i el maquis llibertari evolucionarà, sense vincles organitzatius amb la Confederació Nacional del Treball (CNT), cap a iniciatives minoritàries, on despuntaren noms com Josep Lluís Facerías, Francesc «Quico» Sabaté i Ramon Vila Capdevila «Caracremada».

4. Lafer Comorera

Per entendre l'«afer Comorera» i les seves conseqüències polítiques ens hem de remuntar al mateix procés fundacional del PSUC, un partit nascut el 24 de juliol de 1936 al caliu de la lluita antifeixista contra l'aixecament militar colpista, i que era el resultat d'un procés de confluència de bona part de l'esquerra marxista catalana que intentava superar l'històric trencament entre comunistes i socialistes dels anys 20. Els partits que van prendre part en la creació del nou partit, la Unió Socialista de Catalunya, el Partit Català Proletari, el Partit Comunista de Catalunya i la Federació Catalana del PSOE van acordar que el partit s'adherís a la Internacional Comunista, com a pas previ per a un futur procés unitari a tot l'Estat entre comunistes i socialistes, un procés que no va arribar a produir-se mai.

Un cop finalitzada la Guerra Civil, amb la derrota dels republicans i l'agudització de les diferències i els enfrontaments entre els socialistes i comunistes espanyols, resultava evident que el naixement i l'evolució del PSUC no havien servit com a model de referència a la resta de l'Estat. El caràcter unitari del PSUC com a partit marxista i antifeixista li permeté ser reconegut oficialment per la Internacional Comunista com a Secció Catalana de la Internacional el 7 de juliol de 1939, un fet que implicava una veritable

excepció dins la rígida estructura de l'organització amb seu a Moscou. L'inamovible, fins aleshores, principi leninista «Un Estat, un partit», deixava pas a un reconeixement de la singularitat del PSUC, però no pel seu caràcter de partit nacional català, sinó per la seva especificitat de partit unificat. Amb tot, la mateixa singularitat que permetia al partit català incorporar-se com a membre de ple dret a l'organisme internacional era alhora el seu pecat original, pel fet d'incloure elements nacionalistes d'esquerres i socialdemòcrates. Un pecat que la Internacional exigia purgar mitjançant la bolxevització del partit.

Aquesta era la condició per mantenir la independència del PSUC com a partit català davant les ànsies assimiladores del PCE. El secretari general del PSUC, Joan Comorera, acceptà bolxevitzar el partit com la millor opció per a assegurar la seva viabilitat com a partit català, malgrat el fet de renunciar a part del llegat fundacional unitari. Però, arran de la dissolució de la Internacional Comunista el 1943, arribà una nova onada assimiladora dels dirigents comunistes espanyols amb una clara voluntat d'integrar el PSUC dins l'estructura orgànica del PCE. Un cop més, Joan Comorera va oposar-se a aquest tipus de maniobres, però els seus posicionaments van quedar en minoria al secretariat del partit, que el 16 de novembre de 1949 el va expulsar de l'organització. Tot i la derrota als òrgans de direcció, Comorera no renuncià al seu projecte polític ni tampoc va deixar de considerar-se el secretari general legítim del PSUC, i va tornar a Catalunya, el 29 de gener de 1951, amb l'objectiu de reorganitzar el partit a l'interior. Dins d'aquesta temptativa s'ha de destacar el fet d'editar, juntament amb la seva dona Rosa Santacana, trenta-dos números de *Treball* (això provocà que, durant tres anys, es publicuessin simultàniament dues revistes amb el mateix nom, el *Treball* en mans de la direcció del partit que ha expulsat Comorera i el *Treball* que defensa els posicionaments de l'antic secretari general). La seva activitat clandestina a l'interior s'acabà el 9 de juny de 1954 amb la detenció i el posterior consell de guerra que el condemnà a trenta anys de presó. Greument malalt i denunciat pú-

blicament pel seu partit, Comorera morí al penal de Burgos el 7 de maig de 1958.

La seva defenestració va donar lloc a purgues dins del partit entre els militants afins, i es va popularitzar, dins dels cercles comunistes, l'expressió (o acusació) de «comorerista» per descriure tot aquell que, més enllà de les seves simpaties cap a l'antic secretari general, defensava idees considerades nacionalistes o petitburgeses per part de la direcció del partit. Es tractaria d'una adaptació local al mecanisme emprat pel comunisme prosoviètic entorn de la ruptura entre el mariscal Tito de Iugoslàvia i el secretari general del PCUS Ióssif Stalin l'any 1948. Amb motiu de les divergències entre els dos líders comunistes, el missatge que es va llençar des de Moscou assimilava la denominació de «titista» a «nacionalisme petitburgès». La campanya de calúmnies i els atacs personals contra Comorera va incloure una carta pública de la seva filla, Núria Comorera, casada amb el dirigent comunista Wenceslao Colomer (aliat de Santiago Carrillo dins del PSUC), on s'afirmava: «El dia que va néixer el traïdor Comorera va morir el meu pare».

Malgrat la derrota personal de Comorera, la trajectòria política del partit, amb els dirigents del PCE interessats, inicialment, a no avançar cap a l'absorció del PSUC per evitar donar-li la raó per la via dels fets, comportà la seva victòria política, com posa de manifest la celebració a França del I Congrés del PSUC l'any 1956: amb la realització del congrés es mantenia la independència orgànica del partit, veritable objectiu polític de Comorera dins de la seva concepció de partit nacional català.

5. La Brigada Político-Social

La Brigada d'Investigació Social, popularment coneguda com la Brigada Político-Social (BPS) o, senzillament, com la Social, va ser creada el 1941 com a policia secreta per lluitar contra els opositors polítics al règim seguint el model de la Gestapo de l'Alemanya nazi. Va ser precisament un oficial d'aquest cos, Paul Winzer, qui rebé l'encàrrec del

mateix Heinrich Himmler d'ajudar a posar en funcionament aquesta unitat dins la policia espanyola.

A partir d'aquest moment, parlar de la Social serà sinònim de repressió i, molt especialment, de tortures als detinguts sota acusacions d'activitats clandestines. Noms com els dels comissaris Melitón Manzanos (Sant Sebastià, 1909-Irun, 1968) o Antonio Juan Creix (Jerez de la Frontera, 1914-Barcelona, 1985) restaran lligats a algunes de les pàgines més fosques de la dictadura franquista. Tanmateix, la BPS experimenta canvis significatius amb el pas del temps, transitant des d'un model alemany (amb la Gestapo com a referència) cap a un model nord-americà (d'acord amb les tècniques de l'FBI). El dos comissaris esmentats representen en bona manera aquestes dues etapes de la Brigada Político-Social, amb Melitón Manzanos més vinculat a la primera època i Antonio Juan Creix com el representant més paradigmàtic de la segona etapa. Quan el model de referència era la Gestapo, les tortures més habituals eren el «corro» (pallisses en rotllanes), la banyera (per transmetre la sensació d'asfíxia submergint el cap de la víctima), la cigonya (amb el detingut en una posició molt dolorosa: emmanillat pels canells per darrere dels genolls), i el quiròfan (la víctima es trobava estesa, només de cintura en avall, a una taula mentre rebia cops, cremades i altres càstigs físics).

Després de la derrota nazifeixista a la II Guerra Mundial, i amb la consolidació del món bipolar de la Guerra Freda, s'imposava una reorientació de les pràctiques i mètodes de la policia secreta franquista. Antonio Juan Creix exemplifica a la perfecció aquest gir, en participar del març al juny de 1958 en un curs de l'FBI i la CIA als Estats Units. En aquest curs, els manuals tractaran els dos temes que més preocupen les autoritats nord-americanes, la lluita contra el narcotràfic i contra les activitats considerades comunistes. En aquest sentit, paga la pena fer esment de les diferenciacions que estableixen els mateixos manuals. A l'hora de tractar la qüestió dels interrogatoris, mentre que en el cas dels traficants de drogues la idea d'assolir un pacte és un recurs fonamental, en el cas dels comunistes aquest recurs perd força perquè es tracta de persones a les quals

s'atribueixen unes conviccions, entre la fe i el fanatisme, que obliguen a adoptar altres mesures més encaminades a pressionar psicològicament fins al límit. Seguint les instruccions dels cursos oferts per l'FBI, els mètodes de la Social s'adaptaran als nous temps, prioritzant la infiltració en les organitzacions clandestines, treballar de manera sistemàtica i intimidar i torturar sense deixar rastre físic, mentre s'accentuava la pressió psicològica. Encara que, com reconeixeria el mateix Creix a una de les seves víctimes, el dirigent comunista Miguel Núñez, també hi havia elements de continuïtat en els mètodes de la Social («Aquí vienen los americanos que si las corrientes eléctricas... como el palo no hay nada»²). Si bé podem afirmar que entre el 1960 i el 1975 les tortures físiques eren menys habituals que al període anterior, a les sales de detenció i interrogatori, el terror no va desaparèixer mai³.

No es tractava només d'obtenir informació dels sospitosos; també hi havia interès a promoure un clima de por que paralitzés els possibles militants antifranquistes a l'hora d'implicar-se políticament. A més, hi havia en la mateixa tortura un interès per derrotar políticament l'adversari, per trencar-lo moralment. Un dels torturats més cèlebres pel mateix Antonio Juan Creix, Miguel Núñez, explica de manera magistral què hi havia darrere de la violència física contra els detinguts: «Con la violencia, la tortura y el terror ejercido contra ellos y, a veces, incluso, contra sus seres más queridos, bucaban hacer del valiente, en el sentido más humano, un cobarde aterrorizado; en hacer del más generoso, un egoísta que sólo pensase en librarse de su tragedia personal; en hacer del fraternal y solidario con sus compañeros de lucha, un traidor que les denunciase, que les vendiese; en suma, lograr que la persona digna y ejemplar se convirtiese en un ser indigno y humillado»⁴.

² Rúa Fernández 2004, p. 191, a partir d'una entrevista a Miguel Núñez (25-III-2003).

³ Per ampliar informació sobre Antonio Juan Creix, vegeu A. Batista: *La Carta: historia de un comisario franquista*, Debate, Barcelona:2010.

⁴ Núñez 2002, p. 105.

La recepta per als detinguts en aquests casos la podem trobar en els diversos manuals editats i publicats per les organitzacions antifrancquistes, i es podria resumir en una paraula: «aguantar». Acompanyant aquesta idea, també trobem un presumpte consol: «los primeros golpes duelen. Después ya no⁵»; i un objectiu, guanyar temps: «Si no hablas, les fatigas, les cansas, les vences»⁶. Des de les organitzacions antifrancquistes es tractava, en definitiva, de difondre la idea que la detenció no era el final de la lluita política contra la dictadura, sinó un canvi d'escenari on els militants havien de continuar alerta en tot moment, fins i tot en el moment final dels interrogatoris, a l'hora de signar la declaració final (que serviria de la instrucció judicial i de l'acusació fiscal), assegurant-se que aquesta no inclogués afegits que no reflectissin les posicions dels detinguts i que poguessin suposar declaracions inculpatòries cap a ells o cap a d'altres militants.

Així doncs, en les pàgines que segueixen el lector trobarà una narració, a càrrec de la periodista Núria Segura Insa, que dona forma escrita a les gravacions que al seu moment va fer de les converses amb en Romuald Grané. Una narració que, juntament amb els annexos, ens permeten seguir el fil biogràfic d'un de tants herois anònims.

José Manuel Rúa Fernández
CEHI-UB

Bibliografia

- Batista, Antoni (1995): *La Brigada Social*, Empúries, Barcelona.
- Caminal i Badia, Miquel (1984-1985): *Joan Comorera*, 3 vols., Empúries, Barcelona.
- (1997): «Joan Comorera i la revolució democràtica», a Dd.Aa.: *Joan Comorera. Un home clau en la política catalana*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida.

⁵ Arxiu Nacional de Catalunya: Fons del PSUC, Guerra civil, exili, clandestinitat, *Medidas de Seguridad* [1970], p. 5.

⁶ *Ibidem*.

- Dd.Aa. (1986): *Nuestra utopía: PSUC, cincuenta años de historia de Cataluña*, coordinació Nous Horitzons, Planeta, Barcelona.
- Foucault, Michel (1999): *Vigilar y castigar. Nacimiento de la prisión*, Siglo XXI, Madrid.
- Manent, Albert (1987): «1936. Com se salvaren els prohoms de la Lliga Catalana», *Serra d'Or*, 333 (juny), pp. 447-453.
- (1989): «1936. Com se salvaren industrials, monàrquics alfonsins, carlins, periodistes», *Serra d'Or*, 352 (març), pp. 177-182.
- (1991): «Més salvats de la revolució», *Serra d'Or*, 377 (maig), pp. 370-375.
- (1991): «Els exilis durant la guerra (1936-1938)», a *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- Núñez, Miguel (2002): *La revolución y el deseo*, Península, Barcelona.
- Puigsech Farràs, Josep (2001): *Nosaltres, els comunistes catalans: el PSUC i la Internacional Comunista durant la Guerra Civil*, Eumo, Vic.
- Pujol, Enric (coord.) (2003): *L'exili català del 1936-1939. Un balanç*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, Girona.
- Riquer, Borja de (1996): *L'últim Cambó: 1936-1947: la dreta catalanista davant la guerra civil i el primer franquisme*, Eumo, Vic.
- Risques, Manel (coord.) (2007): *Visca la República!*, Proa, Barcelona.
- Rúa Fernández, José Manuel (2004): «Ens vigilen!: normes de seguretat al PSUC clandestí: 1956-1976», a *Sense memòria no hi ha futur: actes de les III Jornades de Joves Historiadors i Historiadors*, Afers, Catarroja.
- Sánchez i Agustí, Ferran (1999): *Maquis a Catalunya: de la invasió de la Vall d'Aran a la mort del Caracremada*, Pagès, Lleida.
- (2001): *Maquis y Pirineos: la gran invasión, 1944-1945*, Milenio, Lleida.
- (2003): *Espías, contrabando, maquis y evasión: la Segunda Guerra Mundial en los Pirineos*, Milenio, Lleida.

- (2006): *El maquis anarquista: de Toulouse a Barcelona por los Pirineos*, Milenio, Lleida.
- Sánchez Cervelló, Josep (ed.) (2003): *Maquis: el puño que golpeó al franquismo: la Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón (AGLA)*, pròleg de Rafael Aracil, Flor del viento, Barcelona.
- Segura, Antoni, Mayayo, Andreu i Abelló, Teresa (dirs.) (2012): *La dictadura franquista. La institucionalització d'un règim*, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- Serrano, Secundino (2001): *Maquis: historia de la guerrilla antifranquista*, Temas de Hoy, Madrid.
- Solé i Sabaté, Josep Maria (dir.) (2004-2007): *La Guerra civil a Catalunya: 1936-1939*, 6 vols., Edicions 62, Barcelona.
- Termes, Josep (1992): *De la Revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil (1868-1939)*, dins la col·lecció «Història de Catalunya» dirigida per Pierre Vilar, Edicions 62, Barcelona.

Pròleg

Aquest llibre vol ser un homenatge a tots aquests herois anònims que dia a dia han lluitat per intentar deixar-nos un món millor. Sens dubte, un d'aquests herois va ser en Romuald Grané Vilaseca. La seva primera lluita va ser de ben petit, quan als sis anys es va posar a treballar per ajudar la família. Militant del PSUC des de ben jove, va combatre a la clandestinitat el franquisme, cosa que li va comportar vuit anys de presó. Però la vida encara li preparava altres batalles. Durant vint-i-sis anys va fer front a l'alzhèimer, una malaltia que va afectar la seva dona, a qui no va abandonar mai i va intentar que portés el més humanament possible totes les conseqüències de la malaltia com ara la pèrdua de memòria. Ara bé, incansable com era, en Romuald mai no va deixar de lluitar fins al dia de la seva mort. De gran va enfocar els seus esforços perquè les persones tinguessin una vellesa i una mort dignes.

A través dels ulls d'en Romuald farem un recorregut per la història de Catalunya i d'Espanya, així com pels carrers de la Barcelona d'ara i d'abans i d'altres poblacions com Artés o Sant Fruitós del Bages. També relatarem la vida a les presons de la Model de Barcelona o la del Dueso a Santona (Cantàbria).

Per elaborar aquest llibre, ens hem basat en llargues hores de conversa amb en Romuald Grané Vilaseca i d'agradables entrevistes elaborades al llarg del 2008. El llibre inclou escrits d'en Romuald, així com també correccions que

ell mateix va fer-ne del contingut. Malauradament, en Romuald no va poder finalitzar la correcció perquè va morir el 7 de gener del 2012.

Finalment, m'agradaria donar les gràcies al catedràtic d'història contemporània i pare meu, Antoni Segura, ja que sense la seva ajuda i col·laboració aquest llibre mai no hauria vist la llum. I a la meva mare, Rosa, que sempre ens dóna tot el seu suport.

La primera batalla: els primers anys de vida

La família

Els rajos de sol despuntaven entre la frescor de la tardor. Era el 4 d'octubre de 1923 quan uns gemecs van trencar el silenci en una casa d'Artés, un poble del Bages, que en aquella època tenia poc més de 2.000 habitants.

Primer va sortir el caparró, després els bracets, les manetes i els peuets. En Romuald Grané Vilaseca, el nouvingut, plorava, mentre mirava al seu voltant amb curiositat. Precisament, la curiositat és un dels trets que el va acompanyar tota la vida, una curiositat que sempre el féu assumir nous reptes.

Els seus pares, la Pepita, una dona d'Artés i filla d'un fuster, i en Just, de Navarcles, van agafar el seu fill i el van mirar amb tendresa. Només feia tres setmanes que a Espanya havia triomfat la dictadura del general Primo de Rivera i, tot i que venia una època dura, en aquell moment als dos pares se'ls hi va parar el temps veient la seva primera criatura.

En un principi, s'havia de dir Pere, però finalment van decidir posar-li el mateix nom de l'avi matern, perquè la intenció era que algun dia n'heretés les propietats: la fusteria, dues cases i una vinya a Artés, que portaven per nom «Can Romuald».

Dos anys més tard, va arribar un nou membre a la família: era una nena, la Carme, eixerida, riallera, que ho mirava tot amb ulls vius.

Des de ben petit, en Romuald professava admiració per la seva mare, que era una gran dona, decidida, equilibrada i sensata. El seu pare era una persona treballadora que posava els grans valors com l'honradesa per sobre de tot. En aquest sentit, un dels grans pilars d'en Just era el treball. Per això, fins i tot durant l'època franquista, quan ell militava en els sindicats, si venia algú després d'esmorzar per parlar sobre com organitzar-se per combatre el règim, en Just, mentre seguia amb les seves tasques, pausadament responia: «Ara no, que són les vuit i és hora de treballar, vine a les dotze i en parlem».

Des de bon començament, en Just sempre va tenir diferències amb els pares de la Pepita, que no acceptaven que la seva filla s'hagués casat amb un home humil. A més, en Just tampoc no va fer massa per integrar-se en la família de la seva dona, ja que en el fons hi havia unes discrepàncies polítiques. A diferència dels pares d'en Romuald, els seus avis eren de dretes, religiosos i, en el seu moment, franquistes, i aquest era el motiu principal de les seves desavinences.

No obstant això, com que en Romuald havia de ser l'hereu, sempre va ser el nen aviciat de l'àvia Angeleta, però el nen petit va seguir els passos del seu pare. Per això, un dels grans temors de l'Angeleta era que si un dia es moria no hi anessin capellans al seu enterrament, però en Romuald, conscient que això era important per a la seva àvia, li va prometre que sí que n'hi hauria. Als 75 anys, el dia del seu enterrament, no només van haver-hi sacerdots, sinó que a més en Romuald el va presidir, perquè hi ha dies que els ideals s'han de deixar de banda. De fet, després, durant tot el franquisme, en Romuald no va trepitjar cap església i els enterraments els va veure sempre des de la porta.

La Barcelona dels anys 30

Un dia del 1928, mentre en Romuald, llavors un nen de cinc anys, jugava amb la seva germaneta a la casa d'Artés, en una altra sala, els seus pares i els seus avis es van discutir, no se sap per què, però una cosa va portar l'altra. La

Pepita va decidir fer les maletes i ella, el seu marit i els seus fills van marxar cap a Barcelona.

El primer lloc on es van establir va ser al barri de Sant Martí de Provençals, prop de la platja. A començament del segle XX, Sant Martí era un barri industrialitzat i obrer, on les barraques es barrejaven amb les fàbriques, on tot era molt diferent del paisatge rural i del ritme tranquil d'Artés.

Per això, els primers anys de Barcelona van ser molt durs per a tota la família, que va haver d'adaptar-se a una situació hostil i difícil. Els Grané Vilaseca van muntar una botiga de queviures al barri, en la qual treballaven tots els membres de la família, fins i tot el pare, que anava a comprar fruites i verdures al Born destinades a la botiga, alhora que treballava de fuster a Can Girona, on feien vagons de ferrocarril. Però va ser una època molt dura per a tothom, ja que l'any següent va tenir lloc el crack del 29 i la gran depressió econòmica que va començar als Estats Units va arrossegar tot Europa. Això va fer que les persones tinguessin molta necessitat i no tinguessin prou diners per comprar menjar i coses bàsiques per sobreviure. El 1932, l'empresa on treballava el pare, tocada per la crisi econòmica, va reestructurar la plantilla i va acomiadar alguns treballadors, entre els quals en Just Grané, que va haver de buscar-se la vida com a representant de caramels, fins que el 1934 entrà a treballar a la fàbrica de sopes Quers.

Darrere la casa d'en Romuald hi havia uns camps, després uns horts i al final el Somorrostro, un dels barris més pobres de Barcelona, aixecat a base de barraques i on la majoria dels seus habitants eren immigrants procedents d'altres llocs d'Espanya, com ara Múrcia o Andalusia. Molts d'ells treballaven en la construcció del metro, d'altres, quan podien, anaven a descarregar vaixells, però la misèria era el pa de cada dia en aquesta zona de la ciutat.

La botiga familiar anava més o menys bé, però aquella visió dantesca va canviar per sempre la vida d'en Romuald i, per això, des de ben petit ja es va ficar en moviments polítics i va prendre consciència que s'havia de lluitar per intentar canviar el món i ajudar les persones més necessitades.

Un nen treballador

Diuen que la naturalesa dels nens és jugar, córrer, aprendre a base de caigudes, però en Romuald va créixer entre ous, patates, clients i fent números. Des dels 5 anys ja ajudava la seva mare a la botiga.

A vegades, per la finestra, mirava els altres nens jugar i, quan la botiga es quedava buida, sortia a córrer amb ells pels carrers de la ciutat. Aquelles hores d'esbarjo s'acabaven amb un crit des de la finestra: «Romuald vine a ajudar-me!», que era la fi de les distraccions, i el nen petit corria com un coet cap a dins de la botiga. Però les tasques del menor anaven més enllà de les portes de la botiga de queviures. També havia de desplaçar-se a altres barris, i travessava bona part de la ciutat caminant per anar a buscar ous a Poblenuu o conills a Sant Adrià.

Per això, potser, en Romuald deia sovint que mai no havia deixat de ser un nen, perquè mai no ho havia sigut. Des de petit, va haver de treballar i ajudar a casa. De gran, sempre tenia un somriure, ganes de fer coses i una energia de nen il·luminaven cada una de les seves activitats, tot i tenir vuitanta anys.

Però no només les circumstàncies econòmiques van fer que molts menors dels anys trenta no poguessin tenir una vida de nen, sinó també la situació política.

Al 1936 va començar la Guerra Civil espanyola i, tres anys més tard, la dictadura franquista que va durar fins al 1975. Els primers anys de guerra i de postguerra van ser molt durs econòmicament per a tot el país, per la qual cosa en Romuald i la seva família, com moltes altres persones, van haver de treballar durament per guanyar-se el pa i sobreviure. En aquesta època, molts nens, com en Romuald i la seva germana Carme, no van tenir infància, ni temps per jugar amb els amics ni tampoc l'oportunitat d'anar a una escola de manera contínua.

Un dia hi havia molt enrenou a la botiga, que estava repleta. Les dones feien petar la xerrada, mentre esperaven el torn. Una d'elles va demanar a en Romuald que li posés mitja dotzena d'ous. El nen de cinc anys, fent saltets com

un pardalet, va anar a buscar-los en una prestatgeria. En tornar, però, es va entrebancar amb un sac de sal buit que estava per terra i va caure, ja que, com que duia els ous a les mans, no va poder recolzar-se enlloc. Es va sentir un cop ben fort i la botiga es va quedar en silenci. Tots els ulls miraven atents al mostrador. Llavors, una maneta es va enfil·lar per sobre del taulell, ensenyant victoriosament els ous que no s'havien trencat. La botiga es va omplir d'un crit d'alegria i el petit Romuald, tot cofoi, es va sentir com si hagués fet un acte veritablement heroic.

Segurament, és de les poques vegades que en Romuald es va sentir així, perquè ell es considerava més aviat un anti-heroi. Li agradava quedar-se al darrere observant per buscar solucions a les coses, més que donar un pas endavant i penjar-se una medalla.

A mi, el que sempre m'ha agradat és observar la vida, el que fa la gent, perquè sóc un xafarder. He fet el servei militar i he estat de cabo, he estat a la presó i he estat a baix. Jo més que escalar posicions, sempre he buscat solucions. Tot i així, difícilment, et diré que una cosa ho fas malament, si no et dic com pots fer-ho millor o si no crec que jo mateix ho faria més bé. Així que, mai he anat de triomfador, sinó que sempre he buscat fer coses, solucions, més que escalar posicions.

El venedor de mistos, un petit heroi

Quan la família Grané i Vilaseca va arribar a Barcelona, en Just va començar a buscar feina, però no en trobava perquè no eren de la ciutat, ni tampoc del barri, i gairebé no coneixien ningú. Els dies eren pesats en cerca de feina i les nits llargues, amb l'angoixa de no poder treballar per portar menjar a casa per a la dona i els fills.

Un dia, un representant li va dir al pare d'en Romuald que si volia el podia ajudar, perquè coneixia un home que es guanyava la vida venent mistos a les botigues. Tanmateix, en aquell moment, a en Just no li va fer gràcia la idea

i va optar per treballar en una fàbrica de pastes de sopa fent l'embalatge per a les caixes. Malauradament, poc abans de la guerra, la fàbrica va tancar.

En una època on no existia l'atur, la liquidació o els drets laborals, els treballadors cobraven els dissabtes. Si aquell dia hi havia dos sobres, això era un mal senyal: l'un era el sou i l'altre la carta d'acomiadament.

En Just va començar a donar un cop de mà a la Pepita a la botiga, però era una mala època: la crisi econòmica flagel·lava amb duresa les classes més desfavorides. La Pepita, de bon cor, va començar a fiar el menjar als seus clients, però aquests no li podien pagar. Aquestes coses són com un peix que es menja la cua i la mare no podia pagar els distribuïdors. Finalment, quan en Romuald tenia 12 anys la Pepita es va veure obligada a tancar les portes de la botiga, la qual va traspassar.

El pare, abatut, va decidir contactar amb aquell representant i va començar a vendre mistos per la ciutat. En aquella època, com a botiguer, en Just tenia dret a una llibreta d'expenedor, i amb això va decidir anar a l'arrendatària i comprar tres tires de capsas de mistos, cada una d'una dotzena. Quan en Just va arribar a casa, cansat, va pensar que a la tarda aniria a vendre-les.

«Pare, vol que hi vagi jo?», li va dir en Romuald. En Just es va mirar el seu fill i amb el cap li va dir que sí. El jove va anar i tornar a peu fins a Sant Adrià, per estalviar-se els diners del tramvia, que eren 30 cèntims. Al vespre, quan va tornar a casa havia venut tots els mistos i havia guanyat 1,15 pessetes.

Així és com va començar la història del venedor de mistos, en la qual en Romuald es va convertir en un petit gran heroi i, durant un temps, va ser l'únic membre de la família que portava diners a casa.

A diferència del seu pare, en Romuald era un bon negociant. En aquella època, els estancs solien regalar als botiguers una capsa de mistos per cada dues dotzenes que compraven. El pare d'en Romuald volia parlar amb els botiguers per oferir-los unes ofertes millors, però el nen va dir a en Just que li deixés la situació a les seves mans: «jo noestic

per anar a negociar amb els botiguers, jo els hi faré com a l'estanc, però amb l'avantatge que els hi porto a casa».

En Romuald tenia dots de comerciant. Una bona mostra d'això és que ell i el seu pare, un dia, van anar junts a vendre mistos. Cada un en portava prop de vint tires. Al migdia, en Just pràcticament no n'havia venut cap, mentre que el nen les havia venut totes i al migdia va haver d'anar a buscar-ne més.

El pare entrava a les botigues, preguntava si volien mistos i quan li deien que no feia mitja volta i marxava, mentre que el fill esperava pacient que tots els clients se n'anesin. Quan la botiga estava buida, s'acostava als venedors i els preguntava si volien mistos. Aquests, d'entrada, sempre deien que no, però llavors en Romuald començava a parlar amb ells i a negociar-hi.

Durant gairebé tot l'estiu, de juliol a setembre, els únics ingressos que entraven a casa dels Grané Vilaseca eren els que guanyava el jove de dotze anys venent mistos: una mitjana de disset pessetes diàries.

Al setembre, en Just va trobar una feina per cobrir la baixa com a encarregat de caixes en una botiga, però en esclatar la guerra es va tornar a quedar sense treball.

Mentrestant, el negoci dels mistos va créixer a poc a poc, quan en Romuald va descobrir altres barris de Barcelona. D'aquesta manera, va ampliar la seva àrea comercial com les botigues de queviures de l'Eixample, on podia vendre els mistos pel doble del seu preu. Això va fer que arribés a guanyar fins a 50 pessetes diàries.

L'aventura dels mistos va durar pràcticament un any, fins al maig del 1937, quan en plena Guerra Civil, la distribució d'aquest producte pràcticament es va esgotar. A més, el propietari de l'arrendatària es va enutjar amb en Romuald i va prohibir que li donessin més mistos: «Aquest xaval guanya més diners venent mistos que jo», va dir enfurismat.

Tot i que en Romuald ajudava la seva mare des que tenia cinc anys a la botiga, durant la venda dels mistos va ser la primera vegada que va sortir sol al carrer a muntar el seu negoci i a guanyar-se la vida de veritat. Aquí no tenia la seva mare, que el renyava quan ho feia malament, però

també el salvava dels mals tràngols. En la feina de venedor de mistos ho havia de fer tot sol i va viure alguna situació humiliant, com un cop que va anar a una botiga del Clot regentada per un matrimoni gran.

- Mira senyor, porto mistos per vendre-, va dir el nen.
- I d'on els treus?-, va preguntar l'ancià amb desconfiança.

L'home, amb les mans tremoloses per l'edat, sense dir res i mirant desafiadador el nen, va agafar un dels paquets que portava, el va obrir i va comprovar si hi havia dotze capses. A poc a poc, sense apartar la mirada del nen, va treure el precinte i va comptar un a un tots els mistos de la capsa per veure si realment n'hi havia trenta.

Aquests episodis van enfortir en Romuald, que va aprendre a espavilar-se ràpidament al carrer i als setze anys ja va obrir el seu taller de tapisser, un negoci al qual es va dedicar fins que es va jubilar.

Somnis d'infant

Des de ben petit, el somni d'en Romuald era ser periodista, però va haver d'ajudar a casa i, a causa de la duresa de la guerra i la postguerra, no pogué estudiar de manera continuada. Així doncs, les circumstàncies econòmiques i polítiques van fer que mai no pogués assistir més de set o vuit mesos seguits de classes.

Era un nen curiós, espavilat, que li agradava aprendre coses noves i estudiar. Als vuitanta anys, encara es podia veure en els seus ulls aquesta curiositat infantil de nen que s'ho qüestiona tot i que mira interrogant el que passa al seu voltant. Una pila de llibres eren l'escultura clàssica a la seva taula del despatx, on ell llegia pausadament durant llargues hores del dia.

La sort no el va acompanyar de petit ni a ell ni a molts altres nens de la seva època. En Romuald va trepitjar cinc o sis escoles diferents en pocs anys. Primer anà a l'escola parroquial de Sant Martí de Provençals i, més tard, a una

altra escola que duia un matrimoni de mestres, on podia acudir amb la seva germana, dos anys més petita que ell. Tot plegat era ben poca cosa, ja que mancava molts dies a classe perquè havia d'ajudar els pares. Sort que la mare li va ensenyar a llegir, escriure i els rudiments de les matemàtiques. De gran recordava, amb nostàlgia, que a ell li agradava estudiar i aprendre coses noves. Els seus mestres veien la bona voluntat i la capacitat d'en Romuald, i van dir en reiterades ocasions a la Pepita que el seu fill havia de continuar els estudis, però quan va començar a vendre mistos no va tornar a l'escola.

Ella rebufava, encongia el cor, perquè la seva il·lusió era que el seu fill estudiés, però les circumstàncies econòmiques no eren les més adients i no ho van fer possible.

En acabar la Guerra Civil el 1939, en Romuald, un adolescent de quinze anys, va començar a treballar de tapisser, i li pagaven unes quinze pessetes a la setmana, que en aquells temps era un bon sou.

D'altra banda, les escoles no eren gaire bones i, per això, l'adolescent va optar perquè un veí seu li fes classes al vespre. Tot i que no era mestre, en Romuald en va aprendre molt perquè era molt bo en matemàtiques.

A més, els dissabtes a la tarda anava a fer classes amb una professora que li ensenyava gramàtica, història i geografia. La noia era filla d'un venedor socialista amic del seu pare. Però aquesta vegada la sort tampoc no el va acompanyar. Quan en Romuald va fer disset anys, el pare de la professora va morir i va deixar dues filles solteres. En aquella època estava malvist que un home anés casa de dues dones soles i, encara més, si aquestes eren més grans. Així doncs, de bell nou va haver de deixar d'anar a classe.

Els canvis polítics en una Espanya convulsa

La Segona República (1931-1939)

En general, l'arribada de la Segona República es va viure amb satisfacció en molts racons d'Espanya i de Catalunya, perquè venia amb aires de canvi i la perspectiva que la gent podria viure millor. Tanmateix, hi havia molts sectors socials que també miraven amb recel i temor la nova situació, ja que tenien por de perdre privilegis.

Un dels matrimonis més adinerats d'Artés eren la Montserrat i en Juanito. Ella havia estudiat en una bona escola, amb l'avi d'en Romuald, de qui es va fer bona amiga. El matrimoni no va tenir cap filla i s'apreciava molt la mare d'en Romuald. Des de sempre la van cuidar i la van tractar gairebé com si fos una més de la família. De fet, quan va acabar la Primera Guerra Mundial, van voler emportar-se la Pepita a fer un viatge pels fronts més importants d'Europa, però el pare de la noia no ho va consentir.

Tot i venir d'Artés, el matrimoni vivia entre Madrid i Andalusia, on tenien bona part de les seves finques. Entre viatge i viatge, quan s'estaven a Barcelona, tenien el costum d'anar a un pis que tenien a les Rambles, concretament dalt del Restaurant Núria, que avui dia encara existeix.

Aquest capítol es pot ampliar amb una reflexió personal d'en Romuald sobre el que va ser la Guerra Civil i que es recull a l'annex.

Quan es va proclamar la Segona República, un ambient d'emoció, alegria i satisfacció corria pels carrers de Barcelona, una marea de persones cridava consignes contra el rei destronat, Alfons XIII. Aquell dia, en Just va agafar de la mà el seu fill de set anys i van anar a celebrar-ho a les Rambles, on milers de persones cridaven a favor de la República i de Francesc Macià.

D'altra banda, la Pepita va anar amb la Carme, on estaven en Juanito i la Montserrat, plorant. Allà es va trobar amb molts seguidors d'Alfons XIII, tots seriosos, tots de dretes. La Carme es va ajupir i es va posar al costat de la Montserrat per oferir-li la seva espatlla per plorar. A baix, a les mateixes Rambles, pare i fill feien vots d'alegria. Precisament, aquestes contradiccions polítiques van dividir moltes famílies durant la Segona República, però sobretot durant la Guerra Civil i el franquisme.

Els processos electorals

Durant la Segona República hi va haver tres eleccions generals: les del 1931; les del 1933, que van donar la presidència a Alejandro Lerroux amb el suport dels partits de dretes de la CEDA, encapçalat per Gil Robles; i les del 1936, en què va guanyar la coalició d'esquerres Front Popular liderada pel Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) i a Catalunya per ERC.

De les primeres eleccions, en Romuald pràcticament no en té cap record, ja que llavors només tenia set anys. Tanmateix, des de ben petit, es va involucrar en política i amb moviments d'esquerra. Per això, des del seu punt de vista, els resultats de les eleccions del 1933 van ser deplorables, mentre que, amb ulls vidriosos, s'omplia de goig quan recordava les del 36, que considerava «molt maques».

En Romuald vivia en un barri de majoria anarquista que donava suport a la CNT i la FAI. La consigna de l'any 1933, doncs, hi va ser no anar a votar, la qual cosa va comportar, finalment, que la dreta arribés al poder. Els clients de la botiga argumentaven: «si unos son malos los otros son

peores, para que voy a ir a votar a los que mañana me tienen que explotar». Això indignava el nen de deu anys que, des del mostrador, responia: «si unos son malos y los otros son peores, vote a los malos para que no salgan los peores».

Després de tres anys de govern de dretes, el 1936 tot va ser molt diferent, perquè la gent va sortir a votar en massa per evitar que tornessin a guanyar els conservadors, i això va comportar la victòria del Front Popular. En Romuald guardava un molt bon record d'aquelles eleccions, que per a ell van ser màgiques, ja que a la seva mare li va tocar estar en una de les meses electorals i ell la va acompanyar durant tot el dia. Fins i tot a l'hora del recompte, quan tothom va haver de marxar, a ell el van deixar quedar-se perquè només tenia dotze anys.

En el cas de Catalunya, la gent va votar Esquerra Republicana (ERC) i Lluís Companys va assumir la presidència de la Generalitat. L'optimisme i la felicitat va acompanyar la jornada electoral durant tot el dia. A la mesa on era en Romuald va votar el candidat pel barri de Sant Martí, el qual deia: «mira quants vots populars tenim els d'ERC, quanta gent ens vota. Mira com va baixant la nostra pila. Ens voten, anem guanyant.»

La felicitat, però, no va durar gaire perquè les eleccions van ser al febrer i cinc mesos després va tenir lloc el cop d'estat de Francisco Franco del 18 de juliol, que desencadenà una cruenta guerra civil que va durar tres anys.

Quan veiem el que passava a Andalusia, durant aquells primers dies, tot era una eufòria de guerra. I pensar que ara sóc tan antibel·licista.

Les penúries econòmiques durant la Guerra Civil

Poc abans de començar la guerra, el 5 de juliol del 1936, els pares d'en Romuald es van vendre la botiga i es van traslladar a la Sagrada Família. A Sant Martí, la continuïtat de la botiga s'havia posat difícil, perquè moltes de les persones que hi vivien eren d'origen andalusí i anarquistes de

la FAI, coneguts com a «faiers». Entre alguns d'ells es va estendre el rumor que els catalans eren tots de dretes, cosa que, evidentment, no era veritat. El pare d'en Romuald, per exemple, era d'ERC, però això tampoc no estava benvist entre els anarquistes. En aquest context, a la revista *Solidaritat Obrera* del sindicat anarquista va aparèixer un escrit que deia: «els Grané són dels escamots de Macià».

Arran d'això, i tenint en compte la situació econòmica, els Grané Vilaseca van traspasar la botiga i van canviar de residència, concretament al carrer Rosselló. En aquell moment, en Romuald estava embarcat en el negoci dels mistos i podia ajudar a casa.

A Sagrada Família també hi havien anat a viure les persones que havien venut la botiga a la mare d'en Romuald i ells els van ajudar amb el trasllat. En Just, la Pepita i la Carme es van quedar allà, però en Romuald, quan va acabar amb el negoci dels mistos, va marxar a Artés.

Durant la guerra, moltes famílies van haver de buscar nous recursos econòmics per poder sobreviure. Enmig de la difícil situació, en Romuald va començar a tenir les seves primeres feines. El seu primer treball va ser als catorze anys a Artés. Allà, la seva mare, amb l'ajuda d'unes amigues, li va trobar una feina en una fàbrica tèxtil, un treball pesat que a en Romuald no li agradava gens. Per això, de seguida, va començar a buscar altres feines.

Al Pont de Cabrianes, un poble tocant a Navarces, demanaven nois joves per treballar en un camp d'aviació, amb la promesa que els pagarien com els adults. En Romuald, doncs, va canviar de feina. Cada dia, amb tres nois més d'Artés, empenia el camí a peu: uns cinc quilòmetres per la vorera del riu Llobregat. A part que la situació laboral no era senzilla, eren moments difícils perquè a casa no hi havia prou menjar. L'àvia d'en Romuald només podia fer naps bullits, tots els dies, sense pa, sense res que els acompanyessin.

Quan va tornar a tenir l'oportunitat, en Romuald va canviar de feina i va posar-se a fer de guixaire. Artés era un poble on hi havia moltes muntanyes de guix a mans de tres o quatre propietaris i cada un tenia entre cinc o sis obrers.

Durant la Guerra Civil, s'havia organitzat una cooperativa de guixaires. Com que els treballadors joves havien marxat al front, els homes grans i els nens van haver d'ocupar les feines a les pedreres.

L'àvia, preocupada per la situació del nét, va explicar a un dels guixaires que en Romuald treballava al camp d'aviació, el qual li va respondre: «Digues-li que vingui aquí, que em vingui a veure, que li pagarem més o igual que allà». I va anar-hi un dijous i el dilluns en Romuald ja començava en la nova feina, on va estar-s'hi un bon temps fins que una de les màquines de guix el va ferir.

Cada divendres, en Romuald anava a Barcelona a visitar la seva mare i el seu pare. En aquella època, en plena guerra, no hi havia cotxes de línia o autobusos i els trens no funcionaven. Per això, en tots els camions de transports dels pobles deixaven pujar gent. Un cop va deixar la feina de guixaire, en Romuald aprofitava els seus viatges a Barcelona per portar conills i patates a la ciutat per vendre'ls o intercanviar-los. La situació de conflicte i l'escassetat d'aliments va portar la gent a buscar noves alternatives per alimentar-se.

En Romuald recorda que, en el seu cas, la situació alimentària va ser millor al final de la guerra que al principi, ja que després de tant de temps de conflicte un ja sabia on havia d'anar a buscar els aliments quan s'acabaven. Tots a la família s'havien de buscar les castanyes per sobreviure. La mare d'en Romuald i la seva germana van seguir amb el negoci dels mistos. A més, la Pepita coneixia uns fabricants de moneders, que ella adquiria i, després, els venia als coneguts. El pare, d'altra banda, tenia un tiet germà que matava porcs a casa per fer-ne botifarres, llonganisses i altres productes. En Just anava a les tardes a pel gènere que després repartia entre les botigues.

La Guerra Civil i les divisions polítiques¹

L'inici de la Guerra Civil es va viure amb molta eufòria. De ben petit, en Romuald tenia les idees polítiques molt

clares. Quan van començar els combats, amb només dotze anys, va dir al seu pare d'agafar un fusell i anar junts a lluitar per defensar la República. Tanmateix, el seu pare, amb llàgrimes als ulls, li va respondre: «Romuald, per això, jo no serveixo. Si un dia vols fer-ho tu de gran, doncs fes-ho, però jo no serveixo. I ara sol doncs no et deixo anar perquè ets massa jove. Per tant, tornem a casa, quan siguis gran ja faràs el que voldràs, però ara no.»

Però aviat va arribar el rostre més amarg de la Guerra Civil, que va dividir famílies, la societat i els pobles en dos bàndols. Quan van començar els bombardejos de Barcelona, en Romuald va anar a Artés. Allà hi va viure en carn pròpia la divisió política del poble i, sovint, es va trobar enmig de les dues posicions, ja que, tot i que ell era d'esquerres com el seu pare, la família materna era de dretes.

Durant la guerra, es van cometre molts crims entre germans i persones conegudes. A Artés els republicans, en un poble que amb prou feines arribava als dos mil habitants, van matar disset persones². Entre elles hi havia Don Edu-

¹ Aquest apartat també es pot complementar amb unes reflexions personals d'en Romuald extretes de l'entrevista, que aprofundeixen en la seva opinió sobre la religió i els nacionalismes.

² Segons les dades censals, Artés tenia 2.603 habitants el 1936. J. M. Solé i Sabaté i J. Villarroya i Font: *La repressió a la rera guarda de Catalunya (1936-1939)*, 2 vols., Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona:1989, vol. I, p. 405, donen compte de catorze assassinats a mans dels «incontrolats» durant la Guerra Civil, la qual cosa representa un 0,54% del total de la població. La relació dels veïns d'Artés morts per la repressió republicana és la següent: el 12 d'agost de 1936, a Sant Martí de Riudeperes, Josep Bisbal Oliveres (originari de Sant Martí de Tous), 58 anys, solter i capellà; el 8 de setembre de 1936, prop del monestir de Montserrat, Ramon Bou Canudas, 33 anys, casat i paleta; Llorenç Grau Camprubí, 26 anys, casat i fuster; Francesc Oliveras Berdajín, 43 anys, casat i llaurador; Josep Pedregosa Arnau, 40 anys, casat i escriptor; Ramon Puig Oliveras, 61 anys, solter i farmacèutic; Valentí Rojas Moncunill (originari de Sant Joan de Vilatorrada), 30 anys, casat i forner; Valentí Sallent Alegre, 49 anys, casat i llaurador; Carles Sebarroja Cuatrecases (originari de Santpedor), 34 anys, casat i boter; Eduard Sobrevals Berenguer, 50 anys, casat i industrial; Joan Soler Freixas, 62 anys, casat i forner; Joan Viñas Rius (se'n desconeix el lloc d'origen), 44 anys, casat i contramestre; el 28 de setembre de 1936, prop del monestir de Montserrat,

ardo, el director d'una fàbrica de la zona, que tenia mala fama al poble perquè tractava molt malament els treballadors. Quan no tenia ganes de treballar, Don Eduardo tanca la fàbrica dos o tres dies i els seus empleats es quedaven aquelles jornades sense diners. Per això, l'any 1936 van anar a matar-lo, però ell, com que ja s'ho esperava, portava una armilla antibales. Els combatents van disparar i incònduls van veure com el sentenciat es mantenia dempeus. Llavors, s'hi van acostar i li van donar el tir de gràcia. Fou un error de càlcul de Don Eduardo, perquè, si s'hagués tirat a terra, l'haurien cregut mort.

Diuen que tothom estima el seu poble, però en Romuald en guardava un mal record; sens dubte, les divisions van ser irreconciliables. Entre les disset persones que els republicans van matar també hi havia dos tiets de la seva mare, de dretes, un dels quals era capellà. Un tercer tiet va estar a punt de ser afusellat, però finalment el van tancar a la presó Model a Barcelona.

Marcel·lí Sallent Moré, 42 anys, casat i director de fàbrica; el mateix dia al Pla de Vilanova, Enric Forcada Blanch (originari de Moià), 43 anys, casat i contramestre. Vegeu J. M. Solé i Sabaté i J. Villarroya i Font: *La repressió...*, op. cit., vol. II, pp. 398-399. Pel que fa a la repressió franquista, J. M. Solé i Sabaté: *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953*, Edicions 62, Barcelona:1985, pp. 580-581, comptabilitza cinc víctimes veïnes d'Artés, totes afusellades al Camp de la Bota: el 28 de gener de 1939, Antoni Fragó Canadell, 30 anys, casat i mecànic, de la CNT-FAI; el 16 de juliol de 1939, Sebastià Vilanova Clarà, 45 anys, casat i paleta, de la CNT-FAI; el 29 de juliol de 1939, Francesc Capdevila Vilanova (originari d'Olost de Lluçanès), 63 anys, casat i paleta, d'ERC; el 2 de juliol de 1940, Jesús Sabater García (originari d'Oriola), 21 anys, solter i guàrdia d'assalt; l'1 d'octubre de 1942, Felip Aguilar Prat, 33 anys, casat i contramestre, del POUM. Aquestes cinc víctimes representaven el 0,19% del total de la població. També menciona Antoni Careta Reixach, natural d'Artés però resident a Avinyó, casat, pagès, de la UR/PSUC, i afusellat al Camp de la Bota el 27 d'abril de 1939. La guia recentment publicada per la Generalitat de Catalunya, *Procediments Judicials Militars (Sumaríssims) de l'Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer de Barcelona 1939-1980*, a cura d'Enric Terradellas Prat, Guia de la Sèrie Documental, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, Barcelona:2015, pp. 58, 112, 129, 130, 149, 200 i 218, dóna la mateixa relació de víctimes i afegeix que seixanta-set veïns d'Artés, el 2,57% de la població, patiren alguna mena de repressió.

En aquell paratge muntanyenc, en Romuald jugava al carter amb els fills dels del Comitè d'Artés. Tot i que ell era d'esquerres, creia que no s'havia de matar ningú per la seva ideologia. Quan ell expressava això als nens, aquests corrien a explicar-ho als seus pares, que els responien: «clar, si a casa seva són feixistes». Per contra, quan arribava a casa o per a la gent de dretes, era una persona perillosa amb ideologia d'esquerres.

Aquesta situació i la crispació van fer que l'àvia d'en Romuald, una dona molt catòlica, es radicalitzés políticament. Abans del conflicte, amb prou feines anava a missa, però un cop es van iniciar els assassinats al poble va començar a anar a l'església, malgrat els perills evidents que això comportava.

I mentre el clima a Artés era tens, al veí Sant Fruitós del Bages no va morir ni una sola persona. Allà el president del comitè era un tiet polític d'en Romuald, que estava casat amb la germana del seu pare. Abans de la guerra era d'ERC i amb la guerra es va fer del PSUC. Era un home conseqüent amb les seves idees i va dir que a Sant Fruitós no es matava ningú, tot i que els de la CNT i altres sectors d'esquerra opinaven que s'havia de fer el contrari. El tiet es va reafirmar i va dir que, mentre ell fos president del comitè, al seu poble no es matava ningú, i així va ser. Va defensar tant els seus ideals que, quan va venir el president del comitè de Manresa a demanar-los la llista de les persones que havien de sentenciar per feixistes, els va respondre: «si voleu matar algú, comenceu per mi, perquè aquí no matem ningú».

La situació tampoc no va millorar quan van arribar les tropes franquistes i es va practicar l'ull per ull. La cinquena columna que va arribar a Artés tenia una llista de noms per matar, però molts d'ells havien fugit i només en van trobar dos. Els van capturar i els van portar a dalt de la muntanya. En Romuald va veure com passaven per davant de casa seva, escortats per un destacament de soldats dirigits per un oficial³.

³ Segons J. M. Solé i Sabaté: *La repressió franquista...*, op. cit., i J. M. Solé i Sabaté i J. Villarroya i Font: *La repressió...*, op. cit., la repressió a la

La mare d'en Romuald va intentar posar pau dins del poble quan va finalitzar la guerra. Les persones més conservadores volien venjança i deien:

- Ara nosaltres matarem els republicans.
- I el perdó cristià?–, va respondre la mare innocentment.
- Què dius, boja, del perdó cristià, els hem de matar a tots, els hem de matar a tots–, clamava la gent.

La mare d'en Romuald va deixar de ser catòlica i en Romuald va decidir no tornar gaire al seu poble d'origen. «M'hi sento incòmode», encara confessava d'ancià. Aquesta divisió no només era entre la gent del poble, sinó també dins les famílies. De petit en Romuald anava a passar els estius a casa de la seva àvia paterna, la Carme, que vivia a Navarcles. A vegades els portava a dinar a casa de la seva àvia materna, l'Angeleta, que era la que vivia a Artés.

La Pepita, la mare d'en Romuald, era la filla de la germana gran. Per això, els fills del germà petit, que en veritat eren els cosins de la Pepita, tenien la mateixa edat que en Romuald. Això feia que molts cops estiguessin junts, però la veritat és que mai no es van acabar d'entendre, perquè en Romuald i el seu pare clarament eren d'esquerres i ateus, mentre que la família de la mare era de dretes i molt catòlica; fins i tot hi havia majordones, monges i capellans.

La família paterna, en canvi, no entenia gaire de política. Només el pare d'en Romuald estava vinculat a la política: era d'Esquerra Republicana i llegia *La Humanitat*. Tot i això, en Just tampoc no era cent per cent anticlerical; la seva dona, per exemple, anava a missa. De petit en Romuald va decidir que no volia fer la comunió, però la seva mare sí que volia que la fes i el pare, per respecte a ella, no s'hi va oposar. Dies abans de fer la comunió, la seva àvia va dir al Romuald que li regalaria un collaret amb una creu, i aquest li va respondre: «Iaia, el que ha de comprar són pastissos».

rereguarda republicana es va cobrar catorze víctimes a Artés i cap a Sant Fruitós de Bages i la repressió franquista cinc i sis víctimes respectivament.

Per bé que les dues famílies tenien una ideologia molt confrontada, tot va anar bé fins que va esclatar la guerra, cosa que va causar tensions. Un tarda de diumenge de setembre, quan només tenia dotze anys, en Romuald va acompanyar la seva àvia a una fàbrica de confits i bombons del carrer Calàbria de Barcelona que era d'un concunyat de l'Angeleta. Fins llavors, en Romuald estava acostumat a viure en un ambient de revolta i contrari a l'Alzamiento Nacional. A la reunió hi havia una monja de clausura de Montblanc, que s'havia escapat, dues majordones, un capellà i una cosina germana de la seva mare que tenia dos anys més que ell. Tots ells eren persones simpatitzants amb la dreta i demanaren venjança quan van començar a parlar dels assassinats que havien comès els republicans a Artés.

En Romuald, quan va sentir la conversa, va perdre els estreps i els va començar a cridar: «crimals, assassins, aniré a buscar un comitè pel barri per denunciar-vos per feixistes». Un silenci es va fer a la sala, on es respirava un aire tens. Tothom es va callar i, des de llavors, en Romuald pràcticament va trencar peres amb la família materna. Si es veien al carrer, se saludaven cordialment i per compromís.

A veure, en el fons eren bona gent, i, segurament, si els hagués denunciat davant del Comitè doncs els haguessin matat i per què els havien de matar si eren bona gent? I ara voldria que quedés clar que estic en contra d'això.

La segona gran batalla: la dictadura franquista

Les penúries de la postguerra

Amb la fi de la guerra, van arribar els anys més durs, els de la postguerra, no tan sols per la repressió de la dictadura, sinó també per les circumstàncies econòmiques: el conflicte havia deixat la població empobrida. A més, tant al país com a la resta del món, encara es notaven les conseqüències del Crac del 29.

La mare d'en Romuald era una dona molt decidida, des de petita ja ajudava a la fusteria del seu pare, portava els comptes i des de quinze anys treballava a la botiga de comestibles de la família. Així doncs, des de jove tenia un gran esperit comercial. Aquest caràcter emprenedor també la va guiar durant la postguerra.

La Pepita se n'anava sola a Artés, després tornava a Barcelona carregada amb productes per menjar com ara ous o conills i sempre en portava de més per als veïns, que volien pagar-los amb diners, però la mare d'en Romuald preferia intercanviar-los per altres coses. Un dia, la dona va baixar d'Artés amb un cistell amb quatre conills. En un control policial, els agents van parar el camió en el qual viatjava. Van registrar tot el que portava la gent del vehicle i quan van veure els quatre conills els van requisar.

La postguerra va ser dura, però es van teixir xarxes entre ciutadans i familiars per tal de sobreviure i intercanviar

menjar. Aquesta època no només es va caracteritzar per la falta de llibertats pròpies d'una dictadura, sinó també per la manca d'aliments. A la casa d'en Romuald tothom va haver de fer pinya. Per això el jove es va veure obligat a deixar els estudis, com ho van fer altres nois de l'època, i començar a formar la seva carrera professional de veritat. Un veí de l'escala tenia un taller de tapisseries i mobles i va començar a treballar amb ell. En Romuald, com la seva mare, tenia un esperit emprenedor. Va estar onze mesos com a empleat del seu veí i, després, va obrir els seu propi taller.

La lluita clandestina contra el règim

Durant la dictadura es va teixir la lluita clandestina contra el règim franquista, uns herois anònims que van dedicar bona part de la seva vida a lluitar pels drets humans i les llibertats individuals. Com molts altres, en Romuald va acabar a la presó per la seva oposició al franquisme. Això el va impulsar a seguir lluitant pels seus ideals i per la llibertat de la gent.

Quan les tropes franquistes van entrar a Artés, van penjar cartells amb els vint-i-sis punts de la Falange, entre els quals es prohibia la lluita de classes i es defensava una societat vertical on hi haguessin unes persones per sobre de les altres. Era el primer cop que en Romuald veia un text així; va estar dos dies sense quasi dormir, llegint i rellegint.

Des de jove, en Romuald es va sentir atret per la Unió Soviètica, ja que era una revolució en què havia triomfat el moviment obrer. El jove, curiós, anava cada dia al mercat dels Encants, on comprava molt de material de tapisseria per al seu taller, però també llibres. Es va submergir en la història de Rússia llegint autors com Dostoievski o Tolstoi. També llegia Sofia Casanova, una poetessa i novel·lista gallega, que es va casar amb el filòsof, professor i diplomàtic polonès Wincenty Lutoslawski, cosa que va fer que anés a viure a l'Europa de l'Est. En Romuald coneixia tota la història de Rússia, des de l'època tsarista fins a la revolucionària. D'aquesta manera, va anar formant-se políticament

i ideològicament, fins que finalment va entrar en contacte amb el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) a través de les seves joventuts.

Als 18 anys, el 1941, anava al Consolat Britànic, al Passeig de Gràcia amb Consell de Cent, on repartien fulletons que es publicaven a la prestigiosa cadena britànica BBC, uns fulletons crítics amb el franquisme. Un dia, quan anava a sortir de l'edifici, el cònsol el va avisar que a fora estaven detenint gent. Juntament amb deu persones més, la policia el va detenir; a ell, però, com que no li van trobar res estrany en la documentació, el van deixar marxar.

Tot i que en Romuald era simpatitzant del PSUC, no hi tenia cap contacte. Després de fer el servei militar, a l'estiu del 1946, va entrar a formar-ne part mitjançant les Joventuts Socialistes Unificades (Joventuts del PSUC). Fins a la seva mort va ser militant d'aquesta formació política, igual que la seva dona, la Floreta. La lluita clandestina del PSUC s'organitzava mitjançant grups d'acció que treballaven als barris i a les fàbriques. A l'inici de la dictadura, el PSUC tenia grups armats, però es va decidir aturar-los. Quan en Romuald va començar, li van assignar un grup que, finalment, va dirigir. Tota aquesta lluita clandestina es finançava a través de les aportacions dels seus integrants i de quotes que, normalment, pagaven un 1% del sou.

Un dia, quan ens vam reunir amb els dirigents del PSUC, jo li vaig dir a l'Atanasi Céspedes: mira jo no m'he afiliat al PSUC perquè vulgui lluitar, jo ja lluitava abans pel meu compte, sinó per ideologia. Abans d'entrar al PSUC, jo ja actuava i amb més tranquil·litat perquè, com que actuava sol, només m'havia de salvar jo. En canvi, organitzat, havia d'anar amb cura de no fer caure a ningú més.

Les detencions

En Romuald va passar més de vuit anys a la presó. Quan va començar en el PSUC, formava part d'un grup de l'Escuela Radio Maymó. En una de les reunions, els joves van

decidir que necessitaven més material per tirar endavant els projectes. Un dels materials bàsics era el paper i un dels joves va proposar treure'l de la ràdio, ja que allà n'hi havia molt als magatzems. Hi ha bromes que poden sortir cares: un dels nois, mentre feien el pla de com extreure paper, va dibuixar un home amb una pistola. Malauradament, el noi es va posar malalt i la seva taula la va ocupar una altra persona, que un dia va obrir el calaix i va veure el dibuix. Espantada, va avisar l'assessor de la ràdio, qui va trucar a la policia de Madrid.

La policia de Madrid va acudir a la capital catalana, on van capturar el noi que havia fet el croquis i el van apallissar. El jove va explicar tot el que feia referència al grup, fins i tot coses que la policia no sabia, com ara l'existència d'una maleta que tenia líquids inflamables i que estava a casa d'en Romuald. Ell i tot el seu grup van ser detinguts.

El 1947, amb 23 anys, en Romuald va entrar per primer cop a la presó, on va coincidir amb molts participants del grup dels 80, que era la direcció del PSUC a Barcelona. Nou d'ells van ser condemnats a mort i, finalment, quatre van ser afusellats. A la mateixa comissaria ja havia conegut tres membres d'aquest grup: Carles Sancho, Andreu Gracia i Ferran Rius, amb els quals va establir una profunda amistat tant política com personal. A més, a la presó va coincidir amb el seu tiet de Sant Fruitós, el que havia dirigit el comitè i s'havia negat matar cap persona del poble.

El 1949, el dia de festa nacional, cinc joves van despenjar banderes espanyoles, a les quals els tallaren una de les franques vermelles i els en cosiren una de lila. Un cop llestes, les tornaren a penjar al seu lloc i així feren onejar la bandera republicana. Mentre feien això, van venir dos vigilants i van desarmar un dels nois, que tenia una pistola. La policia va detenir quatre dels nois i el cinquè es va refugiar a casa d'en Romuald. Al final, però, van enviar el noi a casa d'una veïna que llogava habitacions per un preu molt baix per a les persones que no tenien feina, casa o lloc on dormir. Els nois detinguts, la policia els va estomacar fins que ho van explicar tot i uns agents van anar a casa d'en Romuald i el van detenir. Així doncs, amb 26 anys, va entrar per segona

vegada a la presó. En va tornar a sortir i va haver d'esperar quatre anys que el jutgessin. Finalment, als 30, va tornar a entrar al penal, però ara amb una condemna ferma.

La violència policial a les comissaries i la presó

Durant la dictadura, el tracte de la policia era violent i els agents actuaven amb total impunitat sota la protecció del règim. El maltractament començava a la mateixa comissaria, abans d'entrar a la presó. A la de Barcelona hi havia dos germans, els Creix, que tenien molta mala fama, precisament per la seva violència i pels cops de puny que pegaven: Antonio Juan Creix i Vicente Juan Creix, que eren els caps de la Brigada Político Social.

En el PSUC van explicar a en Romuald que el primer que feien els Creix era pegar a la cara perquè així, quan l'agredit se la tapava, llavors dirigien cops de puny i puntades de peu a altres llocs del cos amb la intenció que no en quedessin senyals. La tècnica era clavar cops a l'estómac o al fetge, on no es nota que t'hagin pegat, però les marques internes queden per tota la vida. Una altra tècnica de tortura és la que li van aplicar a Miquel Núñez, a qui van penjar cap per vall i li van donar cops per tot el cos, com si fos un sac de boxa.

La segona vegada que van detenir en Romuald, un dels Creix va dir que portessin una corda, que en realitat era un cable de persiana al qual li feien nusos, com si fos una trena. Al final tenia una fusta que servia de mànec. La corda la mullaven perquè encara fes més mal. Era el 31 de desembre del 1949, en ple hivern, i en Romuald els va dir: «em mullareu la gavardina». Llavors li la van treure i li van començar a pegar entre diversos torturadors, mentre que alguns li feien pessics entre les cames.

A banda de les pallisses, es buscava humiliar els presos. Un dels directors del penal deia: «Bigote ni hablar, ni cabello ni pelo». Posaven els presos en fila, primer li passaven a un la màquina de tallar cabells per la cara, després per les aixelles i finalment per les parts íntimes. Tot seguit, amb la

mateixa màquina, feien el mateix amb el següent de la fila. Més d'un es posava a plorar perquè se sentia incapaç de defensar-se. Per exemple, un funcionari, quan tocava l'hora de sortir al pati, demanava que un pres li portés la cadira i el diari. Li deïa que li la deixés a sota de l'arbre. Sovint es quedava adormit i se li queïa la gorra o el diari i demanava que li'ls tornessin a donar.

Una altra humiliació era que els presos que no estaven casats, però que tenien família i fills, eren obligats a contraure matrimoni amb les seves dones dins de la presó i davant de tota la guàrdia. Això va succeir entre el 1947 i fins ben entrat els anys cinquanta, quan el director de la model era Fernando Arnao, que va posar com a condició que, per poder veure les seves parelles, els detinguts havien d'estar casats¹. Quan en Romuald va saber que havia de tornar a la presó va preferir casar-se amb la Floreta per evitar aquest mal tràngol.

Les pallisses a la presó eren una constant. Un cop, la mare d'en Romuald li va portar unes sabatilles de roba. Cada cop que anava a visitar-lo, li preguntava si se les posava. Ell mirava cap a baix i mentia, tot dient que just aquell dia s'havia oblidat de posar-se-les. Però la realitat és que mai no les utilitzava, ja que quan ho feia els policies li picaven els peus amb el taló. Si el pres duïa una sabata normal, el folrat interior servia de defensa, però amb una sabatilla de roba els cops feien molt de mal.

L'artista Desiderio es va casar amb la Manuela, una dona que va lluitar sempre contra el règim i va passar mitja vida a la presó, on va tenir un fill. Des de petit, els pares li van inculcar els seus ideals d'esquerres i comunistes. Per això, als vint anys, el noi va anar a un congrés a Praga i, després, va viatjar a Moscou. En tornar, la policia el va detenir i va voler fer xantatge a la mare: «Ayúdanos para que tu hijo cante, si no le vamos a pegar una paliza que lo vamos a matar», li va dir un dels agents; «Hace 20 años que estoy

¹ Es tracta de Fernando Arnao García, que fou director de la presó Model del 10 de febrer de 1946 al 16 de març de 1953. F. J. Marín: «Biografía de la presó Model de Barcelona: 1939-1962», a J. M. Solé i Sabaté: *Història de la presó Model de Barcelona*, Pagès, Lleida:2000, p. 199.

luchando para hacer de mi hijo un hombre y ahora queréis que de golpe destruya mi obra», va respondre ferma la dona. Els agents li van clavar una pallissa tan gran al jove que l'hagueren de dur entre dos guàrdies al calabós perquè no s'aguantava dempeus. Els pares van decidir denunciar-ho al jutge de guàrdia, el qual va contestar incrèdul: «ara que vénen a denunciar aquí, que la policia ha pegat un pres?».

Ja sé que, tot plegat, les nostres accions són una espècie d'edifici, que pot ser una mica com fantasmagòric, però que s'ha construït gràcies a aquestes fantasmades i realitats. Mira, les obres arquitectòniques més importants no s'han fet gràcies a grans materials? Doncs això és el mateix. Un es pregunta si val la pena tot el que ha passat o has fet passar. Doncs, jo suposo que sí.

El dia a dia a la presó

El dia a dia a la presó era diferent per a cada un dels reus i depenia molt de la seva situació i condemna. El 1950, van posar en Romuald a la sisena galeria, perquè la quarta estava plena². Allà eren un grup d'unes vint persones i van decidir organitzar-se per fer-se classes els uns als altres. Cada un feia lliçons del que sabia, un en feia de francès, l'altre d'història i geografia, un altre de taquigrafia i un altre de matemàtiques. En el cas d'en Romuald, ell ensenyava gramàtica i llengua castellana. Llavors, havies de fer classes als alumnes i corregir-los els deures. D'aquesta manera, els presos estaven enfeïnats tot el dia: si un feia lliçons, després havia de corregir els deures dels seus companys, i si després acudia a altres classes havia de fer les tasques pertinents. En aquest període, en Romuald va estudiar molt.

D'altra banda, a la Model hi havia una gran biblioteca. Els llibres eren una bona companyia en els dies que els presos estaven aïllats i no podien tenir contacte amb ningú. Quant

² Es refereix als anys del primer pas per la presó d'en Romuald, relacionat amb l'afar de «la maleta amb material inflamable».

a lectura, els reus utilitzaven l'astúcia. En un principi, només es podia fer una llista amb tres o quatre llibres a la setmana i els en donaven un, però en Romuald en posava molts més perquè, si en ficava pocs, sovint els funcionaris deien que aquells no els tenien. Una vegada, en Romuald va fer una llista amb cent títols. El funcionari, alarmat, li ho va explicar al seu superior. Aquest, sorprès, li va dir que en principi era un llibre per reu, però que en Romuald, si volia, podia agafar-ne dos. En canvi, l'escriptura era més controvertida, ja que tot el que els presos escrivien els funcionaris ho llegien.

Les relacions amb els altres presos

La quarta galeria, a la Model, era una presó dins de la presó on estaven tots els presos polítics, els més perillosos, els residents i, quan el centre penitenciari estava molt ple, hi posaven els gais. Així doncs, la quarta galeria era un conglomerat de gent molt diferent que estava allà per diferents motius i amb diferents creences polítiques. S'hi havia d'anar amb peus de plom perquè hom no se'n podia confiar de ningú, ja que entre els presos hi havia gent que tenia relació amb els funcionaris.

D'altra banda, s'hi tractava de manera molt diferent els presos polítics i els altres. Entre els presos polítics, tampoc no tractaven igual segons la ideologia i, en aquest sentit, els comunistes patien les pitjors condicions.

A la presó, el Partit Comunista cercava entre les seves files els més capacitats per dialogar amb els membres d'altres partits o organitzacions. No obstant això, tot i que a vegades s'organitzaven actes, protestes i activitats conjuntes amb altres formacions polítiques, els presos polítics no solien tenir relació amb membres d'altres organitzacions o partits.

Els funcionaris sabien com esbrinar els actes que feien els presos. Per això, afavorien algun dels reus perquè fessin de talps entre els seus companys. D'altra banda, hi havia els presos comuns que sovint col·laboraven amb els funcionaris. Per exemple, el 1947 tres presos comuns afaitaven els presos polítics per humiliar-los.

Doncs hi havia de tot, com diem. Des de gent obtusa, que era un jo sí, però tu no, o gent amb la que ens ajudàvem. El que passa, però, és que en aquella època, agradi o no agradi, érem els que feïem més, per la disciplina o perquè no tothom volia fer el que feïem. Dintre de la Model, i això sí que era desagradable, hi havia anarquistes, socialistes, etc. Aquests sabien que, si donaven canxa als funcionaris contra nostra, els funcionaris els ajudarien i, per això, algun d'ells feien de xivatos en contra dels comunistes. Això t'obligava que en moltes feines havies de fer-les amb molta cura i tenir cara i ulls per tot.

L'organització comunista dins de la presó i la Soli³

Quan en Romuald va trepitjar per primer cop la Model, el 1947, va començar a fer els contactes amb els dirigents del PSUC, com ara Ferran Rius. En Romuald col·laborava i participava activament en la lluita contra el règim. Un dia el el penal en Palanques li va dir: «Perdona'ns, però no sabíem que teníem un home amb tantes inquietuds com tu». Dins de la presó, l'estructura del partit funcionava de manera molt similar a la del carrer. D'una banda, hi havia una direcció formada per una troica que, com a mínim, incloïa tres persones: el secretari polític, el de finances i el d'organització. La resta de membres dels comunistes funcionaven a través de cèl·lules més petites, que rebien les ordres de la direcció.

En Romuald va ser destinat a la Soli (Solidaritat), una branca del partit que ofería ajuda als presos comunistes, i també servia per passar-se missatges entre la direcció del partit que estava dins i fora de la presó. El responsable de la Soli era l'Eduard Sagrià. Quan en Romuald va sortir de la presó a mitjan 1947 esdevingué, juntament amb Pasqual Tobias, el responsable de la planta baixa de la quarta galeria.

El sistema de la Soli consistia a posar missatges en papers de fumar que es col·locaven estratègicament en un cistell o

³ Si el lector ho desitja, pot ampliar la informació sobre la Soli llegint un escrit d'en Romuald inclòs en l'annex.

una senalla amb un entramat de palma. S'havien de posar i treure amb molta cura perquè no es desmuntessin els teixits i, així, no aixecar sospites dels funcionaris de la presó. Aquesta feina la feia una dona que es deia Angelita, que va ser el gran contacte de la Soli a fora. L'Angelita els indicava on estaven les notes. Aquests missatges entraven i sortien dos cops a la setmana. En els més de dos anys que va durar la Soli, mai no va haver-hi cap entrebanc.

Un dels moments més anecdòtics va ser el dia que en Romuald va sortir de la presó, el 7 de juliol del 1947. El jutge el va cridar juntament amb dos o tres presos més per anunciar-los que els donaven la llibertat, però en Romuald tenia un paquet de tabac que volia passar als seus companys i no sabia com fer-ho perquè en mitja hora havia d'abandonar el penitenciari: «¿Parece que no le gusta salir?», li va preguntar sorprès el jutge. «Pues la verdad es que no, ¿no podría salir mañana por la mañana?», va respondre en Romuald. «Usted está loco, si todo el mundo está deseando salir», li va contestar incrèdul el magistrat.

La Soli també va comportar grans disgustos. L'Eduard Segrià, per exemple, va ser sentenciat a mort. El cap de la model, Fernando Arnao, pensava que aquell jove d'Ulldedona era el líder de tots els comunistes dins de la presó, però no en tenia cap prova. A més, en un consell de guerra el van acusar de matar un capellà del seu poble, tot i que ell ho negava. Fins i tot, va aconseguir que declarés a favor seu un cap de l'exèrcit que va assegurar que el dia que van matar el religiós, el 18 de juliol del 1936, Segrià feia el servei militar a Mallorca. Ni tan sols això el va salvar. El consell militar va al·legar: «si no había matado a este, ha matado a otros».

La Floreta, l'amor de tota una vida

Després de dues detencions, en Romuald tenia un judici pendent on li havien de donar la resolució de la condemna final. Per això no contemplava buscar parella: era conscient que tard o d'hora hauria de tornar a la presó. Un dia,

poc després de sortir de la Model, un amic del seu pare, que era fuster, li va passar un encàrrec perquè anés a fer unes butaques a casa d'una dona a Poblenuou. Quan hi va arribar va veure la Floreta —el domicili era de la germana de Floreta. Des d'aquell moment, en Romuald va tenir clar que aquella era la dona amb la qual es volia casar. Així que va sortir d'aquella casa, va dir a un dels seus companys de feina: «He conegut una noia amb la qual crec que em casaré». I així va ser.

La Floreta, com tothom la coneixia perquè la seva mare es deia també Flora, era una dona molt treballadora. Des dels 14 anys, cosia a casa seva pantalons. Cada dia es llevava molt d'hora, a les tres o quatre del matí, per cosir pantalons amb paciència. Però al final es va cansar i va decidir treballar a la fàbrica Hispano Olivetti, on feien màquines d'escriure. En aquell moment, la Flora va conèixer en Romuald i van començar la relació.

El sogre d'en Romuald, Pere, era una persona que no tenia ni idea de política; per a ell, era el mateix un comunista, un socialista, un nacionalista o un anarquista. La mare de la Floreta era diferent: tenia molts coneixements sobre política i era activista. La Flora, que era de Vilanova i la Geltrú, durant la dictadura de Primo de Rivera es va unir a un moviment que va omplir tota la ciutat de banderes catalanes. Era una dona molt extremada, bohèmia i de pensaments molt avançats per a la seva època. Va tenir una parella a Vilanova durant molt de temps, però es va separar perquè ell venia d'una família de pagesos, molt tradicional, que no volia que es casés amb la Flora. Una veïna íntima amiga seva, que estava prenyada del seu primer fill però que va tenir un part complicat i va acabar morint, va fer prometre a la Flora que es casaria amb el Pere i cuidaria del bebè, i així ho va fer⁴.

Al començament, en Romuald es portava molt bé amb la seva sogra Flora, ja que era com ell, una dona que lluitava

⁴ La Flora Segura Moreno, que efectivament vivia a Vilanova i la Geltrú, es va casar amb en Pere Salvat, ferroviari, que ja tenia un fill d'un matrimoni anterior. Van tenir dues filles, la Floreta i la Valentina.

contra el règim. Tanmateix, la Flora era molt possessiva i, després, li va declarar pràcticament la guerra, perquè volia que la Floreta estigués sempre amb ella. La germana de la Floreta era més semblant a la mare, molt independent, cantant d'orquestra, i va marxar a viure a Mallorca per allunyar-se de la seva progenitora. Per això la Flora volia que la Floreta es mantingués al seu costat.

Però no va ser així. Al cap del temps de conèixer en Romuald, la Floreta va deixar la seva feina a la fàbrica Hispano Olivetti i va començar a treballar al taller amb el seu company. Principalment, s'encarregava de cosir. Després, els dos van anar a viure junts al pis del carrer Rosselló, que havia estat dels pares d'en Romuald. La Floreta es va habituar al taller i a la nova casa, fins al punt que, quan en Romuald va tornar a ingressar a la presó, ella es va quedar a viure al pis i va fer-se càrrec tota sola de la feina.

Ella era una dona formal, molt eixerida i molt simpàtica. Tenia una simpatia que sempre transmetia i que sempre deixava molt contenta a la clientela. A més, era molt treballadora i no marxava mai a dormir, si no ho tenia tot llest.

Els judicis franquistes

Durant el franquisme, hi havia dos tipus de judici: els civils i els militars. El judici d'en Romuald va passar de ser una causa civil a una de militar. A l'inici, li van demanar sis anys i un dia pel cas de la maleta amb material inflamable i un altre per pertinença a una organització clandestina. Però a la segona vegada que el van portar al jutjat, li van demanar els deus anys a què, al final, el condemnaren.

Els judicis eren oberts i en Romuald en va visitar alguns per voluntat pròpia, com el de l'històric dirigent del PSUC, Gregorio López Raimundo. També hi havia una bona part de la cúpula policial de la ciutat, com els germans Creix, un dels quals va reconèixer en Romuald, es va acostar i li va preguntar: «Ve a veure el Jefe?», referint-se a López Raimundo; «Jo no tinc cap Jefe», va respondre en Romuald.

López Raimundo era una persona amb molt de carisma. Des de l'estranger es va demanar amb insistència la seva llibertat: el seu judici va ser seguit per molta gent i hi van venir persones de fora, com ara advocats i periodistes estrangers. Això va donar a l'acte una transcendència especial, perquè, tot i la repressió que hi havia dins del país, a la gent de fora no se'ls podia fer callar.

Tots els judicis franquistes estaven sota control. Les preguntes conflictives als condemnats ja havien estat fetes abans a la comissaria, a la presó o als jutjats, mentre que en el moment del judici feien preguntes concretes perquè no es poguessin esplaiar gaire, però aquest no va ser el cas de López Raimundo, que va fer grans discursos durant el seu procés judicial. «Así que ustedes querían derribar el régimen», va preguntar l'advocat defensor a López Raimundo. «Bueno derribar no, queríamos un régimen democrático», va respondre ell. «¿Cómo? ¿A través de la violencia?», va inferir el lletrat. «No, no, queríamos aunar esfuerzos, aunar principios, aunar criterios...» «Pregunte para que responda y concrete, porque sino este señor con sus razonamientos aún nos va acabar por aunar a todos», va dir el fiscal dirigint-se a l'advocat i tallant el discurs de López Raimundo.

Després d'aquell judici, en Romuald va començar a tenir molt de contacte amb Gregorio López Raimundo, i encara va mantenir una relació més bona quan el van designar secretari general del PSUC. Una nit, ja durant la democràcia, el PSUC va organitzar un sopar a Palafrugell. De camí a la reunió, en Gregorio anava amb altres membres del partit en el cotxe, entre ells Antonio Gutiérrez el *Guti* i altres dirigents. En el vehicle, els va confessar que a la trobada anunciaria la seva dimissió.

La seva resposta va ser contundent: «ara ja s'ha acabat, ja no és com anys enrere que un manobre podia ser cap d'estat», i ell es va justificar dient això: «jo sóc un simple sastre, com puc pretendre ser President de la Generalitat amb categoria, sent un simple sastre? En canvi, en el partit també està en Guti, que és un bon metge, un altre que és advocat». Això enfronta criteris oligàrquics, perquè els

anarquistes clàssics interpretaven que un podia passar-se vuit hores al dia treballant de manobre per menjar, i després, fora d'hores, ser ministre i no cobrar.

*El consell de guerra d'en Romuald*⁵

El 17 de març de 1953 va tenir lloc el consell de guerra d'en Romuald, quan ell i la seva dona tenien planejat un viatge a les Falles de València que, finalment, van haver de suspendre per por que la policia pensés que fugien, la qual cosa hauria pogut comportar que li allarguessin les penes.

En Romuald va ser jutjat juntament amb quaranta membres de les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya (JSUC) i del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC). El 14 de gener de 1950, el comissari en cap de la brigada de Servicios Especiales de la Jefatura Superior de Policía de Barcelona Pedro Polo Borreguero, auxiliat per l'agent de primera classe Antonio Juan Creix, estenen la diligència que, més endavant, donarà peu al consell de guerra on, el 1953, es va jutjar en Romuald i els altres quaranta membres del PSUC. Concretament, es distribuïen en tres grans grups: el de Barcelona, format per vint membres i dividit en tres grups (Jaume Girabau, Numen Mestres i el Bancario), el de Vilanova i la Geltrú i el de Mataró.

Van ser condemnats per diversos motius, com ara per les seves connexions orgàniques amb el JSU i l'intent de reconstruir l'organització a Catalunya per ordre de l'exili a França. També se'ls va acusar de rebre i captar diners per ajudar els presos i reconstruir el JSU, així com editar i difondre propaganda i intimidar vigilants per aconseguir armes, entre d'altres. En el cas concret d'en Romuald, se'l va acusar d'haver captat el seu amic del servei militar Miquel Castell perquè fos membre de l'organització. Per tot això, en Romuald va rebre una pena de quatre anys de presó.

D'altra banda, se'ls va jutjar per formar part d'una organització clandestina, a més del delictes consumat, conti-

⁵ A l'annex s'inclou un resum del consell de guerra d'en Romuald.

nuat i equiparable a la rebel·lió militar. Per aquests suposats crims, a en Romuald només li va caure un any de presó. En total, en principi, només n'eren cinc. Tanmateix, aquest sumari va ser remès al Tribunal Suprem Militar de Madrid el 23 d'abril de 1954, que el va revisar i va endurir la pena de tots els condemnats. En el cas d'en Romuald se li va duplicar i va arribar a ser de deu anys.

Així doncs, només un any i mig després de casar-se amb la Floreta, va arribar la sentència. En un primer moment, en Romuald es pensava que es podria salvar de tornar a la presó perquè tenia dos indults. Calculava que, entre el temps que ja hi havia passat més els indults, no tornaria a entrar al penitenciari. Finalment, gràcies els indults va poder reduir a cinc anys la condemna. I va parlar amb la seva dona, la Floreta:

Li vaig dir: «quan ens vam conèixer jo et vaig prometre una cosa i ara això ha canviat. Quan vam començar, vam pactar un cosa i ara aquest pacte s'ha trencat, així que part meva quedes lliure i tu ets la que has de decidir el que vols fer i has de ser realista, no fer cas als sentiments i veure el que és més oportú per tu. Si vols ho deixem córrer, som amics i si quan surto de la presó, si tu estàs lliure i vols continuar, tornem a parlar.» Ella em va contestar que volia esperar-me.

L'última estada a la presó: el Dueso a Santoña

A en Romuald el van destinar a la presó de Santoña (Cantàbria). Feia fred, era Nadal i, juntament amb altres reclusos, van fer el camí cap allà. Durant el viatge, es van aturar a les presons de Lleida, Saragossa, Logronyo, Burgos, Palència, la provincial de Santander i, finalment, arribaren al penal del Dueso a Santoña.

Normalment, a la Model de Barcelona estaven els presos comunistes o anarquistes en vista de judici. Ara bé, així que eren condemnats, els enviaven fora, generalment a Burgos, i si les condemnes eren de deu anys o superiors els destinaven al Dueso.

Durant el camí, quan va parar a Palència, es va deprimir: les parets eren tan altes que no s'hi veia el sol. En canvi, malgrat totes les penúries, quan va arribar a Santoña es va animar. La presó estava a dalt de la muntanya i es veia el mar. A més, tenia uns canals que, quan pujava la marea, hi penetrava l'aigua. Al Cantàbric, el vent bufa fort i en Romuald s'entretenia estirant-se en un lloc on pogués veure el mar, l'horitzó i els núvols difuminant-se en el cel blau.

Al Dueso, també va llegir molt. A part de la biblioteca de la presó, n'hi havia una de flotant, d'il·legal: no se sabia d'on venien els llibres. Hom amagava aquests llibres en caixes de cartró sota els llits. Aquesta biblioteca flotant dels comunistes i dels anarquistes sempre es quedava dins de la presó, encara que sortissin els presos. Al penal, en Romuald rebia propaganda i llibres.

A poc a poc, s'hi organitzà la lluita clandestina per denunciar les violacions de drets humans que es cometien als centres penitenciaris. Això es teixia entre els presos, les famílies i fins i tot, a vegades, els mateixos funcionaris deixaven que es passessin els missatges entre ells. Al Dueso, un dia, un dels reus va passar un fulletó d'amagat, però un dels guàrdies se'n va adonar. El va agafar, se'l va endur i el va apallissar. Al dia següent, des de Ràdio Pirenaica, de l'Espanya independent, es va denunciar el cas.

Tot i que els presos polítics com els comunistes, els anarquistes o socialistes no podien fer tasques de responsabilitat a la presó, tots buscaven feines per reduir les condemnes. Una altra opció era fer classes, que ajudaven a disminuir les penes. Molts d'ells es van apuntar a classes de matemàtiques i, tot i ser comptables o advocats, començaven des de zero, als nivells d'analfabets, ja que si començaven pels cursos més elevats acabaven de seguida i gairebé no podien reduir les condemnes.

A la presó de Santoña, hi havia uns diners especials que només es podien utilitzar en aquest penitenciar. Aquests eren uns cartons que duïen un valor imprès. Qui normalment cuidava els diners era comunista. Durant un temps, en Romuald va ser el responsable de pagar els diners. A més, treballava a la cuina portant el menjar als reclusos.

Quan duia un temps al Dueso, va aconseguir que el torressin a traslladar a la Model, on tenia un projecte per crear un taller d'aprenentatge de tapissers. Finalment, no es va fer aquest curs i, al cap d'un any, va haver de tornar a Santofia. Llavors va començar una nova etapa a la presó. No va poder recuperar la feina de pagador i el van destinar al taller, on es cobrava molt poc: 18 pessetes per dia treballat, però no es feia feina cada jornada.

En aquell moment, el cap del taller era un civil d'uns vuitanta anys que es deia Don Mariano. Normalment, si als treballadors els manaven de fer una cadira, es passaven tot el dia fent-la per cobrar almenys el dia sencer. En canvi, en Romuald va negociar amb Don Mariano i li va proposar que li fes un preu per peça i en relació a les hores que hi dedicava. En Romuald va veure que això era més beneficiós per a ell, ja que per un dia li pagaven molt poc i, així, feia ràpidament la seva feina i després tenia el dia lliure per llegir o fer altres coses.

En una ocasió, li van demanar que fes 400 butaques per a una desfilada. N'hi havia de dos tipus: unes de més senzilles, per les quals li pagaven quatre hores, i unes de més complexes, que li les recompensaven amb vuit hores. En Romuald va muntar un sistema per fer una producció en sèrie i dedicava 45 minuts per butaca. Com que havia fet també altres feines, quan va acabar amb les butaques, li van donar la llibertat per la reducció de penes.

Quan va arribar l'hora de marxar, en Romuald havia de cobrar 5.000 pessetes, però el funcionari del centre penitenciari no li volia pagar. «No és possible que un reu guanyi més que jo en un mes», va exclamar indignat. Tanmateix, Don Mariano es va acostar al funcionari i li va dir que aquell era el preu acordat per l'elaboració de les 400 butaques.

Amb l'arribada del papa Joan XXIII el 1958, els governs europeus van demanar a Franco que donés l'amnistia a tothom, però el general només va deixar en llibertat alguns reus, entre ells en Romuald. La Floreta, quan es va assabentar de la possible amnistia, va fer les diligències molt ràpides. Gràcies això, en Romuald va ser el primer pres del Dueso a qui li va arribar la carta de llibertat. El 6 de de-

sembre del 1958 va abandonar aquella presó per començar una vida nova en llibertat.

Durant tot el temps que en Romuald havia estat a la presó, la seva muller havia portat ella sola el taller i, gràcies a això, no li va ser complicat recuperar la vida d'abans. Els veïns s'acostaven a en Romuald per preguntar-li si havia estat a la presó. I quan responia afirmativament, llavors, els veïns li contestaven: «aquí tens un amic».

Alguna cosa bona vaig treure de la presó. Sempre dic que tinc cinc anys de psicologia pràctica, perquè allà dins un apren molt del comportament de les persones. Si t'asseus i observes com es mou la gent, el que diu, qui ara s'aixeca, etc. Aprens de tot això, ara, però no en una situació normal, perquè estàs empresonat. Jo sóc dels que creuen que a la vida s'apren observant i això és el que he fet, tant dins com fora de la presó⁶.

El comorerisme⁷

El segon cop que va estar la presó, però, en Romuald va tenir unes fortes desavinences amb la gent del seu partit perquè el van acusar de comorerista. El dirigent del PSUC Joan Comorera havia estat secretari general de la formació i conseller d'Agricultura en el govern de Lluís Companys. Amb l'arribada del franquisme, passà a França; al maig del 1939 s'exilià a Moscou, després a Mèxic i el 1945 tornà a França. Després de veure les polítiques de Stalin, es va tornar molt crític amb els mètodes que utilitzava i va començar a defensar la necessitat que el PSUC tingués un caràcter propi. Ar-

⁶ Sobre les detencions i les estades a la presó d'en Romuald, vegeu Queralt Solé i Barjau: *A les presons de Franco*, Proa, Barcelona:2004, pp. 153-169.

⁷ En l'annex s'amplia aquest apartat amb unes reflexions personals sobre com va afectar el comorerisme a en Romuald. Sobre Joan Comorera, el treball fonamental segueix essent l'obra en tres volums de M. Caminal Badia: *Joan Comorera: I. Catalanisme i socialisme (1913-1936), II. Guerra i revolució (1936-1939), III. Comunisme i nacionalisme (1939-1958)*, Empúries, Barcelona:1984-1986.

ran d'això, l'any 1949, el van expulsar del partit: el van acusar de catalanista i de voler fracturar el partit. Els seus seguidors es van conèixer com els comoreristes i van ser expulsats del partit. En Romuald, tot i que no simpatitzava amb la causa del Comorera, també va ser aïllat de les activitats del PSUC.

La Floreta i la mare d'en Romuald també van pagar aquella situació. Quan ells dos eren parella, la Floreta es trobava molt bé amb les amistats d'en Romuald, gairebé totes polítiques. A ella li agradava el sentit de companyia i de solidaritat entre ells. Al començament, quan es va quedar sola i en Romuald va entrar a la presó, la van ajudar molt, però després també la van aïllar. A la mare d'en Romuald li va passar el mateix. Al carrer Rosselló, on vivien els Grané Vilaseca, sovint li deien l'ambaixada de Mataró i Vilanova, perquè venia gent d'aquestes poblacions⁸. Però quan van acusar el Romuald de comorerista també van deixar d'anar a la casa dels pares del jove empresonat.

En certa mesura, crec que no van obrar bé amb mi. La prova la vaig fer bé, el contacte amb la Model i aquestes coses, però em van acusar de comorerista. Una de les bases de l'estalinisme és segar l'herba del voltant, desacreditar un grup, per reforçar la seva credibilitat. Llavors, una forma era desacreditar en Rius i a mi. Al Rius no el van agafar cap detall, però a mi tampoc, perquè la prova és que he seguit en el partit.

El paper de la dona en tota la lluita⁹

Durant tota la lluita contra el règim el paper de la dona va ser clau. Sovint, s'ha vist més la tasca dels homes, però al darrere hi havia moltes dones donant suport als seus fills, marits, germans o pares.

Als vint anys, en Romuald vivia a casa dels seus pares i ja estava vinculat a l'activitat política i la lluita contra el règim.

⁸ En la causa ordinària núm. 308-IV-50 van ser processats militants dels tres grups de Barcelona i dels grups de Mataró i de Vilanova i la Geltrú.

⁹ Aquest capítol es pot complementar amb unes reflexions escrites d'en Romuald, que es troben a l'annex.

Els Grané Vilaseca vivien al pis de baix i tenien una finestra que donava rere l'ascensor, on hi havia un cos separat del fons. El jove va arribar a un acord amb la seva mare i en els moments que hi havia perill o venien a buscar-lo a casa, la dona penjava un drap per la finestra i, d'aquesta manera, l'advertia que havia de marxar i amagar-se.

La Soli, per exemple, eren dones, principalment mares, que volien enviar paquets als seus fills presos. Feien camins llargs. En Romuald coneixia una dona que anava des de Mataró fins a la Model per portar-li roba neta al seu marit. Un dia, quan va arribar al centre penitenciari, els funcionaris de presons li van dir que el seu marit ja no estava, que l'havien sentenciat. Amb la pena al cor i un fill al ventre, la dona va tornar a casa per fer el dinar i donar de menjar als tres nens que tenia.

La Floreta va moure cel i terra als jutjats per treure el seu marit del Dueso. A més, quan en Romuald va estar a Santona el va anar a veure diverses vegades i li enviava constantment paquets. En el dia a dia, ella sola va portar tot el taller: el contacte amb els clients, cosir els tapissos, prendre mesures, anar a comprar el material, netejar-ho tot. Estava llargues jornades, hores i hores per tirar sola el negoci familiar, i fins que no estava tot llest no marxava a dormir.

Devem un homenatge a les mares, a les germanes, a les tietes, a les cosines i a totes les dones de la família en general, que són les que realment ho passaven malament. I la meva germana, el primer i el segon cop que vaig estar a la presó (el tercer no, perquè ja estava casat amb la Flora) era la que s'encarregava de tot, menys lo dels advocats, que se'n cuidava la meva mare. La Carme venia a la presó, em portava paquets, la roba. En resum, la que venia a veure'm.

*La vida durant el franquisme*¹⁰

Per a totes aquelles persones que eren contràries al franquisme, com en Romuald i la Floreta, la vida era dura.

¹⁰ En l'annex s'afegeix una reflexió personal d'en Romuald sobre per què va durar tant el franquisme, extret de l'entrevista.

Per exemple, cada cop que el dictador venia a Barcelona, la policia acudia a la seva casa per buscar-los, espantar-los i amenaçar-los. En Romuald mantenia molt bona relació amb el vigilant del barri, que també feia feines de fuster. Quan venia Franco a la ciutat, la policia cercava el vigilant del barri i li ordenava que l'acompanyés a diverses adreces, entre elles la d'en Romuald. A les dues o les tres de la matinada, trucaven al timbre. En Romuald, que ja sabia qui eren, s'aixecava i preguntava: «Qui hi ha?»; «Grané sóc en Muntaner, obre», responia el vigilant.

La policia mirava tota la casa, la regirava. Quan acabava, interrogava en Romuald i li preguntava si tenia alguna cosa amagada. En no trobar res marxava, però durant tots els dies que Franco estava a la ciutat, en Romuald havia d'anar cada tarda, a les tres, a la comissaria. Era la forma que el règim tenia de controlar la dissidència: això passava cada cop que el dictador anava a Barcelona o a qualsevol altra ciutat.

Durant el franquisme es van fer dos referèndums, el 1947 i el 1968, amb els quals pretenien legitimar el règim. Al del 1947, molta gent tenia por i no va anar a votar. En canvi, al del 1968, quan Manuel Fraga era ministre d'Informació i Turisme, hi van votar més persones, entre elles la germana d'en Romuald i el seu marit. El dia del referèndum, en Romuald va anar a veure la Carme a la botiga: ella estava rere el taulell i quan el va veure entrar va sortir plorant. En Romuald, espantat, li va preguntar: «què ha passat?», i ella, entre llàgrimes, li va respondre que havien anat a votar perquè el seu marit, en Toni, no volia tenir problemes amb el règim. Com que en Romuald havia estat a la presó, en Toni encara tenia més por i no volia tenir cap tipus de conflicte. La por va fer que molta gent votés en aquests referèndums per legitimar el dictador.

Finalment, el 20 de novembre de 1975, el general Franco va morir, després de gairebé quaranta anys d'una dictadura marcada pel terror i la repressió. Aquell dia, en Romuald i la seva dona van seguir les notícies des de casa, però sense fer res especial. La veritat és que, després de tant de temps de lluita, a en Romuald no li feia gràcia que el dictador hagués mort al seu llit i de vell. La lluita contra el franquisme

va ser llarga: va costar moltes morts, repressió, tortures, pallisses. Per als activistes van ser anys durs. El pare d'en Romuald també era antifranquista, però es va mantenir al marge de l'acció. El temps que el seu fill va estar tancat a la presó, un amic seu li deia: «si el teu fill es vol guanyar bé la vida, més val que deixi l'activisme». El pare, orgullós, responia: «gràcies a homes com el meu fill, podem viure tranquil·lament».

Jo crec que el món ha anat evolucionant gràcies a gent que ha lluitat, si no seria molt desesperant. La veritat és que, sense sergents ni oficials, els generals no fan la guerra. Amb això vull dir que sí que hi ha uns noms més reconeguts que d'altres, per la tasca que han fet, però sense una base darrera no haguessin fet res, perquè la guerra no es pot fer sola. A més, com que els franquistes seguien la tàctica de rebaixar-te, doncs havíem de lluitar. Jo no vull anar de nen bo, però el que vaig fer, ho vaig fer perquè em sentia amb el deure de fer-ho.

L'inici de la transició cap a la democràcia

Arran de la mort de Franco es va iniciar el període de la transició d'un règim dictatorial a un de democràtic. Aquesta època va tenir com a punts àlgids les primeres eleccions democràtiques el 1977 i el 1978, quan es va aprovar la Constitució que encara regeix.

Per a molts, el seu dia a dia no va canviar gens. Aquest és el cas d'en Romuald i la Floreta, que cada dia havien de pensar al taller per sobreviure. Políticament i socialment, va ser una època molt convulsa, de canvis. En aquells quaranta anys de franquisme hi havia hagut molta por entre els contraris al règim a causa de la repressió; ara, per primer cop, podien respirar amb tranquil·litat, organitzar-se obertament i fins i tot presentar-se a unes eleccions.

En Romuald va viure la transició una mica de lluny; encara que estava apartat del partit, seguia fent coses per al PSUC. Així doncs, va viure des de fora la legalització de

l'organització. En canvi, va ajudar a preparar unes exposicions a Poblenuou o repartia informació durant la campanya electoral. Tampoc no es perdia cap acte.

Tot i així, la Transició va venir marcada per la crisi dels preus del petroli del 1973 i, per tant, per la recessió. A més, hi havia moltes desavinences polítiques entre els diferents moviments i partits polítics. Per això, els canvis van ser lents i es van fer a poc a poc. Des del PSUC, moltes persones es pensaven que amb la mort de Franco es faria la revolució i es posaria un règim comunista en marxa. Tanmateix, això no va ser així i va haver molt de desencant entre alguns seguidors d'aquest partit. Tant a la dreta com a l'esquerra va imperar el temor que hi hagués una altra guerra civil i, doncs, les dues posicions es van asseure a parlar i a consensuar com havia de ser el règim democràtic.

Finalment, el 1977 van arribar les primeres eleccions democràtiques després de més de quaranta anys. En Romuald les va viure amb especial emoció amb el record de les eleccions del 1936, quan ell les va seguir a la mesa electoral amb la seva mare. Des d'aquelles primeres eleccions, en Romuald no se'n va perdre pràcticament cap, ja que participava com a interventor del PSUC o d'Iniciativa. Aquells comicis els va guanyar Adolfo Suárez amb la seva formació política de dretes UCD.

Des del punt de vista comunista, no era el nostre home, però des del punt de vista polític i social, doncs era un home mitjanament bé que buscava la pau i per mi, va ser bastant valent. Per mi les tres persones més importants per la transició van ser el Rei, el Carrillo i el Suárez. Sense el Rei no sé com hagués anat, perquè l'exèrcit qui l'aguantava? El Suárez, tota la Falange anava contra d'ell, però els va saber aguantar. Per una altra banda, dins del Partit Comunista hi havia molta gent que volia fer la revolució i que, precisament per això, anava en contra d'en Carrillo, que va haver de contenir la part més radical dels comunistes. A vegades m'he preguntat si va valdre la pena la transició i com es va dur i jo penso que sí, perquè una altra guerra qui l'aguantava?

Les darreres grans lluites: l'Alzheimer i la vellesa digna¹

El primer contacte amb l'alzhèimer

Tot i que en Romuald i la Floreta mantenien el taller a Poblenuou, van decidir anar a viure a la muntanya, a Sant Fost, on tenien de veïns la seva germana, Carme, i el marit, Toni. Ara, ja vivien en una època de plena democràcia i va sorgir una altra batalla per a en Romuald: la guerra contra l'alzhèimer. A la seva dona li van diagnosticar que tenia aquesta malaltia als 56 anys i, llavors, era encara molt desconeguda.

A Sant Fost, cada matí, després que en Romuald pugés el cotxe, la Floreta tancava la reixa i marxaven. De cop i volta, en Romuald va veure que cada dia que passava la Floreta tardava més a baixar. Al final, va parlar amb ella per preguntar-li com és que tardava tant. I ella li va explicar que abans de marxar amagava l'oli, la sal, el sucre, la llet i altres coses rere el sofà del menjador, perquè segons ella la Carme li estava robant el menjar.

Des d'aleshores, van anar a un psiquiatre que era amic seu i del PSUC, el Jordi Mondragón. La Floreta explicava

¹ Tot aquest apartat es complementa tant amb textos escrits per en Romuald com amb reflexions seves extretes de l'entrevista i que es poden trobar a l'annex.

la història amb detall i se la creia fermament, fins al punt que el psiquiatre se la va creure i li va preguntar al Romuald si no era possible que fos la Carme la que estava malalta i hagués robat aquestes coses de veritat. En Romuald es va enutjar i va assegurar que la seva germana era incapaç de fer una cosa així.

A partir d'aquí va començar un veritable periple entre metges i especialistes fins que al final van esbrinar quina era la seva malaltia. Primer la va portar al psiquiatre Joan Salvat, que tenia una escola amb nens especials al carrer Princesa². Aquest especialista la va enviar a la doctora Dolors. De seguida, ella va detectar que era alzhèimer i va ser la primera a dir-li-ho, però li va recomanar que anés a veure el seu mestre, que es deia Marco, el qual li ho podria confirmar. Per agilitar els tràmits, la Dolors li va fer una carta i amb pocs dies la va atendre. En aquell moment, l'alzhèimer era una malaltia poc coneguda i en Marco va arribar a la conclusió que la Floreta no tenia alzhèimer. Però la Dolors es va mantenir ferma en la seva hipòtesi i estava convençuda que sí, fins al punt que li va escriure una carta al seu mestre.

La Dolors li va explicar a en Romuald que si realment era alzhèimer unes pastilles podien ajudar a treure-li les manies, però que era una malaltia degenerativa que no tenia remei. A l'inici, les persones que pateixen aquesta malaltia poden portar una vida normal. Així doncs, la Floreta seguia fent feines al taller com ara atendre les trucades del telèfon, portar els comptes o els encàrrecs. A poc a poc, però, va perdre la memòria i el metge li va recomanar que només podia fer la feina manual. Amb paciència, enfilava l'agulla al fil i cosia els coixins dels sofàs.

Un dia, la Floreta no se'n sortia per posar el fil a l'agulla i va exclamar: «Mira que si continuo així acabaré idiota!» En Romuald, li va treure ferro a la situació, li va fer una broma i els dos es van posar a riure com dos nens petits. Durant la malaltia, en Romuald no volgué donar cap lliçó a la Floreta, sinó que tot ho arreglava amb una broma per tal que ella no patís. A més, la Floreta era una dona molt

² En Joan Salvat era cosí germà de la Floreta.

riallera i dolça. A mesura que s'aguditzava la malaltia, es tornava més dolça.

És una malaltia que fa tanta por, perquè no et dones compte, passes d'un període de ser tu, a deixar de ser un mateix, que no pots parlar i que tampoc comprens el que et diuen. Nosaltres sempre havíem dit que si un dels dos teníem una malaltia, però pensàvem més amb el càncer o alguna cosa així, doncs dèiem que ens ho diríem. En canvi, la Flora va viure vint-i-sis anys amb alzhèimer i mai ho va saber, vaig pensar que era millor no trastornar-la.

L'entrada a la residència

La situació a casa cada cop era més complicada i a en Romuald se li feia molt difícil cuidar sol la seva muller. La malaltia de la Floreta cada cop avançava més i l'edat d'en Romuald, també. Un estiu, en Romuald i la Floreta tenien planejat anar primer a Tarragona i després a França. Abans d'anar cap a Tarragona a casa d'uns familiars, a la Floreta se li va posar un braç molt vermell, però el metge de capçalera li va dir que no era res greu, que podia marxar i que el braç se li curaria amb unes pomades. Així doncs, van marxar a Tarragona, però el braç cada cop es posava més vermell, se li va inflar i li feia mal. Van tornar a anar al metge, el qual els va enviar a l'hospital, a urgències. El doctor d'urgències els va explicar que havia tingut un trencament patològic, és a dir, que s'havia fracturat el braç sol. El metge els va recomanar que anessin a França tranquil·lament de vacances, perquè l'operació afectaria molt la malaltia, ja que els medicaments eren molt forts. Tal com el metge va pronosticar, després de l'operació la Floreta es va posar pitjor i, per aquest motiu, va decidir que tots dos anirien a viure a una residència.

Precisament, en aquell moment estaven construint una residència a Barcelona. Un dels seus veïns al Camp de l'Arpa va dir a en Romuald que no patís, que intercediria per ell, ja que coneixia el conseller de Benestar Social, Antoni Comas.

Un altre dia, al Clot van fer la Fira Boja, on tots els partits tenien la seva paradeta. En Romuald hi va anar amb la Floreta a la d'Iniciativa. Els seus companys li van dir que en Comas estava allà i que volia parlar amb ell. En Comas se li va apropar i ell li va explicar amb detall la malaltia de la Floreta i com es trobava després de l'operació. «Sí, ella està malament, però vostè està bé, no té per què anar a una residència», li va dir en Comas. I en Romuald va respondre: «Sí, jo, a part d'alguns problemes de cor, estic bé. Jo sóc partidari de la llei del divorci, però jo no em vull divorciar de la meua dona, ni separar-me d'ella perquè vosaltres digueu tu aquí i la Flora a la residència. Jo vull anar amb la meua dona a la residència.»

Els temes burocràtics sempre deixen cua i fer tots els papers per entrar a la residència va ser un tràmit feixuc. En Romuald va fer les gestions al districte de Sant Martí amb una noia que es deia Teresa. Un dia, el nebot d'en Romuald, que tenia contactes a la Generalitat, el va trucar per dir-li que entraven en quinze dies, però no a Barcelona, sinó a Mataró, i que, si no volia, hi podien renunciar. En Romuald, indignat, va trucar a la Teresa, que va dir que miraria d'arreglar-ho, però no en va obtenir resposta. Al cap d'una hora i mitja, una assistenta de Mataró li va trucar i li va confirmar que tenia dues places concedides a la residència de la capital del Maresme i que podien entrar immediatament. En aquell moment, alterat, li va contestar que ells no volien anar a Mataró, sinó a Barcelona. Esquerpa, l'assistenta, li va respondre que podia renunciar a Mataró i esperar que li donessin Barcelona, però en Romuald va intuir que si deixava passar aquella oportunitat, ja no en tindria cap altra on poguessin anar els dos junts a una mateixa residència.

Finalment, va optar per anar amb la seva dona a Mataró i l'assistenta els va encoratjar perquè hi anessin el més aviat possible, que prepararessin la roba i, sobretot, que la marquessin amb el seu nom. Quan en Romuald i la Floreta van entrar a la residència, la directora no hi era, la qual va arribar uns dies més tard. Llavors, la directora es va acostar a en Romuald perquè volia parlar amb ell, però aquell dia just havia d'anar a la festa del Treball del PSUC, que

la muntaven a Montjuïc i després a l'Estació del Nord, on posaven els estands i feien els mítings. En Romuald li va explicar que era d'Iniciativa i que sempre estava anant a activitats i actes. La directora li va dir: «és important que s'integri a la seva nova casa i a la ciutat». I així ho va fer.

Temps més tard, en Romuald i la Floreta van agafar molta confiança amb la directora, la Margarita, qui els va confessar que no sabia què havia passat aquell dia, però que des de Barcelona els van insistir que aquella parella havia d'entrar a la residència de Mataró. A poc a poc, en Romuald s'hi va integrar. Quan en Romuald vivia a Sant Fost amb la Floreta, ell s'havia d'encarregar de tot: cuidava la seva dona, arreglava tota la casa, feia la neteja, cuinava tres cops al dia i, a més a més, treballava al taller. D'altra banda, cada cop que la Floreta sortia de casa, en Romuald patia perquè li pogués passar una cosa.

En entrar a la residència tot això va canviar. El primer que li van dir les cuidadores és que no s'amoïnés, que no patís per res, perquè tot estava solucionat: elles tindrien cura de la Floreta i, a més, tampoc no havia de fer les feines de casa. Això va permetre a en Romuald anar gairebé cada dia a Barcelona i portar la seva vida tranquil·lament, ja que feia moltes coses per Iniciativa. En Romuald arribava a la nit i cada dia sopaven i dormien junts. Així doncs, la parella de seguida es va sentir molt ben acollida a la residència.

La mort de la Flora

El dia que la Flora va morir va coincidir amb el dia que en Romuald va publicar el seu llibre *Una reflexió sobre la darrera fase*³. Com que la Floreta havia cedit el cos a la ciència, no li va ser necessari fer un funeral i en Romuald va decidir no explicar-ho a gaire gent. Per això, en el mateix acte de presentació del llibre, persones d'Iniciativa com la Lali Vintó o les cosines de la Floreta es van assabentar de la mort.

³ R. Grané Vilaseca: *Una reflexió sobre la darrera fase de la vida*, Edició Fundació Viure i Conviure, Barcelona:2006.

Tot i que en Romuald era conscient que tard o d'hora la seva muller moriria a causa de la malaltia, va ser molt dur perdre la companya de tota la vida. Recordava el dia que la va conèixer, de quan ella va anar a veure'l a la presó, dels moments al taller, de moltes experiències viscudes:

Sempre he dit que hi ha un sindicat al que mai m'apun-
taré, el Sindicat del lament, perquè en la vida s'ha de pre-
veure els problemes i solucionar-los i si no tenen solució
doncs fer-los front.

Com han de ser les residències

En Romuald era una persona amb molt de combustible, sempre amb una lluita rere l'altra. Per això, quan va morir la seva muller va començar una de les seves altres grans batalles: que hi hagués residències de qualitat.

La majoria de les residències s'han convertit en un pre-
tanatori on van persones molt malaltes poc abans de mo-
rir, mentre que en Romuald creia que havien de ser un
lloc agradable on la gent pogués viure i conviure els dar-
rers dies de vida. En aquest sentit, defensava que havien de
ser mixtes, és a dir, que hi haguessin persones assistides i
d'altres que no:

Un dels secrets és que entri gent vàlida, com el que he
fet jo aquests anys, organitzar coses, activitats. Els vàlids
donen un aire de vida, perquè ajuden que es pugui anar
fent vida normal, de barri. Les persones vàlides, a més, do-
nen conversa als assistits. Els que estem aquí ja tenim 80
i pico d'anys i els que entren potser són més joves, o no,
però estan molt malalts, doncs això s'està convertint en
un pretanatori o un pàrquing de morts vivents.

Durant la seva batalla per unes residències de qualitat,
en Romuald va enviar cartes a tothom, a diputats, alcal-
des, parlamentaris, presidents de comunitats autònomes i
fins i tot al president del govern espanyol José Luis Ro-

drígueu Zapatero. També va escriure un llibre, *Una reflexió sobre la darrera fase*, on es defensava la necessitat que hi haguessin residències de qualitat. Aquest llibre, juntament amb una carta, el va enviar al 90% del Parlament espanyol, al Senat, al Parlament català, andalús i extremeñy, així com als pobles de més de 10.000 habitants. També va escriure a altres personalitats com Pasqual Maragall, Joan Clos, la periodista Eulàlia Soler, l'exconsellera Anna Simó o el cantant Joan Manel Serrat.

En l'última carta que li he escrit a Zapatero li dic que suposo que arribarà un dia en què sortirà un Garzón i que farà justícia sobre el delicte que esteu fent. El Govern afirma que les residències han de ser assistides, en lloc de mixtes, i els que vénen a parar aquí dins ja saben que vénen a morir en un gueto, doncs aquestes persones tenen un delicte cap a la humanitat.

Una mirada cap enrere

Al capdavall, en Romuald mirava cap enrere i se sentia orgullós de molts episodis de la seva vida. Alguns van ser millors, d'altres pitjors, però sempre va actuar segons la seva consciència. Mentre parlava amb una periodista, mirava a l'infinit i a través dels seus ulls es veia que rememorava el passat. «L'home i les seves circumstàncies», en Romuald recordava la frase de José Ortega y Gasset... En Romuald lentament va reafirmar que les circumstàncies són les que et marquen la vida i, a vegades, són adverses.

Si una cosa va caracteritzar la vida d'en Romuald, precisament va ser la lluita diària per superar els obstacles. I és que la seva vida va ser una batalla diària. Primer, de petit, es va enfrontar a la fam i, doncs, va treballar des de nen; de jove va combatre el règim; després l'alzhèimer; i, finalment, va voler millorar les condicions de vida dels ancians i va lluitar per unes residències de qualitat. Reconeixia que, des dels primers anys de vida, portava implícit aquest esperit lluitador:

Als cinc anys, quan vaig anar a viure a Barcelona vaig anar a parar en un barri en el que abundaven les necessitats, la gana, i a mi això em va marcar bastant tota la meua vida, per lluitar.

També deia que una de les coses més maques de la seva vida havien estat les amistats. Quan va presentar el llibre, per exemple, hi van acudir unes dues-centes cinquanta persones. La gent des del partit s'hi va bolcar i van recomanar el seu llibre. També va rebre moltes trucades de germanor. Segons en Romuald, això ho va aconseguir amb molt d'esforç i ajudant les persones.

Quan es va començar a lluitar contra el franquisme, es volien fer molts canvis i hom pensava que el món canviaria d'un dia per l'altre. Això no ha estat així, però en Romuald tenia la consciència tranquil·la, ja que havia fet tot el que havia pogut. I, tot i que la societat no ha canviat tant com preveia ell, hi ha hagut canvis importants, com ara la millora de la condició de la dona. Tanmateix, encara el preocupava que visquéssim en una societat tan consumista, la introducció de les drogues entre els joves o els alts nivells d'alcohol de les persones, així com els alts índexs de violència que hi ha en les societats actuals.

Lo important és que el que tu no vulguis per tu, no ho vulguis per ningú. Aquestes frases que semblen una ximpleria són la base del benestar.

En els últims anys de la seva vida, una de les lluites que va portar a terme fou a favor del Dret a la Mort Digna (DMD). Hi ha persones que en els darrers anys de la seva vida tenen malalties per les quals pateixen molt i, doncs, en Romuald estava a favor que despenalitzessin l'eutanàsia. I es va implicar en aquest moviment:

Sempre poso el cas del meu cunyat, que tenia un càncer a la sang i sempre li feien transfusions. El metge ens va dir que el meu cunyat es menjava la sang de tots tres, de la de la meua germana i els seus fills, per esmorzar. Quan

ens va dir això, li vaig dir a la meva germana que el metge ho estava posant en safata i li vaig dir que el que havien de fer és parlar amb el doctor. Al dia següent, el meu cunyat ja estava mort. Aquell home va fer aquella operació molt humana, molt honorada, molt digna, amb un peu a la presó, perquè amb la llei en mà aquell home anava a la presó. Per això, el que es vol no és promulgar l'eutanàsia, sinó despenalitzar-la.

Aquest esperit combatiu el va intentar transmetre a tothom, perquè pensava que el món s'havia de canviar, sempre mitjançant la lluita pacífica:

Amb tot el que està passant no és d'estranyar que algú acabi trencat vidres i fent barbaritats quan protesta, però, realment, és necessari trencar vidres? El que ens va passar a nosaltres amb la guerra és que una sèrie de senyors van començar a matar gent i van acabar per desacreditar el que no s'havia de desacreditar. Així que si és possible hem d'evitar la violència, no la propugnem.

En Romuald confessava que no tenia la solució exacta per canviar el món i que la societat no es va transformar cap a on ell esperava. Tanmateix, gràcies a herois anònims com en Romuald, que van arriscar la vida lluitant per la llibertat i per trencar les cadenes de la dictadura, ara nosaltres podem viure, si més no, en una societat més justa.

Annexos.

Escrits i reflexions de Romuald Grané

Reflexions d'en Romuald sobre la guerra, extretes de l'entrevista

Què penso ara de la guerra? Doncs que guerra mai més, i menys guerra civil, entre germans. I ho dic sentint-ho de veritat, perquè és massa bèstia. A més a més, tingues en compte que encara hi ha malestar entre famílies. El que penso és que matar, mai. Els que manen al món no són els que lluiten. Els que manen no sé qui són ben bé, però són els que tenen molt de poder, potser no és ni el Bush, sinó gent que està per sobre, que tot i sabent les conseqüències actuen d'aquesta manera.

En aquest sentit, jo penso que les guerres les fan els que tenen el poder, que el que volen és aferrar-se al poder, però no crec que el que vulguin és fer mal, és a dir, que si poden aconseguir els seus objectius sense mal o menys mal, ho faran. La història d'Espanya, on s'han cremat convents, és una mostra d'això. Com és possible que quan a la revista valenciana de la *Traca* va sortir una imatge de monges que sortien corrents del convent amb la roba baixada, el clero no va fer res? Llavors el clergat se'n va queixar, però no va actuar. Però quan van començar a fer alguna cosa és quan va fer mal al seu poder. Per exemple, aquí a Catalunya els pagesos pagaven una part proporcional de les seves colli-

tes i quan van voler pagar menys o reduir les seves jornades laborals, és quan es van actuar els poderosos. A ells no els importa destruir la meitat d'Espanya o mig món. Ho acabem de veure, per aconseguir petroli s'han carregat mig món i encara continuen¹. Com s'empassa això? Què hem de fer la gent que no estem d'acord amb aquestes línies polítiques destructives? Els que apostem per unes polítiques més evolutives, d'esquerra, més progressistes, ens hauríem de posar d'acord.

Abans, als pobles, l'alcalde era el que tenia la vinya més gran, però el que té una vinya encara més gran és el que nomena els alcaldes, i si té la vinya molt gran elegeix el cap de la Guàrdia Civil o si el seu terreny és enorme podia designar els ministres. Quan tots aquests poders econòmics es concentren, és qui ho acaba nomenant tot. Per què no es fa l'«Alzamiento» abans, quan a Catalunya es cremen algunes esglésies o es mata algun capellà? Quan s'alcen? Quan surt una llei de conreus que diu que els pagesos paguin menys, quan, en lloc de treballar catorze hores al dia, es passen a les 48 setmanals, és a dir, quan els hi toquen la butxaca. El capitalisme va deixar que hi hagués la Unió Soviètica perquè en un inici no va ser un perill, però quan a Artés o altres pobles hi ha revoltes en contra que uns senyors ho dominin tot, llavors sí que munten el merder que van fer. La guerra s'hagués pogut evitar si l'esquerra hagués afluixat, no hagués lluitat per la reducció de les jornades laborals, no hagués lluitat per res. Si els explotats no diuen prou i aguanten, ja no hi ha guerra. Per tant, per mi, la base de la guerra va ser una qüestió econòmica, perquè els militars, els clergues fan el que diuen els dels «calers» i no es preocupen de res del que li passa al veí. Sigui dit amb certa ironia: si els explotats haguessin callat i haguessin aguantat no hi hauria hagut guerra.

El capitalisme està muntat cínicament, van vendre que primer es feia la revolució i després, tot seguit, es cremaven esglésies, però en veritat hi ha senyors del capital que

¹ L'entrevista es va realitzar entre el 2007 i el 2008 i, en aquest cas, Romuald Grané Vilaseca es refereix a la guerra d'Iraq.

ja estaven fent números per construir noves esglésies. Amb ells no els hi va malament cremar esglésies, perquè després en faran més. Un altre exemple, per anar a buscar el petroli ho han destruït tot, i l'únic que fan es barallar-se entre ells.

*Reflexions d'en Romuald sobre la religió i els nacionalismes
extretes de l'entrevista*

La religió

Jo m'hi trobo còmode sent ximplet. Vaig anar a veure un company, un capellà que va plegar perquè es va voler casar, i tot i ser molt religiós és comunista. Un cop ens va convidar a berenar a una casa de pagès mig abandonada. Allà, no sé com, se'm va ocórrer explicar-li que quan vaig passar per la presó de Bilbao, per poc em toca quedar-me uns mesos més perquè a l'entrada feien entrevistes als presos i em van preguntar si sabia oracions. Jo li vaig respondre que no i que si mirava el meu expedient ja veuria que d'oracions poques. Llavors a la tarda estàvem a la cel·la, de cop i volta sento que criden: Romualdo Grané, Romualdo Grané. I els dels sistema de presons em vénen a buscar i ve un capellà, que em diu: «A ver, oraciones». I jo li responc que no en tinc ni idea d'oracions. «A ver, Padre nuestro», i li reitero: «yo no me sé el Padre nuestro». L'home em va amenaçar que avisaria el Padre Peiró, el cap dels capellans de presons, i que li diria que hi havia un pres que porta cinc anys a la presó de Santoña i encara no li havien ensenyat el Pare Nostre. Llavors, quan els hi explico això als companys amb els que berenava, també els hi vaig dir que tampoc em sabia ni la Internacional ni els Segadors, però jo totes aquestes coses del *paripé* i de la litúrgia, doncs no les sé.

També vaig tenir un problema amb un capellà que ve aquí a la residència, que és molt bord i molt fatxa, per la qual cosa m'he acabat barallant amb ell moltes vegades. La primera vegada fou en una taula d'homenatge amb tot de gent important com l'alcalde i tal, i li vaig dir que era un poca vergonya, un mentider i que com que ell es confessava els

seus pecats podia continuar mentint, però com que jo no els confessava no podia mentir mai.

Els nacionalismes

Jo, la veritat, perquè un drap porti una ratlla menys o una ratlla més, sigui d'un color o d'un altre o per posar una ratlla al terra que ens divideixi, jo per això no mato a ningú ni estic disposat que matin a ningú i menys sota el meu consens. Quan et fots en el tema per la independència, s'ha de matar. Com per exemple a Montenegro, que es va independitzar i ara fa poc nomenaven el ministre de la Guerra; per tant, vol dir que té exèrcit, jo, ja plego, ja en tinc prou d'exèrcits. Si en un país hi ha exèrcit vol dir que un està disposat al que sigui i jo a l'únic que estic disposat és a la pau.

La Soli (Solidaritat) (escrit d'en Romuald)

La Soli (Solidaritat) era un aparell que repartia als presos, d'amagat, ajudes o paquets de les famílies, amics o gent del partit. Al començament era una feineta de res, però de seguida va començar a funcionar amb molta força.

Després estava la Soli, com a norma del partit, que era que els presos ens repartíem els paquets de menjar, i això va durar més temps. Quan vaig sortir de la presó a mitjan de 1947, jo, junt amb en Pasqual Tobias, era el responsable de la planta baixa de la quarta galeria, i l'Eduard Segrià, que estava a la primera planta, era el responsable de la Soli en tota la quarta galeria, un càrrec que va ocupar fins que el van enviar a la nevera, les cel·les individuals a les quals et destinaven abans d'afusellar-te.

Quan torno a entrar al 50, jo rebia dos paquets a la setmana. Llavors compartia cel·la amb un anarquista de Puigvert, del Grup d'en Quico Sabater, però ells no en volien saber res de la Soli, perquè era una disciplina massa rígida.

Jo compartia els paquets amb un amic guerriller de la Manxa, del qual no en sabia gran cosa, excepte que estàvem a la mateixa trinxera i que lluitàvem pels mateixos objectius. La idea de la Soli és que, quan estaves dins de la presó, et reparties els paquets amb els companys.

L'Angelita era la dona que feia de missatgera entre els que estaven dins de la presó i jo, que era el que passava els «recados» als dirigents del Partit que estaven fora. Així doncs, ella era la noia que feia el contacte amb el cistell, que després explicarem.

L'Angelita era una dona de poble que va venir amb la seva tieta a Barcelona per treballar. La tieta, que tenia dos fills, feia de portera en un edifici del carrer Casp. Bé, doncs l'Angelita vivia amb els seus cosins, un d'ells en Federico (Fede) Cañón, que també era la seva parella sentimental. Ell havia fet el servei militar amb mi, a les bateries antiaèries de Montjuïc, d'aquí que ens coneguéssim i treballéssim junts.

Llavors, l'Angelita, que era el contacte verbal, la que donava els missatges als presoners, doncs com a norma es comunicava amb els presoners els dijous, dia en què es podia parlar amb els de la quarta galeria i els diumenges, que era el dia de la visita especial. Per tant, els dimecres i els dissabtes li comunicàvem a l'Angelita els missatges o encàrrecs que havia de transmetre.

Això funcionava a Barcelona dins de la Model, era l'enllaç entre els dirigents del partit que estaven dins i la direcció de fora de la presó. Llavors ella i jo ens vàiem els dimecres, per transmetre-li el que havia de passar a la presó i ens tornàvem a veure o bé el dijous a la tarda o divendres perquè em passés les respostes. Aquesta operació es repetia els dissabtes i els diumenges a la tarda o els dilluns. L'Angelita passava els missatges a en Fede i en Rius i ells ja procuraven passar-los a la direcció del partit dins de la presó, al seu company Sebastià Piera.

Algunes vegades, per indicació dels de dins, quan havia sorgit un problema amb algun procés judicial o quelcom urgent i greu, en Rius li comunicava a l'Angelita que jo havia d'anar el següent diumenge a parlar amb ell. El que fèiem era el següent. Com que l'Angelita vivia amb els seus dos

cosins, que tenien gairebé la meva edat, doncs jo agafava la cèdula d'un d'ells —llavors no hi havia DNI i era un carnet sense fotografia ni res— i entrava amb el nom del seu cosí i ja podia parlar directament amb en Rius. Ara que ja ha passat tot deixeu-me que confessi que en un dia de no sé quantes hores vaig assistir a onze entrevistes, quan només podíem fer-ne una.

L'altre camí, l'altre contacte, sens dubte molt més complex, era el dels paquets, el del material d'entrada i de sortida de la quarta galeria. Una feina molt complicada, perquè, com ja ha quedat dit, la quarta galeria era una presó dins d'una presó on els tipus d'escorcolls eren molt durs, carregats d'inhumanitat, t'estripaven els tubs de la pasta de les dents, et tallaven el meló amb el mateix ganivet que havien tallat la barra de sabó. Aquesta era la mena d'amenaçes i de criteris que havies d'enfrontar per tal de procurar fer arribar el que necessitaves/n enviar, i això ho vam fer durant dos anys, tant per entrades com per sortides. La participació dels companys en aquesta tasca va resultar inimaginable, pensant amb les dificultats materials, recursos, els ambients hostils i perillosos dels funcionaris i *xivatos*. Cal rendir un homenatge als companys i companyes que, en èpoques tan dures, van jugar-se la llibertat per mantenir els contactes entre els empresonats i els de fora.

Bàsicament, hi havia dos sistemes que havíem d'utilitzar. El més utilitzat era el dels papers de fumar. Vam tantejar diferents procediments, com fou el de portar-lo amagat en alguna peça de roba, però el que es va convertir en oficial fou a través d'un cistell o senalla de palma de tremat una mica més gran on hi cabia bé el paper recargolat, i es posava d'un en un i si es feia amb cura no es trobava si no desmuntaves el teixit. I aquest era un dels treballs de l'Angelita: dir-li al Fede on anaven amagades les notes (doncs sempre anava més d'una). Ella els hi indicava en quina fila, el plec i el punt de referència, llavors ells podien treure la nota sense desmuntar el cistell. També era cosa d'ella comunicar-me a mi la situació de les notes de sortida. La veritat és que mai hi va haver una entrebancada en gairebé dos anys a dos cops per setmana, dos d'entrada i dos de sortida.

Així doncs, la base és que s'escrivia amb paper de fumar, amb lletra petita, es cargolava el paper i es posava dins d'unes peces del cistell, que si no sabies que estava allà doncs no es veia. Llavors, a fora, l'Angelita em deia a mi a la filera 4 o 3 hi ha dues notes, llavors jo havia d'anar-les a buscar i portar-les a qui tocava.

Algunes vegades, el Rius em va enviar a la Model per parlar o buscar alguns papers. I recordo que era el primer cop que ens vàiem després d'haver agafat aquesta tasca i ell era molt dur, molt sèrio i em va dir: «escolta una cosa, els documents que et donem, ja els envies tots?» Jo em vaig quedar petrificat, no sabia de quins documents em parlava, perquè per documents interpretava algun paperet important, una pòlissa, un certificat o un registre, però en Rius es referia als papers de fumar que portaven coses escrites, que estaven ben doblegats i amagats, que no es veien i que era el que volia que enviés a l'aparell al govern del partit.

El primer cop que en Rius em va donar un paper d'aquests va ser quan ens vam trobar a la Comissaria de la Via Laietana, l'any 1947. Aquell anava destinat a la direcció del partit i el que vaig fer va ser memoritzar l'adreça. En aquesta ocasió, els papers els duia amagats a la roba o al cos, i la gràcia és que davant del perill de ser descobert te'ls podies empassar sense deixar rastre.

La veritat és que me'n vaig sortir prou bé perquè quan vam sortir de la Comissaria de la Via Laietana ens van escorcollar i després ens van portar al Jutjat Militar, on ens van tornar a escorcollar. El problema va ser que fins al cap de dos mesos no vaig poder entregar les notes i un dels receptors ja estava a la Model, però les altres dues les havia d'entregar i així ho vaig fer. Vaig anar a buscar l'Enric Anoro als magatzems de Santa Eulàlia, on treballava de conserge. Tanmateix, em va muntar una entrevista amb la direcció del partit. Una reunió que va ser molt profitosa, on vam parlar sobre la perillositat del treball i de les greus conseqüències que es podien derivar pel partit i els seus membres amb qualsevol error o imprecisió que es pogués produir en el seu desenvolupament.

L'altre faceta, que era bastant més complicada, era l'entrada de materials, com premsa, documents en diferents volums i gruixos. El mecanisme eren parells de sabates usades, adobades per professionals i molt curosament rematades. Com és natural, l'entrada de les sabates a la presó estava molt premeditada tant com pel que fa al receptor com per la ubicació del material. Per fer les sabates necessitàvem la col·laboració d'alguna persona i pensàvem que seria molt complicat trobar-la, però no va ser així, va ser molt fàcil. A la cantonada de casa hi havia un ataconador andalús que tenia prop de setanta anys i que era completament contrari al règim. Amb ell havia mantingut moltes converses a principi dels 40 sobre el tema de les fotocòpies del Consolat Britànic, que eren emeses per la BBC i que lògicament era una visió diferent del nazisme, del franquisme, de l'evolució de la guerra i de les seves conseqüències. Jo, com ja he explicat, repartia aquesta propaganda. Després, quan em queien alguns exemplars del Partit també li portava a l'amic sabater i així iniciàrem la nostra relació, diguem política, amb l'amic sabater, que amb el temps va ser de col·laboració.

Per iniciar la tasca, vaig comprar als encants unes sabates velles, però de certa qualitat. Es tractava de buidar tant com es pogués la sola i els talons i farcir-ho tot el possible de materials, que els posàvem ben atapeïts i li donàvem la forma de la sabata. Des de dins ens donaven l'adreça del pres i on s'havien de portar. Fins aquí era la part fàcil, el més complicat era que no ens enxampessin. I per això, treballàvem unes dues nits al mes en el seu taller. Llavors abaixàvem les persianes i amb poca llum i moltes precaucions, en especial a l'hora de passar la polidora. En Francisco, així es deia el sabater, era una home gran i com ell em deia «tu si entras aún, porque eres joven, pero yo ya no salgo, soy muy mayor y mi salud...».

Al ser jo tapisser, em vaig equipar amb algunes eines velles que ell em va facilitar i el treball, com s'assembla, doncs jo estava equipat per demostrar que també podia fer de sabater i així el veritable sabater i la seva dona podien dormir més tranquils. La dona, també molt gran, tenia el costum d'anar-lo a buscar a mitja tarda i, quan ell tancava, marxa-

ven tots dos junts cap a casa, sopaven i s'anaven a dormir. En canvi, els vespres que preparàvem les sabates, la dona no venia a buscar-lo i nosaltres baixàvem les persianes i treballàvem amb molta cura perquè no ens enxampessin.

Com a anècdota: un cop em van demanar una vacuna contra el tifus per tal que li provoqués una febrada molt forta a l'Àngel Carrero i així no pogués assistir al Consell de Guerra que tenia pendent, cosa que al final no es va tirar endavant. Tanmateix, a mi ja em tenies buscant la vacuna a través de l'amic farmacèutic, en Quimet, que era com un germà dels bons. Com que el flascó feia un diàmetre de 4 centímetres, doncs ja em veus buscant una sabata amb un taló voluminos, però que tampoc ho fos tant per no cridar l'atenció a l'entrada de la Model.

Encara no he parlat dels enllaços amb la direcció del partit, que eren a carrer obert, és a dir, no tenia cap adreça on anar a trucar. Es donà el cas que alguna vegada d'algun encàrrec urgent de part de l'Angelita; que jo havia de passar a una determinada persona que, a la vegada, ho havia de comunicar a qui correspongués per obtenir una resposta, que després em faria arribar a mi perquè la transmetés a la presó pel conducte convingut. Us asseguro que no és cap jero-glífic. I que si es podia fer amb temps suficient era distret.

D'altra banda, la família i jo confeccionàvem banderes republicanes. Tallàvem una franja vermella, la teníem més o menys de morat i la cosíem de nou. També preparàvem el llistonet i el corresponent cordill per portar-les després als dels grups perquè les pengessin, doncs era ja cap el final del procés.

La campanya es podia demorar, tot es podia demorar, però res es devia demorar... En fi, el que és incorrecte si està molt madurament pensat i amb plena responsabilitat no ha de fer por... Clar que estem parlant de gairebé 60 anys vista. Sortosament ara no tinc aquest dilema i no haig de per què decidir. Aleshores sí que ja vaig haver de decidir i va sortir bastant bé. Crec que la pressió de les penes de mort em va ajudar, i més tractant-se d'uns companys que fa quatre dies estàvem junts a la quarta galeria i que tenien unes característiques tan especials com a sers humans, com a lluitadors pel bé del proïsme.

Com a anècdota: Poc després d'afusellats i en una de les constants visites al cementiri, li dic a la mare del Quimet Puig: jo del Quimet vaig aprendre un vici. La mare es girà amb un gest estrany i em digué: del Quimet un vici? Dic sí, el que ell en deia el vici de no fumar. La bona dona es limità a dir: Ah, així bé. Es per donar entendre el concepte de bones persones que tenien.

Tota aquesta tasca va durar prop de dos anys i quan es va acabar tots vam respirar més a fons, amb el dolor de quatre afusellats, però saben que quan va començar la feina del contacte amb la Model demanaven primer onze penes i després nou, i al final es van reduir a quatre. Així doncs, alguna cosa útil es va fer i de quelcom va servir.

L'altre punt bàsic era la Teresa, la núvia de l'Eduard Segrià. La parella eren dos veterans capaços d'aguantar el que els hi tiressin a sobre i sempre ben predisposats. La Teresa vivia amb la seva germana al carrer Llobregat, a 300 metres d'on vivia jo a la rambla del Carmel amb els meus pares i la meva germana, també participants en la lluita. Ella també portava el cabàs degudament preparat i l'endemà se li passava a recollir, diguem-ne buit.

El 16 de febrer de 1949 afusellen quatre companys nostres, en Puig, en Carrero, Valverde i en Mestres. El jutjat liquidà l'expedient posant en llibertat a qui correspongués per haver complert ja la condemna i enviant al Penal del Dueso o de Burgos a la resta. Gairebé acte seguit feren el Consell de Guerra de l'Eduard Sagrià. El condemnaren a mort i l'afusellaren el 1951.

Sembla que la Teresa va marxar a França a casa de la família de l'Eduard. Suposo que ja no hi és, era més gran que jo. Deien que es va casar amb un germà de l'Eduard, però no ho sé amb certesa.

L'Angelita també va morir abans que jo sortís de la presó, es va casar amb el Fede i va tenir dues nenes molt maques.

Com a colofó dir que el 30 de desembre del 1949 la Policia em ve a detenir, era la caiguda del grup de la JSU de 40, que encapçalaven en Sendrós i el Céspedes. Fent un gran esforç de lectura positivista, he de dir que almenys em donà temps de fer aquella tasca per la qual em sento molt realitzat i satisfet.

Cal remarcar que ara es pot relatar tot sense temences de poder perjudicar a ningú, doncs la majoria ja no hi són i, als altres ningú els acusarà de res. Més aviat el contrari, pot ser un mèrit haver realitzat aquella aportació a la lluita en conjunt. Després de tants anys de precaucions i alertes que no s'escapi res que pugui posar a ningú en perill. Ara podem parlar lliurement sense témer cap tipus de repressió.

L'enllaç amb la Model

Tot això fou un gran muntatge. Va ser una època molt maca, en què vam aprendre molt, però el que hagués estat ideal és que no hagués mort ningú, però en van afusellar quatre. A veure, jo he estat pensant quina importància pot tenir pel món la feina que vam fer amb l'Angelita, la Teresa, el Francisco i el sabater, entre d'altres. Crec que, en el fons, molt poca. Primera, perquè vàrem arribar tard; segona, tampoc vam tenir massa temps, ens van bloquejar. Però, hi ha una altra part, molt maca per tots aquells que ho vàrem viure.

Aquest sistema no s'havia fet abans, però llavors hi havia una campanya forta del grup dels vuitanta, en què s'hi jugaven moltes penes de mort, en què hi havien moltes persones actives com en Rius i en què van trobar col·laboració amb mi i amb algun altre. Sota el meu punt de vista, doncs, vam actuar molt bé. Per exemple, jo recordo que es considerava com una conducta poc conspiradora tenir més d'una entrevista al dia quan estaves dins de la presó i cito que un dia vaig arribar a tenir fins a onze entrevistes! Ho pensaves quan estaves dintre, però les tenies estan al carrer.

El paper de la dona durant el franquisme (escrit d'en Romuald)

Crec que és precís fer una reflexió una mica profunda sobre la dona, tant en la part que li ha correspost, o que li ha fet correspondre, en el conjunt de la vida i/o en la lluita per la vida. Mes on és imprescindible fer un profund estu-

di és en situacions històriques especials i determinants on, malgrat que es vulgui disfressar i negar la seva posició, de vegades un tant inconscientment, si filem prim ens trobem amb mostres d'enormes dosis de consciència.

Ens circumscriurem, que ja pot ser interessant, en la darrera part de la nostra història. Podem empalmar amb aquelles frases tan altisonants de que darrera de cada gran home hi ha una gran dona. Mes com en aquest escrit no pretenem retratar els grans homes que es significaren en la nostra lluita, sinó més bé a la gran massa de soldats i com a màxim de la gran quantitat de sotsoficials que carregaren amb la part més feixuga i amb el resultat negatiu que ho rematà. De tots ells, els que per mèrits propis s'haurien destacat per convertir-se els caps de brot, que tant d'interès tingué en eliminar la repressió, que va mostrar molt poca visió de futur, ja que aconseguí totalment el seu objectiu, perquè hem quedat molts més dels que volien, però molts menys dels que necessitaríem.

Tal vegada ens veiem obligats a enfocar la cosa des de la doble vessant de la dona lluitadora, que juga el seu propi rol com a dona, com a ser humà, però sense oblidar l'altra faceta de com a companya de lluitadors que sens dubte en alguns moments va adquirir una importància superior a la del propi treball. Ja entrem en la qüestió de matisos i ens posaríem en una tasca que ens superaria i no és el nostre objectiu i, a més a més, ja hi ha escrits; molts bons treballs, com el de la Tomasa Cuevas (*Testimonio de mujeres en las cárceles de Franco*, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2004) o molts d'altres, que a tots ens han meravellat amb la seva lectura i coneixement de vivències.

En la vessant de la dona com a col·laboradora, com a suport de l'home lluitador, que en general ja hi comptes amb aquest suport i col·laboració, és on pot ser convindria entrar amb més detall i aprofundiment per augmentar l'autoestima de la dona que n'és ben mereixedora i sempre sembla que la deixem un xic menystinguda i res més equivocat.

D'immediat ens trobem amb la Teresa, que ja abans de casada ajuda l'Eduard en la seva trajectòria activista, i li dóna suport fins al darrer moment, com ja ho hem vist.

L'Angelita, d'una família d'aragonesos que vivien a Barcelona amb la seva tia Felipa, portera d'una casa al carrer Casp, recta «donde las hubiera», amb un fill exiliat a Marsella i el petit, oficinista en un magatzem de polleria d'un veí de l'escala. Vivien junts els tiets i els nebots i amb allò que la proximitat fa el amor, l'Angelita i el seu cosí, en Federico (Fede) Cañón, s'enamoren i tot anava la mar de bé fins que es descobrí que ell conspirava—no cal dir que tots, en especial els joves que eren antifranquistes ho feien— i, per això, un bon dia el van detenir i el van ingressar a la Model. Tot seguit es posa en marxa el possible mecanisme de connectar el Partit de dins la presó amb la Direcció del carrer i entre els peons amb disponibilitat i bastant idonis tenen l'Angelita, en Grané (ell mateix, en Romuald) i l'amic (Enric) Anoro, per la seva proximitat a la direcció del Partit. Ara bé, com que parlem de les dones, hem de magnificar els mèrits de l'Angelita que, durant gairebé dos anys, mantingué, amb una puntualitat immillorable i amb un grau d'interès difícilment superable, alguns centenars de cites, tal vegada algunes més de les que la tia Felipa hauria entès o li hauria agradat, però que feren possible reeixir a la perfecció en una tasca que no era gens fàcil.

Ha sorgit, gairebé per casualitat, l'Anoro i, per tant, la Rosa, la seva dona, gran persona. Els que hem tractat l'Enric de prop sabem que el gran lluitador que fou tant sols era possible tenint una Rosa, amb el seu seny i tarannà, al seu costat. Una cosa que m'agradaria tractar més endavant és la diferència que hi havia en creences i opinions sobre religió entre moltes parelles de militants a casa nostra.

Ens perdríem si volguéssim personalitzar en totes i cada una de les dones que van participar en la lluita contra la dictadura, doncs podria resultar inacabable i per força ens deixariem a més d'una.

Si d'entrada procurem generalitzar, per valorar l'aportació femenina d'ajut a la lluita, ens trobarem amb una crua realitat. Als companys i companyes dels grups que anàrem caient; forçosament els hem d'atribuir mare, alguna germana, companya o esposa, filles, nebodes, cosines, amigues, etc. etc. I el que queda clar és el gran nombre de persones

que es mobilitzaren, d'una manera o altra, en especial les dones. Cada pres té una mare, i també té un pare, però el percentatge de dedicació i implicació és abismalment diferent i sempre a favor de les mares. Si ja hi juga la qüestió d'edat, aleshores la torxa passa a les filles, fins i tot a les filles polítiques. Tal vegada trobaríem qui fos capaç de divagar i fer quelcom interessant amb les frases:

MARE DE PRES
ESPOSA DE PRES
FILLA DE PRES
AMIGA DE PRES
NÉTA DE PRES
NEBODA DE PRES
GERMANA DE PRES

En fi, tota una estirp que, en èpoques de repressió, sembla més eufòrica. Millor veure-la apagada i poder jugar només amb el record de les paraules.

Si ho hem ressaltat ha sigut simplement amb la intenció de magnificar un treball que sembla d'amagat, obviat, que sembla secret i que brota espontàniament quan es donen circumstàncies especials i es fa imprescindible amb relació a persones afectades per repressions i persecucions. Aleshores aquest ajut, aquesta entrega, adquireix tota la seva magnitud. Qui no recorda les cues a la porta de la Model i, amb menys volum, a les portes de comissaries i/o presons més petites, portant algun paquetet? Però el més característic és que, en totes les cues, de tots els establiments citats, l'escudadora majoria són dones de variada edat, però dones.

Diguem que enfocat així queda molt fred. Gèlid. Doncs no es pot oblidar l'escalf, el calor que comporta a cada un, cada una dels components d'aquelles cues que accepta tota classe de matisos, des de la persona que espera la immediata llibertat del pres que va a veure, a aquell que, tot i saber que està a la fatídica nevera, li anunciïn l'execució. Desesperant realisme del qual tant sols temperaments molt serens i equilibrats poden sortir-ne mig bé. Recordo el cas de l'amic Sáez, que en un tiroteig va haver-hi un policia mort

i al que deia amb arguments que no l'havia tocat ell. Tot i amb això, pena de mort i nevera i en uns moments que pot ser ja n'hi havia deu o dotze. Després de molts mesos d'incomunicació i aïllament es salvà i vingué al Penal del Dueso i s'esbojarrava explicant que, quan sortien una estoneta al pati de la quarta, que era el corresponent als de la nevera, tots parlaven que si la família, que si l'advocat. Tots tenien alguns suports on aguantar-se i salvar-se i ell era l'únic que l'advocat gairebé no el visitava i de família com si no en tingués. Era molt jove i ja era vidu, doncs em sembla que la seva dona va morir en el tiroteig. El que sí tenia i s'emocionava al recordar-la era una filleta molt petita que l'havien recollit després dels fets i algú del poble se l'emportà amb el pensament de fer-la gran encara que sense pares, doncs una ja no hi era i el pare ves a saber si sortiria amb el temps. I això t'ho explicava rient i, encara que les llàgrimes no se li veien, se li notaven.

En algun lloc cito el contacte que jo mantenien amb el partit en la part superior i es donava el cas que gairebé sempre eren dones les que mostraven gran interès i preocupació per la responsabilitat que el treball comportava.

Sense voler anar més enllà del que correspongui, crec que sí que ens correspon retre-les-hi un profund i sentit homenatge i ho intentaré justificar o avalar amb les dones de casa meva. La meva germana amb tan sols 20 anys i la meva mare, molt malament de salut, intentaren visitar-me a *Jefatura*, amb l'afrontament que això representava en aquells moments. Era la primera vegada i sense cap experiència anterior. I després a la Model i, alhora, cercaven advocats a través d'amistats i coneguts.

En les altres caigudes continuem el joc sempre en femení. Com anècdota explicar que el meu pare, que estava desfet, es justificava —i de veritat que així ho sentia— dient tu saps el que és tenir un fill tancat a la presó? Cal remarcar que entre la segona i tercera caiguda, que és la que més temps durà, cinc anys gairebé, ja entra en el joc també la Flora com a esposa i també entra en joc l'allunyament del lloc de compliment de condemna que passa al Dueso, Santoña.

Seria incoherent posar a la corda fluixa els sentiments masculins de cap familiar, de cap lluitador i menys, si hi cap, de cap pres.

Sembla que pot ser la base del jeroglífic el podríem trobar en la combinació de que davant l'eclosió del problema de la detenció, la reacció masculina potser és més cerebral però més lenta. La femenina sembla que ja de per si predispesada a les immediateses, com si ja estigués amb el vestit de la feina i a la mateixa feina, ja que directament se'n va a interessar-se pel pres i la seva situació.

Hem dedicat molt d'espai a retratar la dona col·laboradora, la dona aportadora familiar, quedi clar que no podem oblidar, ni tan sols rebaixar, l'immens mèrit de la dona lluitadora. Entre les positives aportacions hi trobem la de la femineïtat, així com la suavització de l'aspecte dramàtic i dur que tota lluita comporta i que sobre la marxa és d'agrair i que pot ser, de cara al demà, que ens deixi un aire menys rancuniós, menys odiós. Tal vegada més comprensiu, més tolerant i tolerable.

Reflexions d'en Romuald sobre el comorerisme i el partit extretes de l'entrevista

El partit tenia una disciplina molt rígida, massa, però era inevitable, perquè en l'època franquista els comunistes vam quedar sols lluitant contra Franco i això va ser possible gràcies a la disciplina aquesta, a la rigidesa. Que algun cop va ser massa rígida, com en el cas Comorera, doncs potser sí, però és que havia de ser així perquè l'adversari era molt brut, perquè entrava a les nostres vides, torturava, empenyava, violava i feia tot el que podia.

El problema és que quan tu ets víctima d'aquesta disciplina, com em va passar a mi, doncs llavors sí que empenya. I per això, hi havia casos, grups que s'apartaven del partit. Tot i així, hi havia més persones que afavorien el partit, que al contrari, perquè en una lluita com aquella a vida o mort, on la vida no valia ni un ral, doncs t'unies. Hi havia una frase franquista que deia: «el hombre portador de valores

eternos», que amb això es referia a l'ànima, però clar, quan t'aixafaven, t'esclafaven, on estan els valors eterns? Per tant, tots els que estàvem ficats sabíem que el més important era no caure, no cantar i seguir, cosa que només s'aconsegueix amb una disciplina molt forta. Sobretot, quan feies feines importants, sobretot en la direcció del partit, que si cantaves podia caure molta gent, i depenien moltes vides.

El cert és que les amistats de veritat no les vaig perdre, però de cop i volta gent que considerava que eren els meus companys ja no em saludaven. Al començament molesta una mica, et fa enfadar, però penses que durarà uns dies, unes setmanes o com a molt uns mesos, però quan veus que dura vint anys, això marca molt la vida. Així que vaig estar gairebé vint anys apartat del partit per comorerista, però amb tot el que vaig poder-hi vaig col·laborar.

Reflexions personals sobre per què va durar tants anys el franquisme

Per mi gran part de la culpa la tenim el poble espanyol, que no hem sigut capaços de fer les coses d'una altra manera. És difícil, la pròxima vegada, que esperem que no existeixi, ho farem millor. Encara ara hi ha gent que interpreta que els antifranquistes hauríem d'haver estat més durs i donar més bufetades. I a mi em va agradar molt una cosa que va dir en Gregori, que va afirmar «cuidado que a maldadas llevamos el as de perder». I és veritat, perquè entrem en una lluita de poders i si nosaltres tenim una pistola, ells et fotran una metrallera, perquè tenen més poder. Si nosaltres tenim una metrallera, ells et posaran un tanc, que encara té més poder. I així, contínuament i això dol.

El que hem de fer, i és el que vam fer, és ser intel·ligents per veure el que fem i el que podem aconseguir. Primer de tot, és que teníem raó, això sí m'agradaria transmetre-ho, i és que teníem raó i no és que sigui l'única raó, però en teníem. Sempre dic que si només hi ha una ració de sopar i som tres o quatre doncs ens ho compartim, però si resulta que es tracta de milions, com ho fem? I això està així,

gent que ara té mils de milions i altres res. La llàstima és que una única solució bona que hi va haver, com va ser el comunisme soviètic, se'ls hi va escapar de las mans. Ara, si ho estudies una mica, la dreta ha trobat el nostre punt dèbil, que és el de provocar i sempre jugar entre nosaltres a la desesperada. Hi ha la cosa aquesta de la necessitat de guanyar, que tothom la té i sempre hi és, però tenen més poder els altres, els de la dreta.

Per una altra banda, els franquistes també van saber sostenir la dictadura a base d'amenaques i de transmetre por als ciutadans. Tornat al cas de la dona que tenia tres fills i mig, perquè estava embarassada, i el marit estava a la Model, quan li diuen que el marit ja no està allà, doncs es planteja què fer, si anar als Jutjats, a la Policia o el cementiri. Al final, però, opta per anar a casa a donar de menjar als seus fills. Doncs quin suport va trobar aquesta dona? Cap, perquè ningú s'atrevia a ajudar-la o a apropar-se a una dona que el seu marit acabava de ser afusellat. Per tant, amb el terror es va aconseguir mantenir la dictadura. Una bona mostra d'això és que el general Mola va dir a Pamplona que «s'ha d'imposar el terror», no espantar sinó «machacar».

Per exemple, jo recordo que quan surto de la Model al 1947, un de la colla a través del qual vaig entrar a la Model, doncs el seu pare, que era molt antifranquista, sempre parlava en contra del dictador, doncs per poc se'l mengen. La gent deia: «esto es de locos, es de chiquillos ¿quién se atreve a hablar en contra de Franco?». El problema del franquisme és que per reafirmar-se el que feien era rebaixar l'enemic, perquè si rebaixes els del teu entorn, quedes cap de grup.

L'alzhèimer i la residència (text d'en Romuald)

Semblant a una d'aquelles llegendàries plagues dels temps antics, però en versió moderna i especialment real i palpable, ens ha caigut al damunt la, diguem-ne, plaga de l'alzhèimer. Les estadístiques ens donen xifres atordidores i les notícies, dades i noms de famosos i famoses com per adornar i

fer més vistosa la panoràmica espectacular del gran drama col·lectiu en què s'ha convertit la gran plaga.

Després, degudament catalogats, aquestes xifres es personalitzen amb noms i cognoms, es subdivideixen en grans drames individuals, però encara que sigui individual no deixa de ser un drama molt gran ja que, tot i que es miri amb perspectiva personal, el drama és total, doncs és fins al final, sense límit. De moment, tan sols la mort hi posa fi.

Per magnificar-ho, cal afegir-hi els familiars, que la malaltia absorbeix i que en no pocs casos cauen abans que el malalt o malalta i si tenen la sort de sobreviure-ho en surten, per regla general, molt tocats. Aquest punt és vital a tenir-lo en compte i més endavant en tornarem a parlar.

Dotze anys cuidant la meva esposa, la Flora, a casa, que per una banda no es pot negar que són els primers anys, per tant els més suaus de la malaltia, però... que també són els de la inexperiència i, per això, tot t'agafa d'imprevist. Dotze anys que veus com el camí va agafant aspectes de no-retorn. I que els metges ja t'han advertit de les diferents variants que es poden donar i cap d'esperançadora. Sempre avall. O com es diu: per aquí caic, per aquí m'aixeco. I la missió del cuidador és ajudar a que sembli que s'aixeca. Doncs sola no s'aixeca, per molt hipotèticament que parlem.

Suposo que tots els familiars de malalts d'alzhèimer i en especial els cuidadors directes ens preguntem, i sobretot preguntem als experimentats, si el malalt pateix, si té dolors. Sempre he recordat l'amic Blasco, que em digué: la Flora m'han dit que no està bé. Dic sí. Sembla que té això que en diuen l'alzhèimer, suposo que no saps de què es tracta: Era al començament i em vaig quedar parat de la seva reacció, doncs era un home molt mesurat i de pocs escarafalls. Teníem bona amistat, i tot gesticulant i mig transfigurat — era molt sensible— em digué: fa uns dies hem enterrat el meu sogre, que ho ha sofert deu anys. La meua pregunta de rigor: Pateixen? No Romuald, ells no pateixen. El que patiràs seràs tu. I tant si patiràs! Ja m'ho sabràs dir. I no li vaig poder dir, doncs ell va morir abans que la Flora.

Si no ho afrontes amb serenor, resulta espantós, aclaparador, mirar l'entorn familiar, d'amistats més properes, de

coneguts més íntims que van sentir-ho i molts van plorar quan el diagnòstic fatídic de la Flora. Molts d'aquests amics en el transcurs dels vint-i-sis anys de malaltia han quedat pel camí i ella ni se'n va adonar de res.

Voldria explicar una circumstància que es dóna en la nostra parella: sempre ens teníem dit que, en cas d'una malaltia greu en un dels dos, no ens ho amagaríem, sinó al contrari, que entre els dos ho portaríem el millor que poguéssim. És clar, en aquells moments parlar de malaltia greu era el càncer. Tot el demés ens era desconegut. I aleshores et presenten una dolença de negríssimes perspectives, però a llarg termini. Parlaven de cinc anys, el màxim que semblava que coneixeràs, potser fins a deu. Com que una característica d'aquesta dolença sembla ser que disminueixen les defenses, pel camí pot sorgir una pulmonia i acabar amb tot plegat. En fi: que encertadament o desencertadament i davant que els primers símptomes amb els medicaments es van reduir bastant, ho vaig anar posposant i després em va semblar innecessari i poc recomanable el plantejar-l'hi que tenia aquesta malaltia. Tan sols una vegada vaig estar a punt d'explicar-l'hi la situació. Fou en una reacció d'ella, que davant que no trobava diverses coses en un moment, digué —més com a pensament en veu alta—: mira que si continuo així acabaré idiota. Textualment. El meu dubte durà uns segons i tot seguit vaig emprar l'eina de sempre: cercar alguna broma, alguna frase que la fes riure i ja no se'n va recordar més de com podria acabar el seu problema.

Davant d'aquests problemes, d'aquestes disjuntives et senties com a desarmat. Més o menys t'havies preparat, mentalitzat per afrontar els dolors, per ajudar a suportar dolors físics i tangibles, mes no sabies que fer davant el no ser, els buits, les absències mentals, les inconnexions, les incoherències. Tot això, en principi, era superior als meus coneixements, als meus valors i preparació. No és estrany, doncs, que alguns cuidadors acabin amb llur sistema nerviós deslloriat i que tan sols els sentiments—una gran estima— i ensem amb un esperit d'entrega al proïsme concretat envers aquesta persona que t'ha tocat i vols cuidar— els facin reeixir amb bona nota, encara que sempre i en tot moment

et sents aprenent, doncs sempre sorgeixen facetes noves i imprevistes que demanen noves solucions, noves idees per apaivagar noves dificultats i així *in crescendo* fins al final.

Bé, en algun lloc ja ho he escrit, a partir del moment que van diagnosticar la dolença i vam organitzar l'estància a casa, a Sant Fost, vam repartir altaveus per tota la zona de convivència i vaig comprar un radiocasset, primer sense *compactdisc*, més endavant amb *compactdisc*, perquè no vaig trobar al mercat les cançons d'Atuhalpa Yupanguí només que amb *compact* i a ella li agradaven molt. Tot el que fos música com flamenc, sarsueles, sardanes, copla, folklore de tot arreu i música clàssica. En fi, música i riure, era bona part de la seva teràpia.

He remarcat el viure a Sant Fost i vull aclarir un detall. Sempre he cregut que en la majoria de malalties deu ser difícil fer un diagnòstic que abrasi a tothom ja que sembla que cada cas és un cas variable del conjunt —havia anat a un metge que li agradava dir que en Medicina dos i dos gairebé mai fan quatre, sempre ho he recordat. Sens dubte, per prendre decisions i determinar què es vol i el que es deu fer, el primer a tenir en compte ha d'ésser el malalt i les seves predisposicions i sensibilitats, però, de cap manera, no es poden ignorar ni menystenir les característiques i les possibilitats dels familiars, en especial de la possible cuidadora. O sigui, que el que podríem dir el malalt i la seva circumstància perquè noti menys el canvi i es senti dins d'una continuïtat. Nosaltres podíem triar entre Sant Fost i la Sagrada Família, al carrer de Rosselló, on realment era a casa nostra. I un cosí de la Flora, que era mestre per alumnes amb problemes —vull dir que en sabia més que jo d'aquests temes del cervell— sempre em deia que havíem de triar el pis de Rosselló, perquè així la Flora faria més vida normal tant de convivència amb els veïns, com per anar a comprar al barri. I en això discrepàvem. Dec aclarir que feia més de vint anys que vivíem a Sant Fost, o vam viure més que a Rosselló. La casa de Sant Fost estava a un quilòmetre i mig del poble i, per tant, anàvem a comprar amb el cotxe. Vol dir jo o els dos junts. Ella no tenia carnet. Conclusió, a Rosselló, ella aniria sola a comprar el pa,

la carn, etc. etc. I preveient l'empitjorament normal, algun dia tindria algun xoc desagradable amb alguna desconeguda on podia aparèixer el si està malament del cap... el que sigui, però res agradable ni positiu per la seva situació. O bé, almenys a mi m'ho semblava així. I per l'altre costat, a Sant Fost, si hi anava la Flora seria amb mi —cosa totalment normal— i jo la tindria a la meua vista i no podia haver-hi cap sorpresa. Tot això, ve a compte per explicar la meua posició —vull remarcar que per a ús particular, mai he pensat en receptor-ho a ningú—, i he pensat exclusivament en el cas Flora i he intentat evitar-l'hi cap problema o ensurt en la quotidianitat de la vida i que tingués, aparentment, almenys, totes les característiques de normalitat.

Així ho fèiem també amb la feina. Així l'hi explicava al metge. Al començament, ella feia el vuitanta per cent de la feina. Tant tallar la roba, com cosir-la. Jo l'ajudava a preparar-ho, els temps que estava a casa, ja que encara treballava a Barcelona i després jo ja tallava les teles que per les ratlles o dibuixos eren més complicades i en aquest camí fins a arribar als dotze anys que vam anar a la residència, que aleshores jo ja feia el vuitanta per cent de les tasques i ella el vint.

El mateix passava amb les feines de casa. Al començament, ella feia la major part de la cuina i cura de la casa, diguem també que un vuitanta per cent, més en el decurs dels dotze anys vam invertir els termes i jo feia el vuitanta i ella el que podia, però sempre li anava afluixant per part meua tan lentament com era possible i procurava tenir-la sempre ocupada amb pseudoocupacions que, ja degut al seu deteriorament i pel que jo li deia, ho interpretava com una tasca responsable, sempre per descomptat, amb la intenció d'evitar per part meua cap pressió en què ella se sentís desbordada o acomplexada o impotent; més bé al contrari, amb una lloança pel seu esforç i li remarcava com li lluïa la feina. Sempre, en estat normal, tenia obsessió en si li lluïa la feina que feia.

L'altre punt bàsic és que des de bon principi vaig considerar ineludible fer-la riure. Per sort, en ella això no era massa difícil a pesar del possible canvi de personalitat que els metges vaticinaven sempre. Ho manifestava al matí al llevar-se, si les primeres paraules eren negatives i el no pre-

dominava, ja em tenies a mi fent pallassades fins aconseguir el canvi i assolir el somriure i després la rialla.

Els darrers anys d'aquests dotze primers, l'Ajuntament ens facilitava una dona una hora dos dies a la setmana. Com sigui que al estar apartats del poble, l'anava a cercar amb el cotxe, vàrem acordar que en lloc de dos dies d'una hora o faríem un dia a la setmana de dues hores. Feia una mica de neteja al conjunt de l'habitatge i tornar-la a portar al poble. Per això, quan sento parlar de l'ajuda domiciliària penso que tot el que no sigui a diari i diverses hores, no solucionen el problema ni de bon tros. Doncs aquests malalts necessiten ajuda vint-i-quatre hores al dia i set dies a la setmana. És un altre punt a tractar amb cert detall i profunditat. Ja ho farem.

M'agradaria al parlar de possibles ajudes, de la meva entrada en contacte amb l'Associació. El Doctor Jordi Peña, que llavors portava a la Flora, a l'Hospital del Mar, em parlà que era important tenir relació amb altres casos semblants, cosa que a mi em semblà acertadíssima i em donà el telèfon de la Yolanda Sintes, que crec que era la presidenta, però que, en tot cas, era l'ànima d'aquell esbós d'organització i vam parlar un parell de vegades i em va convocar per una assemblea que se celebrava als pocs dies, en la que em va presentar a diferents socis i sòcies algunes de les quals s'oferriren per venir a ajudar-me i al explicar-me la situació que tenien amb el seu malalt en un procés molt més avançat que no pas el de la Flora. Els hi deia: em sembla que plantejades les situacions reals em correspondria a mi venir a ajudar-vos, ja que ho teniu més complicat. Tal vegada en què estaven millor era en experiència, doncs ells ja portaven més anys en la lluita i això també *curteix*.

Jo comptava molt amb la col·laboració de la meva germana Carme, que vivia en una casa a tocar la nostra, separada tan sols per un jardí de sis metres d'ample i que quan jo marxava ella tenia cura de la Flora, inclús se l'enduia a dinar amb ella, si per l'horari ho requeria.

Sembla que es podria dir que és una malaltia com una altra, amb l'agreujant que té la sentència en ferm, només en la fatídica espera, en termini desconegut per complir-se.

Tal vegada aquest és un dels punts, jo diria que desesperants, ja que no hi ha esperança d'indult. Almenys en el cas que m'ha tocat. I que quan es compleix i s'arriba al final d'un procés de deteriorament constant d'un ser, l'únic que tu has triat com a familiar, doncs tots els demés te'ls has trobat, te'ls han col·locat sense demanar la teva opinió, ni escoltar-te si has pretès dir quelcom en referència. T'han dit: nosaltres som els teus pares i aquí ens tens i aquests els teus germans i els teus avis i tiets i cosins i com a tals els has d'estimar i respectar. Mes com si no et trobessis satisfet, complet del tot, dins d'aquell conjunt on t'han ubicat, d'una manera un tant inconscient cerques nous horitzons, noves companyies fins que, ves per on, apareix un ser que et fa sentir satisfet, que t'omple plenament fins a l'extrem que junts empreneu volada per crear un nou niu, una nova família i, ves per on, apareix la maleïda malaltia i tu impotent, desconhortat, veus com destrueix, aniquila, anul·la i al final se t'emporta, aquest ser, complement únic entre tants i tants mils, que t'havia escollit i tu havies escollit.

Aquí pot donar-se una doble circumstància: per una banda, que la parella no s'avingui i es vulguin separar i per això es precisa una llei de divorci que llimi aspreses i faciliti les coses. L'altra circumstància pot ésser l'aparició d'una malaltia que encara uneix més la parella i que, si és en una edat ja més avançada, es necessiten mútuament en major intensitat i resulta monstruós que hi hagin normes inhumanes que pretenguin separar-los, com pot ser la decisió d'entrar a una residència, on poder estar junts i cuidats en els darrers anys de la seva vida. Aquestes normes desapareixen com a problema a partir del moment que la parella disposi de suficients mitjans econòmics per sufragar-s'ho. I això ho vaig assolir amb el conseller Comas quan em deia que la Flora sí, i jo no, doncs estava massa bé, tot i jo que ja tenia setanta anys, amb certes dolences al cor, suposo que en part, conseqüència dels dotze anys de cuidador. Llavors, li vaig dir que estava d'acord en el fet que hi hagués Llei de divorci, però que no permetria que ens divorciessin. Em va veure tan convençut que va autoritzar l'ingrés conjunt i això ens va permetre estar junts cada dia mentre va tindre

allò que en diuen ús de raó, i a mi, amb tots els ets i uts possibles, estar prop d'ella fins al final.

Una vegada més, remarcar que cap recepta és universal, hi ha gustos per a tothom, però jo si alguna cosa em sap greu és no haver ingressat abans a la residència. Doncs la comoditat, la sensació de seguretat, la possible convivència amb més gent, uns que estan millor, altres pitjor, convivència que et permet aportar amb els teus possibles valors a la causa conjunta notant com et creix l'autoestima, el sentir-te realitzat, col·laborar amb altres residents més o menys vàlids en la tasca de millorar el nivell de vida i de qualitat dels residents.

M'agradaria ressaltar un detall, un sentiment que crec haver notat. Sentiment que té una aparença, un color en la tasca feta a casa amb el familiar directe —l'esposa, la companya— i l'altre en la tasca feta dins la residència. Sens dubte, els principis, els valors, la idiosincràsia que t'indueix al comportament a casa no poden variar gaire dels que t'indueixen al comportament en la residència. Doncs bé, en ambdós casos et sents bé, et sents satisfet de la teva activitat, mes hi ha un matís diferenciador que voldria fer notar, i és el següent: en el treball realitzat a casa portat a nivells elevats d'autoexigència i amb total predisposició d'entrega dins de la màxima satisfacció, pot ser que, tal vegada perquè hi ha un cert grau d'obligació, que al cap i a la fi simplement compleixes amb el teu deure de familiar i una mica t'has de posar alerta per no caure en el sentiment de màrtir, d'heroi, tal vegada gairebé de víctima, a la qual cosa hi ajuda l'entorn, de si quina llàstima... ai pobret. I aquesta és la diferència amb la tasca que realitzes dins la residència, que al considerar que no tens cap obligació, tot el que facis és admirable i és d'agrair i és motiu de que l'autoestima es desenvolupa més lliurement.

No sé. Si algú em diu que això és filar massa prim, crec que hi estaré d'acord. Però és un sentiment curiós, no? També hi juga el sentiment individualista o bé el de cooperació, i en aquest cas el malalt d'alzhèimer, que en la primera etapa fins i tot està en condicions d'ajudar d'altres i en la següent fase amb el bagatge i experiències anteriors,

li serà més suportable tota la peripècia que se li anirà presentant. Amb alzhèimer o qualsevol altra malaltia important, una parella d'una seixantena d'anys ingressats en una residència, es pot dir que enlloc rebran tantes atencions tècniques i humanes durant vint-i-quatre hores del dia i de la nit, com és conseqüent, festius inclosos, ni a casa, ni amb els fills, ni pisos tutelats, enlloc com en una residència, que com diu el professor Sampedro, siguin adequades que, per força, les públiques ho han de ser. Parlem d'atencions humanes. Igual que s'ha dit mil vegades, moltes amb certa ironia, que els pares no estan educats per tractar els fills, es pot dir i sense ironia que els fills i els néts no estan educats per tractar un avi malalt d'alzhèimer. En canvi, els empleats de residència constantment els fan cursets i seminaris, cosa que no vol dir que siguin perfectes. Tots hem viscut casos en què un nét diu: iaio, t'he dit quaranta vegades que no plou —corresponents a les vegades que l'avi/a ho ha preguntat— i amb allò del perill de la mateixa confiança de vegades aquesta resposta va acompanyada d'un petit clatellot, o bé d'un cop a l'esquena, cosa impensable en una residència normal.

S'ha dit que els avis/es quan es fan grans són un destorb. Possiblement, no d'una manera absoluta, però una mica sí. Però molt sí quan l'avi té alzhèimer. Per altra banda, com que s'infantilitzen enormement, això fa que es facin estimar molt més del que seria normal, quan es veuen tan necessitats de «cuidados» i atencions. Cal evitar qualsevol enfrontament per motius de la vida diària. Clar que a la vegada que no sembli que et rendeixes als seus capricis. Tot un joc d'escacs. Complicat com tot el treball quotidià pel cuidador, millor diríem cuidadora, que mentre al malalt/a se li van desfent les neurones com a conseqüència de la malaltia, a la cuidadora se li desintegren les neurones, els múscles, el sistema nerviós i amenaça veritablement a la ruïna arran de l'entrega obsessiva en la seva tasca.

La coneguda i admirada neuròloga Mercè Boada deia que té comunicat als seus fills que ella vol anar a una residència i que si amb anterioritat se li declara un alzhèimer i llavors els diu que no, que no li facin cas. Ella creu que el futur és

de les residències, ja que la gent va evolucionant i fins i tot diu que creu que el problema és cosa d'un parell de generacions. Dic jo, que per l'extensa relació amb gent gran, la frase que més sents és que no volen fer nosa.

Tenim el despatx del Consell de Govern junt a una de les dues portes d'entrada de la residència i rar és el dia que algú no entra al despatx per preguntar que han de fer per poder ingressar a la mateixa, ells o bé algun avi de la família, alhora que es lamenten de les dificultats i demores en què es troben per solucionar la seva problemàtica. En el cas de malalts d'alzhèimer forçosament arribarà un dia en què es reconeixeran els mèrits i la gran utilitat de les residències per als matrimonis grans —inclús hi ha un cas de dos germans, un de malalt—, però en més quantitat, casos individuals, tenim veïns del mateix carrer que quan es van jubilar ingressaren al casal que tenim adjunt.

Un altre dels encerts d'aquesta residència i a tenir molt en compte, són els «projectadors» de qualitat de vida per a la darrera fase, ingressen al casal i durant anys han col·laborat en les manualitats i d'altres tasques des del Consell de Govern, i ja amb certes dolences els tenim tan feliços com en aquestes edats és pot esperar a ser.

Mes a l'escriure aquestes línies, per expressar aquests penaments molt contrastats amb les realitats viscudes a peu de canó, m'agradaria fer ressaltar que si bé és pensant bàsicament en solucionar, o almenys suavitzar, el problema del malalt, no puc ni vull oblidar el problema del familiar, de vegades de la família en conjunt. Els que hem patit l'agressivitat de l'alzhèimer sabem com són de traïdores i doloroses les seves queixalades, que pateixen els familiars o col·laboradors.

El procés evolutiu i progressiu de la malaltia de l'alzhèimer sembla com si ja s'hagués previst quan es dona un temps a casa per assimilar la malaltia i encara en bones condicions ingressar a la residència amb temps d'adaptar-se a la nova vida, amb noves relacions i amistats, amb unes atencions i cures gairebé prop de la perfecció durant 24 hores al dia i els set dies a la setmana —fins i tot en any de traspàs. En l'opuscle «Una reflexió...» detallo els dos atacs epilèptics soferts per la Flora. Quina diferència passar-ho a casa

o passar-ho a la residència. He remarcat mil vegades que ni un ingrés a una residència contra la voluntat del pacient. Però jo diria més, tal vegada, idealment, el futur resident tindria que anar-hi ell o ella, no ser portat o conduït.

I està clar —encara més idealment— a una residència adequada i digna, que estigui condicionada per viure com a ser humà. Dit d'una altra manera, que no sigui un gueto, un aparcament en espera de l'hora final, que a base de pastilletes t'ho demoren sembla que eternament, tal és la impressió del malalt i potser encara més dels familiars. La Flora, la meva esposa, va passar gairebé els darrers sis anys entre el llit, una cadira de rodes per transportar-la i un sofà. Sense parlar, sense sentir, tan sols quan veia com una ombra, aixecava un xic el caparró i, com els moixons al niuet, obria una mica la boqueta, mentre esperava que li posessin quelcom i, si no hi havia res, la tornava a tancar i si hi havia xuclava fins que ja no n'hi havia. Ni morta ni viva però diguem que totalment inexistent. No sé si podríem dir-ne coma, però sí interrogant.

Potser seria aconsellable fer-ne una mica de valoració: dotze anys a casa, en què al ser els primers, els més suaus, els menys greus i jo més jove, és natural que fossin els menys desagradables. Els darrers sis a la residència, en un pla gairebé de decrepitud total, que és inimaginable que s'hagués pogut aguantar a casa per moltes ajudes i atencions exteriors que ens haguessin brindat.

Sempre he considerat pràcticament impossible cobrir les vint-i-quatre hores al dia des de l'exterior i, per tant, sempre l'atenció quedaria coixejant en un punt o altre. I ens queden els vuit anys d'enmig que foren tal vegada els més determinants gràcies al personal, però molt especialment als residents vàlids i vàlides que mentre va poder la feien ballar i cantar, i ella feliç i ells encara més.

Els tinc plens de bons records i d'agraïments i és en els que es fonamenta la meva opinió de que les residències, perquè siguin dignes d'aquest nom, han de ser mixtes pel que fa a la composició entre dependents i vàlids o no tan dependents. Un cop ben estudiat i planificat hauríem trobat un bon espai per als malalts també d'alzhèimer on po-

der anar baixant la inevitable escala, totalment arropats i atesos per professionals, que vol dir salvant el desgast per als familiars, en especial per les dones de la família.

Pel que fa a nosaltres, durant uns estius vam anar a França a casa d'uns amics. Un estiu hi vam estar dos mesos. Cada any anàvem a Tarragona un parell de vegades a casa d'uns cosins de la Flora. Mentre va estar en condicions de caminar, no faltàvem a cap manifestació a Barcelona, tampoc a cap sopar del partit, en què ella ja hi tenia els seus balladors; bona part ja no hi són. Morts abans que ella.

Gairebé vint-i-sis anys són molts anys. Impensable sense residència. Tan sols persones deshumanitzades per les circumstàncies, insensibilitzades i desbordades per les greus problemàtiques del dia a dia poden ser capaces de menystenir la immensa utilitat de caràcter insubstituïble de les residències davant de situacions imprevisibles i en unes etapes delicadíssimes pels avis i els demés malalts.

Però.... i aquí rau l'enorme gravetat de la situació: si hi ha d'haver residències, si en un moment determinat es veu imprescindible l'humaníssim paper d'una residència, que clar que sí, com diu el professor Sampedro, han de ser adequades, on desenvolupar tots els valors que encara romanen en l'interior de l'avi/a i on pots apreciar l'enorme capacitat d'adaptació que posseïm tots i que si el terreny està un xic abonat es fan meravelles. I terreny abonat equival a un ambient obert de convivència, de confraternització, de transversalitat entre persones de diferents nivells de facultats i de limitacions. Tal vegada es podria comparar senzillament a la vida mateixa. O sigui que la vida dins la residència s'assemblés el màxim a la vida al carrer amb l'avantatge de la seguretat i sentiment de companyonia, de no-solitud, de previsió, de manca total d'imprevisió, que sempre és bo, però molt més a certes edats.

Reflexions personals sobre l'alzhèimer, extretes de l'entrevista

Crec que la lluita contra l'alzhèimer ha de ser a base de memoràndums, aquesta és la lluita petita. Llavors, hi ha la

gran guerra. Cada any vaig a un dinar que organitza la Generalitat per la qüestió de l'alzhèimer i aprofito que estan totes les conselleres. No sé, però m'agradaria conscienciar la gent que no és una malaltia per estar sols. Per exemple, s'ha dit de dedicar l'hospital militar a l'alzhèimer, però ja estem una altra vegada, si el que pateix alzhèimer ha d'estar sol, ja estem un altre cop amb els guetos. I l'alzhèimer és un problema perquè és una malaltia de molts anys i en cada casa és un cas. La veritat, però, és que et passes molts anys que pots conviure amb gent... Doncs es podria estar en un lloc convivint bé.

Per conviure amb una persona amb aquesta malaltia es necessita molta paciència. És qüestió d'això, que no s'apagui la paciència ni el foc, perquè quan està a certs nivells, doncs és complicat. El problema és que no és una persona que té uns dolors o alguna cosa així, sinó que simplement fa i diu tonteries, però sense estar boja, doncs es fa molt difícil. Després, quan es fa més gran, quan la cosa s'agreuja, és quan és el veritable suïcidi pel malalt, però més pel familiar. Això és així, perquè aquesta malaltia és traïdora, perquè en molts casos es tornen més agressius, no com la Flora, que es va tornar més suau del que era. Tot i així, en molts dels casos has de fer paral·lelament la vida normal de relacions, família, amiatat i feina i costa combinar-ho tot.

Tornem al mateix, cada casa és un cas i en el cas de les persones que s'han tornat agressives, que pega, esgarrapa i insulta, doncs en aquest cas els pobres del voltant, els cuidadors, les infermeres o els que sigui és un problema per ells. En el meu cas, doncs no vaig tenir cap problema. Quan entrem aquí portava dotze anys a casa, quan va morir ella ja duia gairebé trenta anys d'alzhèimer. Jo havia de baixar cada dia a Barcelona i aquí a la residència la cuidaven millor que jo. Ella també s'ho guanyava.

Les cuidadores, en broma, em deien: «Romualdo, la Flora me va a matar, no ha parado de bailar en toda la tarde». Un dia, vam fer un ball i a primera fila hi havia la directora que hi havia abans, el seu germà i altra gent, quatre o cinc que ja es coneixien, menys el germà de la directora. Jo estava a tercera o quarta fila i en el moment que vaig a asseure

comencen a tocar una sardana, llavors la Floreta s'aixecà, agafà a la directora i començà a ballar la sardana. Amb ella no podies mantenir converses de cap profunditat, però ella ballar i cantar, era lo seu.

Els últims moment que la Flora estava aquí, quan venia la meva germana, els nebots o algun familiar jo els deia que si volien veure a la Flora, doncs anàvem a veure-la, però els aconsellava que no ho fessin, perquè ella ni es donava compte. Així que els hi deia que era millor que «guardessin el record de la Flora més vàlida, més persona, normaleta, que no pas ara que estava estirada en un sofà o en un llit bavejant, fent badalls o no sé què».

Al final, la pobra ni parlava, ni sentia, ni veia, la situació final era molt desagradable. Els últims sis anys va anar fent baixades greus i es passava el dia o bé en una cadira de rodes, en un sofà o al llit i no coneixia a ningú. Si veia que una mà se li apropava obria una mica la boca, com si fos un ocelllet, perquè es pensava que li donarien menjar. En fi, una situació molt desagradable i, clar, és la persona que has triat. Després a la vida et dones compte que estimes molt als pares, als germans i a la família, però clar, aquests te'ls has trobat, te'ls han col·locat sense que ho decidissis. En canvi, la parella és la persona que has decidit ajuntar-te, casar-te o el que sigui i clar, quan la persona que tries agafa una malaltia com aquesta, doncs tot es fa molt difícil, molt fotut.

El consell de guerra

El marc

Atesa la importància que va tenir el consell de guerra de 1953 en la vida del Romuald i la Floreta, he cregut oportú dedicar-li aquest apartat, que és l'únic que no ha estat seguint els records d'en Romuald. En aquest cas, per descriure el consell de guerra, m'ha semblat pertinent consultar el sumari 21 de 1950 corresponent a la causa ordinària núm. 308-IV-50².

Després de la Guerra Civil, la reconstrucció dels ara il·legals partits polítics i sindicats no fou fàcil. Molts militants havien mort a la guerra i els principals dirigents havien pres el camí de l'exili. D'altra banda, la persistent i dura repressió de la dècada dels quaranta limitava enormement la capacitat de moviments de tots aquells que s'oposaven a la dictadura franquista. Entre 1938 (ocupació de Lleida per l'exèrcit franquista) i 1953 foren afusellades 3.395 persones a Catalunya després d'uns consells de guerra caracteritzats per la manca de garanties jurídiques i basats en declaracions dels processats obtingudes habitualment sota tortura a les comissàries³.

No obstant això, els principals partits polítics intentaren reconstruir les seves organitzacions amb els militants que havien quedat a l'interior i que no havien estat vençuts per la por i el desànim. No en foren una excepció ni el PSUC ni les JSU de Catalunya. Així, el mateix juny de 1939 tenia lloc el primer intent de reconstruir clandestinament les JSU de Catalunya, i el gener de 1940 era detinguda la primera direcció clandestina del PSUC: Alejandro Matos fou assassinat en comissaria i Otilio Alba i Tomàs Pons foren afusellats. El 1942, eren afusellats Jaume Girabau, Isidoro Diéguez i Jesús Larrañaga, que arribats clandestinament des de Mèxic foren detinguts quan intentaven entrar a Espanya per la frontera portuguesa. Aquell any foren desmantellats nous intents de reorganitzar el PSUC amb la detenció

² Tribunal Militar Territorial III de Barcelona, sumari 21 de 1950, causa ordinària núm. 308-IV-50. Agraieixo a Queralt Solé i Barjau que em va facilitar una còpia digitalitzada del sumari. La causa fou contra quaranta militants de les JSUC per associació il·lícita, tinença il·legal d'armes i rebel·lió militar. Posteriorment, el capità general dissentí de les penes imposades (de sis mesos a quatre anys) i el sumari fou remès al Tribunal Suprem Militar de Madrid, que el 23 d'abril de 1954 revisava i enduria les penes (308-IV-50, Consejo Superior de Justicia Militar, foli 1.081). Vegeu també l'anàlisi que fa del procés Margarida Colomer i Rovira: «La lluita per retornar les llibertats democràtiques en el Mataró de la postguerra», *Quaderns de la Fundació Nous Horitzons*, 26 (hivern de 2007).

³ Vegeu Josep M. Solé i Sabaté: *La repressió franquista a Catalunya*, Edicions 62, Barcelona:2003 (1985).

d'Antoni Pardinillas, Albert Assa, Vicenç Peñarroya i Lluís Fernández «Roca», que morí en els interrogatoris. El 1943 la policia franquista detingué més de vint militants acusats d'intentar reorganitzar el PSUC a Barcelona sota la direcció d'Andrés Paredes «Gromán», Andrés Echauri «Luis» i Piedrafita. Aquell any arriba a Catalunya una delegació del comitè central (Josep Serradell «Román» i Margarida Abril) amb la missió de reorganitzar el PSUC.

Després del fracàs de la invasió de la Vall d'Aran per l'Agrupación Guerrillera Espanyola (AGE), el PSUC creà l'Agrupació Guerrillera de Catalunya (AGC), que, sota el comandament de Miguel Núñez, actuà a Barcelona a la serra de Prades i en diverses comarques de Tarragona i Girona fins al 1948. La decisió es va prendre en virtut de la denominada «resolució de març» de 1945, la primera resolució presa a l'interior, que instava a impulsar la lluita guerrillera, la unitat antifeixista i la confiança en la victòria aliada.

El 1947 arribava a Barcelona, com a responsable del comitè central del PSUC a l'interior, Gregorio López Raimundo amb la missió de reconstruir l'organització. Aquell any foren detinguts alguns dels principals comandaments de l'AGC i el 1948 es produí la «caiguda dels vuitanta» (en realitat, foren detingudes noranta-sis persones), que suposà un nou desmantellament de la direcció política i de l'aparell de propaganda del PSUC, així com també de les cèl·lules de La Maquinista Terrestre y Marítima i de Fraguas Vulcano i la fi de l'AGC, ja que el PCE i el PSUC decidiren renunciar a la lluita armada i proposaren dissoldre les guerrilles. El consell de guerra contra setanta-vuit dels militants detinguts, que van ser durament interrogats i torturats, tingué lloc l'octubre de 1948, i es van dictar vuit sentències de mort, quatre de les quals van ser executades: Joaquim Puig i Pidemunt, editor de *Treball* i membre del comitè central del PSUC, Numen Mestre Ferrando «August», dirigent de les JSU i responsable de la Brigada Jaume Girabau, Àngel Carrero Sancho, responsable guerriller de Barcelona, i Pere Valverde Fuentes, cap polític de l'agrupació. La resta de sentències a mort foren commu-

tades per trenta anys de presó⁴. Finalment, cal assenyalar que el 1949 Joan Comorera era expulsat del PSUC: fou acusat de titista i de desviacionisme nacionalista⁵ per dis-

⁴ Sobre la història del PSUC i les JSUC, vegeu J. L. Martín Ramos: *Rojos contra Franco: historia del PSUC 1939-1947*, Edhasa, Barcelona:2002, i PSUC viu: <http://www.psuc.org/el-partit/16-historia-del-psuc>.

⁵ Fou acusat de nacionalista, per bé que, potser, un adjectiu més adient seria catalanista. L'any de la màxima expansió de l'Alemanya nazi a Europa durant la Segona Guerra Mundial, el 1942, Joan Comorera escrivia: «Jo no sóc separatista. Sóc internacionalista (...) [i] entenc que per a tots els catalans, separatistes o no, hi ha avui una qüestió prèvia a resoldre: l'anihilament de Franco i Serrano Suñer, dels pistolers falangistes i dels invasors alemanys. (...) Si aquesta qüestió prèvia no és resolta, vós que sou separatista, veieu la manera d'assolir la independència de Catalunya? Aquesta qüestió prèvia, específicament nostra, ens en planteja un altra: l'anorreament de Hitler i Mussolini, del nazi-feixisme. (...) Per alliberar-nos del règim franquista, hem d'unir-nos tots els catalans, hem d'unir Catalunya a tots els pobles hispànics, sumar totes les voluntats enemigues de Franco i Serrano Suñer, del nazi-feixisme. (...) Els catalans haurem de resoldre el nostre problema nacional en el clos de l'Estat espanyol del qual som part. I no pas de cap altra manera. Així ha estat sempre. Així és avui. (...) El problema consisteix que Catalunya, amb la victòria damunt Franco, pugui exercir lliurement el seu dret inalienable d'autodeterminació.» Sis anys més tard, referma el seu catalanisme sense apartar-se de l'«ortodòxia»: «el problema nacional no és una abstracció, no és una entitat isolada. El problema nacional és part indissoluble del problema general de la Revolució. Hem, doncs, de veure'l a la llum de la lluita de classes, del seu desenvolupament i del seu objectiu històric. (...) La classe obrera, i, amb ella, el seu destacament d'avantguarda, el PSDE de C, han assimilat els principis revolucionaris de Marx, Lenin, i Stalin. Han comprovat, per experiència, que 'no pot ser lliure el poble que n'oprimeix un altre', ha après de la victoriosa Revolució d'octubre que 'el problema nacional és inseparable del problema general de la Revolució proletària'. (...) [I, citant Stalin, prossegueix] El dret d'autodeterminació dels pobles és inalienable; la nació, en exercici democràtic del seu dret, pot constituir-se en Estat separat, pot unir-se a un altre Estat, pot federar-se amb l'Estat al qual històricament pertany, i el respecte d'aquesta voluntat nacional lliurement expressada és obligatori. (...) [I citant Macià] 'separar-se per unir-se lliurement'. (...) Lluitem, doncs, per la unitat fraternal dels pobles hispànics, per una Federació democràtica en el si de la qual serien satisfets els drets nacionals de Catalunya, Euzkadi i Galícia.» «Carta oberta a un separatista», lletra de Joan Comorera a J. Carbonell Puig, redactada el 3 de juliol de 1942 a Mèxic DF, i «Lletra oberta a Reis Beral», lletra oberta de Joan Comorera a Reis Beral, dirigent d'Estat català, 1948: www.marxists.org (consultat el 20-VIII-2015).

sentir amb la línia política impulsada pel PCE i el PSUC i, al capdavant, per Moscou. Després d'haver entrat clandestinament a Catalunya el 1951, fou detingut a Barcelona el 1954 i condemnat a trenta anys de presó⁶. Morí al penal de Burgos el 1958.

Aquest és el context que envoltava el consell de guerra que va portar a la presó una quarantena de militants comunistes el 1953. En Romuald Grané no en sortiria fins a cinc anys i escaig més tard.

Les diligències policials

L'últim dia del 1949 foren arrestats a Barcelona un grup de joves militants de les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya (JSUC). A partir de les seves declaracions varen ser detinguts altres militants de Barcelona, Vilanova i la Geltrú i Mataró. A mitjan gener la policia franquista inicià les diligències corresponents mentre continuaven les detencions de membres de les JSUC. Tres anys després, el 17 de març de 1953, tenia lloc a la Capitania General de Barcelona el consell de guerra.

El 14 de gener de 1950 el comissari en cap de la Brigada de Servicios Especiales de la Jefatura Superior de Policía de Barcelona Pedro Polo Borreguero, auxiliat per l'agent de primera classe Antonio Juan Creix⁷, estenien la diligència que donaria peu al consell de guerra contra quaranta membres de les JSUC i del PSUC. En la diligència explicaven que feia uns dies el comissari en cap del districte de Sant Gervasi havia posat a la seva disposició dos

⁶ S'ha especulat més d'un cop sobre la possible responsabilitat de la direcció comunista fidel a Moscou, que ara no dubtaven a qualificar-lo de «provocador cuyas actividades es entregar comunistas a la policía» (*Mundo Obrero*, 15-IX-1951, París), en la detenció de Comorera al carrer Consell de Cent, 248, on feia tres anys que vivia clandestinament i sense mantenir contactes i sense sortir pràcticament al carrer («La 'caída' de Joan Comorera», *La Vanguardia*, 20-VIII-2015).

⁷ Sobre Antonio Juan Creix, vegeu A. Batista: *La carta: historia de un comisario franquista*, Debate, Barcelona:2010.

individus que deien ser Enric Pubill Arbó i Rolando Calvo Bellot, als quals se'ls havia requisat una màquina d'escriure (marca Mercedes), diverses caixes amb productes i eines d'impremta, segells de cotització i llibres de propaganda comunista i unes manilles i una pistola de la marca Star, calibre nou mil·límetres curt amb dos carregadors. Pubill era acusat d'haver intentat sostreure l'arma reglamentària a un vigilant a la cantonada del carrer Madrazo amb Brusi mentre Calvo l'intimidava amb la pistola requisada. Un tercer individu de nom «Jose» (Josep Parisi) no havia pogut ésser detingut perquè havia fugit del seu domicili. Després de ser «interrogado sumariamente por los funcionarios», Calvo va admetre la seva participació en els fets i que amb Pubill i Parisi formava part «de una Organización clandestina comunista, por cuenta de la qual, y para proporcionarse armamento habían intentado arrebatar el arma reglamentaria, al Vigilante de la calle Madrazo». També es declarà responsable d'un fet similar succeït feia un mes, quan, en companyia de Pubill i Parisi i un tal Esteba (Ramon Parisi), li va prendre a un vigilant l'arma i les manilles requisades. Reconeugué ser membre de les JSUC des del gener de 1948. S'havia fet militant a través de Jordi Suñé Martí, llavors secretari de la secció infantil de l'«Agrupación Excursionista de Cataluña» (sic), de la qual el declarant era soci. Ell introduí Pubill en l'organització alhora que Suñé li presentava un tal «Mateu», que la policia no va poder identificar ni detenir (era el secretari d'organització del Comitè Executiu de les JSUC), que li aconsellà que prengués el nom de «Pere». També va conèixer «Alejandro» (Jordi Torres Maltas), secretari d'agitació i propaganda de les JSUC, que fou qui li donà els productes i les eines d'impremta requisats.

Van seguir les detencions de Suñé i Torres que, alhora, van comportar les de Josep Maria Sendrós Milà «Sergio», secretari general o polític de l'organització. A casa seva es va trobar abundant propaganda comunista i documentació de l'organització clandestina. D'aquesta documentació, la policia franquista va deduir que les JSUC disposaven a Barcelona de tres grups organitzats denominats «Jaume Gi-

rabau», «Numen Mestres»⁸ i el «Bancario», amb un total d'uns vint membres. A comarques existien dos grups organitzats, un a Vilanova i la Geltrú i un altre a Mataró. La documentació va facilitar a la policia la detenció d'un important nombre de militants de les JSUC: del grup «Numen Mestres», Josep Fullola Casals «Jordi», Ramon Parisi Sans «Esteba», Calvo i Pubill; del grup «Jaume Girabau», Romuald Grané Vilaseca, Joan Garcia Tristany «Màxim» i Leopoldo Torroba Llobregat «Daniel»; del grup «Bancario», denominat així perquè tots els detinguts treballaven al Banco Hispano-Americano, Miquel Castell Borrell «Ramiro», Pere Malpartida Balaguer «Silverio», Cesáreo Márquez Segura, Pablo Segura Abad, Fernando Gil Rodríguez i Jordi Blanch Víctor. També fou detingut a Barcelona Jordi Torras Comamala, que no era militant de les JSU però mantenia contactes amb els altres detinguts i era militant «de otra organización clandestina de tipo separatista denominada F.N.E.C. (Federación Nacional de Estudiantes de Cataluña) y en el F.U.C. (Front Universitari Català)». Del grup de Vilanova i la Geltrú van ser detinguts Diego Armengol Cárceles, Joan Mercadé Bo, Petronilo de la Fuente Concha, Alejandro Guindal Escamilla, Raimundo Llaverías Solé, Agustín Lucea Moyandía i Manuel García Tovar, que era militant del PSUC. Més endavant, se cita entre els detinguts a la capital del Garraf Ramon Morgades, que ja era membre del PSUC i que amb la resta de detinguts va formar el que es coneixia com a Comarcal u (C.1).

La diligència d'instrucció estableix que el 1947 Josep Maria Sendrós Milà «Sergio» vivia exiliat a París quan va rebre del Comitè Executiu de les JSU de Catalunya —disfressa, segons la policia franquista, del Comitè Central del Partit Comunista espanyol— l'encàrrec de reorganitzar les JSU a Catalunya. Un cop a Barcelona i en companyia de Jordi Torres Malts «Alejandro», que assumí el secretariat d'agi-

⁸ Com hem vist fa un moment, Jaume Girabau fou un dirigent comunista afusellat el 1942, i Numen Mestre, afusellat el 1948, comandava la brigada que portava el nom de Jaume Girabau dins de l'AGC. El nom dels grups de les reconstituïdes JSUC prenen com a referència dos dirigents comunistes executats feia poc per la dictadura.

tació i propaganda, i del no identificat «Mateu», secretariat d'organització, van constituir el primer nucli o cercle de les JSU a Catalunya. Al mateix temps prenen contacte amb membres del partit a Catalunya i comencen a distribuir *Treball* i a publicar amb una multicopista casolana l'antic òrgan de les JSUC, *Juliol*. Comencen llavors les tasques de captació de nous afiliats en fàbriques, centres excursionistes i esportius, Escuela del Trabajo... que culminen en la formació dels tres grups organitzats o cèl·lules amb els seus corresponents responsables. A la diligència també s'acusa els membres del grup «Numen Mestres» Calvo, Pubill i els dos germans Aparisi (en Josep no capturat) d'haver robat la pistola a un vigilant al carrer Manso de Casanovas cantonada amb Cartagena, d'haver distribuït propaganda comunista, d'haver penjat cartells subversius en diferents edificis de la ciutat i una gran bandera republicana al Torrent de Viladet. Als membres del grup «Bancario» se'ls acusa de difusió de propaganda comunista, de cotitzar a les JSUC i de recaptar fons d'ajuda per als presos de l'organització, i també al responsable del grup Miquel Castell Borrell «Ramiro» d'haver redactat un manifest —la policia en trobà l'original en el registre domiciliari— incitant a la vaga els treballadors de banca. Pel que fa al grup de Vilanova i la Geltrú, foren acusats de difondre propaganda comunista, d'infiltrar-se entre els treballadors ferroviaris i de la Pirelli per captar nous afiliats i de cotitzar per a ajudar els presos de les JSUC.

La diligència conclou que «no teniendo más que exponer, de momento, el señor Comisario que instruye estas diligencias la [sic] dá por terminada y ordena a otros funcionarios de esta Brigada, en folios separados por si esto pudiera facilitar la labor judicial dado el gran número de detenidos, se tome declaración a todos ellos. Certifico.» Hi signa Pedro Polo i Antonio Creix.

A continuació hi ha les transcripcions de les declaracions dels detinguts; cal suposar que, com ja havien assenyalat abans Polo i Creix, obtingudes després d'ésser «interrogado(s) sumariamente por los funcionarios». Segueixen, doncs, per aquest ordre, les transcripcions de les

declaracions de Rolando Calvo Bellot, Jordi Torres Maltas, Leopoldo Torroba Llobregat i Romuald Grané Vilaseca.

Transcripció sencera la declaració de Romuald Grané i Vilaseca:

DECLARACIÓN DE ROMUALDO GRANÉ VILASECA⁹

Ante los agentes del Cuerpo Nacional de Policía, afectos a la Brigada de Servicios Especiales de la Jefatura Superior de Policía, Don Vicente Juan Creix y Don José Olmedo Sánchez-Escribano, este último en calidad de Secretario habilitado se hace comparecer, al reseñado, de veintiséis años de edad, soltero, tapicero, hijo de Justo y de Josefa, natural de Artés (Barcelona) con domicilio en esta Capital calle de Rosellón número cuatrocientos veintisiete, bajos, interior; el que interrogado *convenientemente* [la cursiva és meva] manifiesta¹⁰:

Que en el año mil novecientos cuarenta y siete, un tal Francisco Pérez Pérez, que era vecino de su domicilio le habló de las J.S.U., logrando captarle para dicha Organización en la que entró a formar parte de la misma en calidad de militante de base. Que aproximadamente mes y medio después fue detenido el declarante, al igual que el Pérez, por la Policía, ocupándosele al que habla una maleta conteniendo varias botellas de líquidos inflamables que otros militantes de las J.S.U. le habían entregado para que las guardara; fue procesado, permaneciendo en la cárcel durante unos dos meses, saliendo en libertad provisional y

⁹ Era costum en la documentació policial, judicial i militar posar el nom en majúscules de les persones interrogades o citades, alguns encapçalaments o alguns dels fets més rellevants que es mencionen. He mantingut sempre aquest ús de les majúscules en totes les citacions directes que es fan de la documentació. També he mantingut els noms i els àlies i els acrònims (JSU de C per JSUC, per exemple) tal com figuren en la documentació transcrita.

¹⁰ Vicente Juan Creix era germà d'Antonio Juan Creix, i José Olmedo Sánchez-Escribano es va fer tristament famós a la segona meitat dels seixanta i principi dels setanta comandant les unitats de la policia nacional que, periòdicament, irrompien als patis i les aules de la Universitat de Barcelona situats a l'edifici històric de la plaça Universitat. Entre els estudiants era conegut com «l'home del puro», perquè sempre duia un puro a la boca.

en la actualidad hace presentaciones en el Palacio de Justicia, pues está a disposición del Juzgado de Instrucción número cuatro.

Que después de ser puesto en libertad, frecuentaba el Frontón Cataluña y un día vió en él un sujeto que conocía con el nombre de ANTONIO (no detenido ni identificado) con el que cambió algunas impresiones y al saber que el declarante había estado detenido por haber pertenecido a la J.S.U., hablaron largamente de la Organización. Que algún tiempo después el tal ANTONIO le hizo la presentación de un individuo al que conoció por el nombre de ALEJANDRO (que en esta Dependencia ha reconocido como al detenido JORGE TORRES MALTAS) como elementos pertenecientes a la J.S.U., de la que hablaron también extensamente, quedando en verse el ALEJANDRO y el declarante en otra ocasión. Debe significar que a él lo presentó el tal ANTONIO con el nombre falso o de guerra de GABRIEL, a pesar de saber que se apellidaba GRANÉ.

Que durante el tiempo que tuvo contacto orgánico, su misión, si bien no era responsable del grupo llamado «Jaume Girabau» en el que estaban encuadrados algunos militantes y simpatizantes, era la de enlace entre estos y el tal ALEJANDRO, recibiendo de este alguna propaganda y entregó la cotización para los presos. Que esta misión la realizó por espacio de unos tres o cuatro meses, apartándose de la J.S.U. por voluntad propia ya que como había estado detenido podía comprometer a los demás.

Que estando cumpliendo su servicio militar conoció en el Regimiento de Artillería número cuarenta y cuatro de guarnición en esta Plaza, a un individuo llamado MIGUEL CASTEL BORRELL, con el que entabló relaciones de amistad; que al salir de la Cárcel en el año mil novecientos cuarenta y ocho, volvió a verle y como quiera que el deponente llevaba el pelo cortado, tuvo que explicarle el motivo de ello, cosa que interesó vivamente al CASTEL al saber que funcionaba en Barcelona la J.S.U., pidiendo el deponente que le presentara a algún componente de la misma, pues deseaba colaborar en ella. Todo esto lo puso en conocimiento de ALEJANDRO, el cual le dio una cita para su amigo,

a la que acudió también el declarante para hacer la presentación, la que una vez hecha, se despidió de ellos el que habla. Que algún tiempo después volvió a ver al CASTEL, casualmente, y este le manifestó que se hallaba encuadrado en la J.S.U.

Y, por último, debe hacer constar que desde hacía algún tiempo, como antes ya dice, se hallaba apartado de las actividades clandestinas de la Organización.

Que no tiene más que decir, siendo lo dicho la verdad en la que se afirma y ratifica, firmando en prueba de conformidad después de haber leído esta su declaración, con los Funcionarios actuantes.- Certifico.

[Signat:] Juan Creix, José Olmedo Sánchez-Escribano, Romuald Grané.

Les diligències judicials

Uns dies després, el 18 de gener de 1950, en Romuald declarava davant del jutjat d'instrucció número 7 de Barcelona. Al formulari amb les dades (nom i cognom, fill de Justo i Josefa, vint-i-sis anys, solter, tapisser, natural d'Artes, resident a Barcelona, carrer Rosselló número 427-interior, que no ha estat processat) segueix la nova declaració resumida:

Preguntado convenientemente, DIJO: Que ratifica la declaración que tiene prestada ante la Policía, obrante en el anterior atestado, leída que le ha sido y enterado, si bien tiene que hacer constar que el declarante después de salir de la cárcel no ha pertenecido a la J.S.U. ni a grupo alguno de la misma, no siendo cierto tampoco que hubiese sido presentado por el ANTONIO al ALEJANDRO con el nombre de GABRIEL, si bien es cierto todo lo demás de su declaración, en cuyo contenido, como tiene dicho se ratifica. Leída la ratifica y firma con S.S.; doy fe, así como de que en este acto añade el declarante que tampoco ha servido en [sic] enlace del Grupo «Jaume Girabau» y el citado Alejandro.

A continuació, amb data 21 de gener de 1950, s'inclouen els resultats de les actuacions fetes, basades en unes declaracions obtingudes, com a mínim, sota pressió i sense cap mena d'empara legal. L'acte del jutjat d'instrucció número 7 de Barcelona conclouïa que al final de 1947 Josep Maria Sendrós (a vegades surt com a Cendrós) Milà «Sergio» es trobava a París quan va rebre per part del Comitè Executiu de les Joventuts Socialistes Unificades —disfressa, segons la policia, del Comitè Central del Partit Comunista espanyol— l'encàrrec de reorganitzar les JSU a Catalunya sota la identitat falsa de Juan Muñoz Pons, amb targeta de proveïment expedida a Flix, targeta provisional d'identitat que sembla expedida per la Guàrdia Civil de la mateixa localitat, salconduït de l'alcaldia de Flix, notificació favorable de la junta de classificació i divisió certificada per l'alcaldia i el secretari de Batea i dos certificats de treball. Un cop a Barcelona, entrà en contacte amb Jordi Torres Maltas «Alejandro» i en companyia d'un tal «Mateo», que no ha estat identificat ni detingut, van constituir el primer nucli de les JSU a Catalunya amb Sendrós com a secretari general o polític, Torres com a secretari d'agitació i propaganda i el tal «Mateo» com a secretari d'organització. Després d'establir contacte amb membres del Partit Comunista no identificats, començaren a distribuir la propaganda que els hi subministraven (*Treball*) i la que ells mateixos elaboraven (*Juliol*). Després de captar alguns joves, constituïren el grup «Jaume Girabau», del qual era responsable Joan Garcia Tristany «Màxim» i on militaven Romuald Grané Vilaseca i Leopoldo Torroba Llobregat «Daniel», que després actuà d'auxiliar de Torres. A continuació van crear el grup «Numen Mestres» amb Rolando Calvo Bellot «Pere» de responsable i amb Josep Aparici Sans «Damián» i Josep Fullola Casals «Jordi», Ramon Parisi Sans «Esteba» i Enric Pubill Arno com a afiliats. Finalment, es crea el grup «Bancario» amb Pere Malpartida Verdager «Silverio», Cesáreo P. Márquez Segura, Pablo Segura Abat, Fernando Gil Rodríguez i Jordi Blanch Víctor i Miquel A. Castell Borrell «Ramiro» de responsables. També es va crear un grup a Vilanova i la Geltrú, del qual formaven part Joan Mercadé Bó, secretari

de propaganda local, Petronilo de la Fuente Concha, Alejandro Guinda Escamilla, Raimundo Llaveria Solé, Agustín Lucea Mayanta, Ramon Moragas Sidós, que era membre del PSUC, i actuant com a responsable de grup Diego Armengol Cárceles. També es va crear un altre grup a Mataró els integrants del qual, a l'hora de redactar aquestes conclusions, encara no havien estat ni identificats ni detinguts.

S'acusa els militants de les JSU de la distribució de propaganda subversiva (revistes, fulls volants, cartells) i de penjar banderes republicanes o del partit en llocs visibles i concorreguts, d'infiltrar-se en fàbriques i altres centres de treball o d'esbarjo per tal de captar nous militants i noves cotitzacions per ajudar els presos comunistes. En el cas del grup «Numen Mestres» s'afegeix el robatori amb intimidació de les pistoles de dos vigilants de Barcelona. Al grup de Vilanova i la Geltrú es va requisar una multicopista a casa de Manuel García Tovar. A Barcelona es va requisar una pistola de la marca «Star» i a Miquel Castell se l'acusà d'haver redactat un manifest on s'incitava els treballadors de banca a la vaga. Per tot plegat la policia acusa d'associació il·lícita els detinguts Josep Maria Sendrós, Jordi Torres, Rolando Calvo, Joan Garcia Tristany, Miquel Castell, Diego Armengol, Enric Pubill, Jordi Suñé, Ramon Parisi, Romuald Grané, Joan Mercadé, Leopoldo Torroba, Manuel García Tovar, Cesáreo Márquez, Jordi Blanch, Raimundo Llavería, Pere Malpartida, Fernando Gil, Petronilo de la Fuente, Agustín Lucea, Josep Fullola, Pablo Segura, Alejandro Guinda i Josep Aparisi. En el cas de Josep Maria Sendrós s'afegeix l'acusació d'ús de documentació d'identitat falsa, en el de Miquel Castell, Cesáreo Márquez i Jordi Blanch la de provocació a la sedició i en el de Rolando Calvo la de tinença il·lícita d'armes de foc. Per tot plegat són declarats processats i es decreta el seu ingrés a la presó.

L'acte inclou les mesures que es prenen: presó provisional per a Torres, Sendrós, Calvo, García Tristany, Castell, Armengol, Pubill, Suñé, Parisi (Ramon), Grané, Mercadé, Torroba, García Tovar, Márquez, Blanch, Llaveria, Malpartida, Gil, De la Fuente, Lucea, Fullola, Segura, Guinda, Morgadas, i Parisi (Josep). No obstant això, podran eludir-la si

fan efectiva en metàl·lic una fiança de 10.000 pessetes (Puell, Suñé, Ramon Parisi, Grané, Mercadé i Torroba), de 5.000 pessetes (García Tovar, Márquez, Blanch i Llavera) i de 2.000 pessetes (Malpartida, Gil, De la Fuente, Lucea, Fullola, Segura, Guinda i Morgadas). Es decreta ordre de recerca i captura contra Josep Parisi. També es decreta una fiança de 10.000 pessetes com a resultes de la causa a tots els processats, excepte en el cas de Sendrós, Calvo, Castell, Márquez i Blanch, que serà de 15.000, i de Suñé, que serà de 100.000 pessetes. Ho mana i signa Antonio Ruiz Vallejo, magistrat, jutge d'instrucció número 7 de Barcelona. L'acte es posa en coneixement del Ministeri fiscal.

A continuació figura l'ofici del jutjat d'instrucció número 7 de Barcelona en què es notifica a Romuald Grané que està processat per l'acte de referència i que ell signa confirmant que ha estat assabentat. Aquell mateix 21 de gener de 1950 el jutjat d'instrucció número 7 de Barcelona envia al jutjat equivalent de Manresa un ofici en què sol·licita la inscripció de naixement o la partida de baptisme i els antecedents penals del processat en el sumari número 21 per associació il·lícita i pres Romuald Grané Vilaseca, natural d'Artés, de 26 anys i fill de Justo i Josefa. Amb data 3 de febrer de 1950 el jutge comarcal d'Artés, Antonio Gaya Padró, certifica que Romuald Grané Vilaseca va néixer el 4 d'octubre de 1923 a la localitat d'Artés, fill de Justo Grané Prat i de Josefa Vilaseca Crusellas. Signen l'encarregat del registre i el secretari. També duu data del 3 de febrer de 1950 el certificat que comunica al jutjat d'instrucció número 7 de Barcelona que no figuren antecedents penals de Romuald Grané Vilaseca al jutjat comarcal d'Artés. Signa José Llusà Rodoreda, oficial habilitat en funcions de secretari del jutjat comarcal de la vila d'Artés. Inclou el vistiplau del jutge comarcal d'Artés.

El 10 de febrer de 1950 el jutjat d'instrucció número 7 de Barcelona sol·licita diverses diligències respecte a alguns dels processats entre les quals figura el requeriment al jutjat d'instrucció número 4 de Barcelona d'una certificació respecte de «si en el mismo se instruye o ha instruido sumario contra ROMUALDO GRANÉ VILASECA y caso afirmativo

por que delito, situación personal de dicho procesado, si fue declarado procesado algún otro individuo y en su caso quien sea, fecha de incoación del sumario y estado actual del procedimiento o resolución definitiva recaída [sic]».

El 3 de març de 1950 una nova diligència del jutjat d'instrucció número 7 de Barcelona acredita que la fiança de 10.000 pessetes imposada a Romuald Grané Vilaseca per poder gaudir de llibertat provisional ha estat rebaixada a 8.000 pessetes.

Amb data 24 d'abril de 1950, Antonio Ruiz Vallejo, magistrat del jutjat d'instrucció número 7 de Barcelona emet un acte en què incorpora al sumari obert el 21 de gener de 1950 contra els processats mencionats fins ara l'acte del 30 de gener de 1950 contra els també processats Rossend Dalmau Graupera, Amadeu Vives Nicolau, Joan Bueno Anglada, Vicenç Morte Navarro, Salvador Rovira Oller, Jaume Vázquez Acebo, Antoni Dalmau Aràbia, Lluís Riera Serrat i Francesc Vives Castella, l'acte del 4 de febrer de 1950 contra el processat Ramon Cervantes Albarracín¹¹, l'acte del 10 de febrer de 1950 contra el processat Josep Maria Llongueras Riera «Ramon» i «El llarg», l'acte del 13 de febrer de 1950 contra el processat Josep Gálvez Escribà i l'acte del 25 de febrer de 1950 contra el processat Felipe Acebron Orted (en altres ocasions figura com a Horted). Dels processats romanien en presó provisional aquell 24 d'abril Sendrós, Torres, Calvo, García Tristany, Castell, Armengol, Pubill, Ramon Parisi, Grané, els cosins Dalmau, Amadeu Vives, Bueno, Morte, Rovira, Vázquez, Riera i Cervantes. La resta es troba en llibertat provisional, excepte Josep Parisi i Felipe Acebron, que havien estat declarats en rebel·lia per l'acte del 15 de març de 1950. Amb aquestes incorporacions es declara «concluso este sumario y remítase el mismo a la Superioridad. Póngase en conocimiento del Ministerio Fiscal y de los procesados, a los que se emplace para ante aquélla, para que dentro del término de diez días comparezcan ante la misma a usar de su derecho; y se les requiera

¹¹ Ramon Cervantes i els nou processats de l'acte del 30 de gener del 1950 formaven part del grup de Mataró que s'ha mencionat anteriorment.

para la designación de Abogado y Procurador, bajo apercebimiento de serles nombrados de los del turno de oficio, a cuyo fin expídanse los despachos necesarios». I afegeix com a diligència que «en el mismo día se puso el anterior auto en conocimiento del Ministerio Fiscal por testimonio, se piden exhortos al Juzgado de Instrucción de Mataró y Villanueva y Geltrú, y oficio al Excmo. Sr. Gobernador Militar de la plaza». El mateix dia es notifica presencialment als processats interns a la presó provincial les conclusions de l'acte i el dret legal a nomenar advocat i procurador per comparèixer en el termini de deu dies davant de l'Audiència Provincial de Barcelona, secció 2a, relatoria del Sr. Serrano. Josep Maria Sendrós, Jordi Torras i Rolando Calvo designen com a advocat Manuel Tió Rodés; Miquel Castell designa Basil Sanmartí; Diego Armengol designa Pedro Fusté Salvatella; Romuald Grané designa Giménez Salinas; i Rossend Dalmau i els següents designen Jaime Vivó Selles. La resta demanen advocat i procurador d'ofici. La notificació amb la designació d'advocats va signada pels processats.

El 8 de maig de 1950, l'agent Antonio Juan Creix i, actuant de secretari, el també agent César Rodrigo Rodríguez, tots dos de la Brigada de Servicios Especiales de la Jefatura Superior de Policía de Barcelona, redacten una diligència en què expliquen la detenció d'Atanasio Céspedes López, de 28 anys, solter, pastisser, fill de Miguel i de Gertrudis, natural de Barcelona amb domicili al carrer Mataplana núm. 4, conegut com a «Mateu», «Pep» o «Luis», secretari d'organització del Comitè Executiu de les JSU de Catalunya «con tanto ahínco buscado». Fou capturat quan intentava passar a França en tren per Portbou. Se li requisà documentació falsa a nom de Jorge Sedó Menéndez (carnet de la CNS de Tarragona, notificació de la junta de classificació i divisió de Tortosa, targeta de proveïment del delegat de Tortosa i certificat subscrit pel cap de personal de la inspecció a Tortosa de les obres de regions devastades), cent cinquanta francs i vuit-centes seixanta-vuit pessetes. Després de prendre-li declaració, se suposa que, amb les tècniques habituals, el detingut es posa a la disposició del jutge d'instrucció número 7 que reclamava la seva detenció en relació al sumari

per associació il·lícita, ús de documentació d'identitat falsificats, provocació a la sedició i tinença il·lícita d'armes. S'hi adjunta la declaració de Céspedes, que arrenca amb la seva participació a la Guerra Civil, l'exili a França el 1939, on va entrar de nou en contacte amb militants comunistes (Ignacio Gallego, Federico Melchor, José Serran¹², Fernando Claudín), que li van encarregar la reconstrucció de les JSU a Catalunya, que havien quedat desmantellades després de la caiguda de l'abril de 1947¹³. Claudín li proporcionà la documentació falsa a nom de Jorge Sedó i cinc mil pessetes. Després de travessar clandestinament la frontera, arribà a Barcelona, on establí una cita al carrer amb el militant «Emilia», que estava cremat i fugiria a França poc després; també contactà amb un altre militant de nom «Juan», que era l'enllaç de comarques i que també abandonaria Barcelona poc després, i amb Josep Maria Sendrós, que havia rebut a París el mateix encàrrec de reconstruir les JSU a Catalunya. Posteriorment entrà en contacte amb José (sic, és Jordi) Torres, Jordi Suñé, Leopoldo Torroba, Rolando Calvo, que fou designat responsable del grup «Numen Mestres», i Josep Parisi (fugit a França). Després contactà amb militants de Vilanova i la Geltrú (Diego Armengol) i Mataró (Amadeu Vives) amb vista a organitzar els grups comarcals C.1 i C.2. Va adquirir una multicopista que facilità al grup de Mataró a través de Ramon Cervantes. També contactà amb el grup «Bancario» de Miquel Castell. La resta de la declaració no ofereix més informació que la ja coneguda a partir dels altres processats. Finalment, indica que el mes de desembre de 1949, en assabentar-se que havien detingut els militants de Vilanova i la Geltrú i alguns de Barcelona, decidí marxar clandestinament cap a França, però fou detingut en el tren per la policia. La diligència, amb els diners i la documentació falsa requisats, foren remesos al jutjat d'instrucció número 7 de Barcelona. El 20 de juliol, el jutjat número 7 emet un nou acte per incloure

¹² Josep Serradell?

¹³ Es refereix a la denominada «caiguda dels vuitanta» de 1948, que va començar amb la detenció dels principals dirigents de l'AGC el 1947.

en el sumari obert el 21 de gener de 1950 els actes de l'11 de maig de 1950 contra el processat Atanasio Céspedes i del 20 de maig de 1950 contra el processat Joan Comellas Gamisans. En aquells moments romanien en presó provisional Sendrós, Calvo, García Tristany, Pubill, Ramon Parisi i Cervantes. Havien estat declarats en rebel·lia i decretada la cerca i captura de Josep Parisi i Felipe Acebron. La resta de processats es trobava en llibertat condicional.

28 de juliol de 1950: notificació i emplaçament als processats Leopoldo Torroba, Jordi Suñé, Josep Maria Llongueras, Pere Malpartida, Josep Fullola, Cesáreo Márquez, Jordi Blanch, Fernando Gil, Miquel Castell, Romuald Grané, Joan Comellas i Pablo Segura. Se'ls lliura còpia de l'acte de les conclusions dels sumaris i se'ls emplaça a comparèixer en el termini de deu dies davant de l'Audiència Provincial de Barcelona, relatoria de D. Fernando Serrano, i a designar advocat i procurador. Llongueras designa com a advocat Ramon Feixó Carreras i com a procurador Joaquín Caballero Gómez; Malpartida designa Fernando Sainz Vicente i Joaquín Caballero Gómez; Blanch designa Juan Castellví i Arturo Cot; Gil designa Carlos Crehuet i José Cabañes Barba; Castell designa Pedro Basil Sanmartí i Miguel Carbonell Esteve; Torroba designa Francisco de Miquel de Veciana; Márquez designa Ángel Llanas Pérez; Grané designa Giménez Salinas; Comellas designa Fernando de Merla y de Anca; Segura designa Restituto Briongo. Els que no designen procurador el demanen d'ofici. La resta demanen advocat i procurador d'ofici. Els processats signen la notificació amb les designacions.

2 d'agost de 1951: Fernando Serrano Montijano, secretari de sala de l'Audiència Territorial de Barcelona, certifica que a l'Audiència Provincial es va dictar el següent acte: considerant el requeriment fet pel capità general de la IV Regió Militar al jutge d'instrucció número 7 perquè s'inhibís a favor de la jurisdicció de militar en el sumari núm. 21 de l'any 1950, instruït per un delictes d'associació il·lícita, que el Ministeri Fiscal accedeix a la dita inhibició i que els fets jutjats excedeixen el simple delictes d'associació il·lícita, es procedeix a la inhibició i a traspasar tota la documentació

a l'autoritat militar¹⁴. Figuren com a testimonis del certificat J. Félix Huertas, Ramón Osorio i Luis Lorenzo Penalva. A partir d'aquí no figuren més diligències judicials perquè el sumari depèn ara de la jurisdicció militar.

El consell de guerra

1 de desembre de 1951: Gregorio Gracia Pérez, comandant d'artilleria, jutge instructor del jutjat militar número 3, nomena Francisco Mira Sirvent, soldat d'artilleria destinat en aquest jutjat, secretari per a la tramitació del procediment. També s'acorda obrir un segon plec (rotllo 2) de documentació, ja que la acumulada fins ara ocupava 662 folis. Sense data: Capitanía General de la IV Regió Militar. 2n rotllo. Jutjat militar permanent núm. 1.

Causa ordinaria n° 308-IV-50 instruida contra los relacionados al respaldo [la relació no hi figura].

Delito: robo a mano armada, asociación ilícita, uso de documentos falsos, provocación de la sedición y tenencia ilícita de armas.

Dieron principio las actuaciones el día 6 de noviembre de 1949.

¹⁴ De fet, una part del sumari ja havia estat objecte d'inhibició a favor de l'autoritat militar tal com es comenta en aquest acte: s'acusa els processats de «la manipulación de sustancias explosivas o incendiarias, conducta esta última que parece encajar en la Ley de Bandidaje y Terrorismo de 1947 (artículo 2º en relación con el 9º), y a intimidar a vigilantes nocturnos y a despojarles de sus pistolas reglamentarias y así allegar armas a la organización, hecho éste que por encajar también en la citada ley de 1947, ya motivo que, en cuanto al mismo, se inhibiera el Juzgado de Instrucción n° 3 de esta capital, y el propio instructor de esta causa, a favor de la jurisdicción de guerra». Observem la duresa de la dictadura, que el 1951 segueix considerant delictes de guerra la tinença il·legal d'armes i la intimidació per obtenir-les. Recordem que, en aquells moments, Romuald Grané estava en llibertat provisional a la disposició del jutjat d'instrucció núm. 4 de Barcelona a causa d'una detenció anterior en què, com ell mateix declarà en el present sumari, «ocupándose al que habla una maleta conteniendo varias botellas de líquidos inflamables que otros militantes de las J.S.U. le habían entregado para que las guardara».

Situación de los procesados la que se cita al dorso [no hi ha cap relació].

[Signen]: JUEZ INSTRUCTOR, otros y DON ANTONIO SIMÓN PASTOR comandante de caballería; SECRETARIO, otros y D. JUAN AMÉRICO GARDYN [cognom incomplet per il·legible]. Sargento 1º de caballería.

17 de març de 1953: «Reunido el Consejo de Guerra Ordinario para ver y fallar la causa numero 308-IV-50, instruida por el supuesto delito de robo a mano armada, asociación ilícita, uso de documentos falsos, provocación a la sedición, y tenencia ilícita de armas», dicta la següent sentència.

Justificació de la sentència

La justificació jurídica es fonamenta en un relat articulat a partir de les diligències policials, de les declaracions dels processats —obtingudes després de ser «interrogado(s) sumariamente por los funcionarios»— i dels actes de 1950 del jutjat d'instrucció número 7. Així, en aquesta part de la sentència es donen per provades totes les connexions orgàniques dels processats en relació a les JSU i el seu intent de reconstrucció a Catalunya per ordre directa de la direcció comunista a l'exili francès. Així, es torna a repetir el mateix relat començant pels primers contactes a París (Ignacio Gallego, Federico Melchor, José Serran, Fernando Claudín) i Barcelona («Emilia» o «Emiliano», fugit a França); la formació dels grups «Jaume Girabau», «Numen Mestres», el «Bancario», Vilanova i la Geltrú i Mataró i, àdhuc, es menciona l'intent fallit d'unitat d'acció amb el grup Endavant de les Joventuts Llibertàries a través d'un contacte propiciat per Josep Parisi Sans (en rebel·lia i en cerca i captura); la recepció i la recaptació de diners per ajudar els presos i poder reconstruir les JSU; les operacions d'edició i difusió de propaganda (*Treball, Juliol, Joventut, Mundo Obrero*), la intimidació a vigilants per aconseguir armes; la requisita de multicopistes... Com a novetat aporta

les filiacions d'alguns dels processats durant la Guerra Civil. Se cita com a no trobat un tal Castañeda.

Al Romuald se l'acusa d'haver captat per a l'organització Miquel Castell, amic de la mili:

Resultando que el procesado en esta causa ROMUALDO GRANÉ VILASECA, fue captado para la J.S.U.C. clandestina en 1947 por el no habido Francisco Pérez Pérez¹⁵, recibiendo del mismo y de otros militantes de la organización varias botellas con líquidos inflamables, por cuyo hallazgo fue sometido a procedimiento, fue puesto en contacto con el procesado TORRES por el no identificado Antonio, actuando de enlace entre aquel y los primeros componentes del grupo «Jaume Girabau» transmitiendo propaganda y entregando la correspondiente cotización para presos, captando igualmente para la organización al procesado CASTELL, al cual puso en contacto con el TORRES, para la continuación de la labor conspirativa.

Qualificació dels fets i sol·licituds

- «El Ministerio Fiscal Jurídico Militar califica los hechos de autos como constitutivos de un delito consumado y continuado de los previstos en el artículo 1º incisos, 1º, 2º, 3º y 5º de la Ley de 2 de marzo de 1943 y equiparado a efectos penales al de rebelión militar que define y prevee y sanciona el artículo 289 del Código de Justicia Militar vigente, del cual considera criminalmente responsables de autores a la totalidad de los procesados en la presente causa, sin la concurrencia de especiales circunstancias modificativas de responsabilidad criminal», sol·licita:

– Per Josep Maria Sendrós Milà, Atanasio Céspedes López i Rolando Calvo Bellot, quinze anys de presó.

– Per Jordi Torres Maltas, Enric Pubill Arnó i Ramon Parisi Sans, dotze anys i un dia. En aquest cas i l'anterior

¹⁵ Tanmateix, a les diligències policials se'l dona per detingut el 1947 en relació amb la maleta amb ampolles de líquids inflamables.

se sol·licita la pena accessòria d'inhabilitació mentre duri la condemna.

– Per Joan García Tristany, Jordi Suñé Martí, Miquel Castell Borrell, Diego Armengol Cárceles, Rossend Dalmau Graupere i Josep Fullola Casals, deu anys de presó.

– Per Joan Mercadé Bó, Amadeu Vives Nicolau, Ramon Cervantes Albarracín i Joan Bueno Anglada, vuit anys de presó.

– Per Petronilo de la Fuente Concha, Manuel García Tovar, Antoni Dalmau Aranda, Jaume Vázquez Acebo, Salvador Rovira Oller, Lluís Riera Serrat, Leopoldo Torroba Llobregat, sis anys de presó.

– Per Romuald Grané Vilaseca, Cesáreo Márquez Segura, Jordi Blanch Víctor i Vicenç Morte Navarro, quatre anys de presó.

– Per Pere Malpartida Verdaguer, Pablo Segura Abad, Fernando Gil Rodríguez, Ramon Morgadas Sidós, Alejandro Guindal Escamilla, Raimundo Llaveria Solé, Agustín Lucea Mayandia, Francesc Vives Castellà i Joan Comellas Gamisans, dos anys de presó.

– Per Josep Maria Llongueras Riera i Josep Gálvez Escribà, un any de presó.

– «Con las accesorias para todos los condenados a penas de esta clase, de suspensión de todo cargo público, profesión, oficio y derecho de sufragio durante la condena».

- Les defenses mostren dubtes sobre la qualificació dels delictes i demanen l'absolució, en uns casos, i accepten l'aplicació de les penes mínimes contemplades en el codi penal tal com sol·licita el fiscal que, tanmateix, pren com a referència el codi de justícia militar.

Sentències

Sentències: «Considerando que los hechos que como probados se recogen en la presente sentencia son constitutivos del delito consumado y continuado y equiparado al de rebelión militar..., comprobado en el procedimiento que la totalidad de los procesados y con distinta participación

eran afiliados a una organización clandestina denominada 'Juventudes Socialistas Unificadas de Cataluña', y en otros casos prestaron ciertos auxilio[s] de esta última, celebrando con tal motivo diversas reuniones y distribuyendo una abundante propaganda subversiva con desprestigio para el Estado, ya que en ella atacan a sus instituciones fundamentales y pretenden con su difusión crear un ambiente propicio que conduzca al derrocamiento del actual régimen político español aunque sin utilizar medios violentos para conseguir este fin... [Y] el legislador consideró oportuno mediante dichas leyes [Llei del 18 de febrer de 1941, llei del 3 de març de 1943, codi de justícia militar i codi penal] atribuir la competencia exclusiva de la jurisdicción de guerra algunas infracciones delictivas de naturaleza común, en atención a las circunstancias que concurrían con su consumación», imposa les següents sentències d'acord amb la llei del 3 de març de 1943 i el codi de justícia militar en concepte d'autors d'un delict de rebel·lió militar:

– Per Rolando Calvo Bellot, Atanasio Céspedes López, Josep Maria Sendrós Milà i Jordi Torres Maltas, quatre anys de presó.

– Per Enric Pubill Arno, Ramon Parisi Sans, Diego Armengol Cárceles, Miquel Castell Borrell, Jordi Suñé Martí, Rossend Dalmau Graupera i Amadeu Vives Nicolau, tres anys de presó.

– Per Josep Fullola Casals, Joan Mercadé Bó, Manuel García Tovar, Petronilo de la Fuente Concha, Joan García Tristany, Leopoldo Torroba Llobregat, Antoni Dalmau Arabia, Joan Bueno Anglada, Salvador Rovira Oller, Lluís Riera Serrat, Ramon Cervantes Albarracín i Jaume Vázquez Acebo, dos anys de presó.

– Per Pablo Segura Abad, Fernando Gil Rodríguez, Agustín Lucea Mayandia, Ramon Morgadas Sidó, Raimundo Llaverría Solé, Cesáreo Márquez Segura, Jordi Blanch Víctor, Romuald Grané Vilaseca, Pere Malpartida Verdagner, Vicenç Morte Navarro i Francesc Vives Castellà, un any de presó.

– Per Josep Gálvez Escribà i Alejandro Guindal Escamilla, sis mesos i un dia de presó.

El tribunal del Consell Militar decideix descomptar de la condemna la presó preventiva patida per alguns dels processats i així mateix, com a pena accessòria, els suspèn i inhabilita per a l'exercici de qualsevol càrrec públic, professió, ofici i dret de sufragi mentre duri la condemna.

Aquest podria haver estat el punt i final del macrojudici als trenta-vuit militants de les JSUC (dos més havien estat declarats en rebel·lia, Josep Parisi Sans i Felipe Acebron Orted, i estaven sota ordre de recerca i captura). Un punt i final relativament feliç atès el delicte del qual havien estat acusats i de les peticions del ministeri fiscal, ja que el tribunal va aplicar l'indult general del 9 de desembre de 1949 i el de l'1 de maig de 1952. Però, com s'assenyalava abans, el capità general dissentí de les penes imposades (de sis mesos a quatre anys) i el sumari fou remès al Tribunal Suprem Militar de Madrid, que el 23 d'abril de 1954 revisava i enduria les penes.

Per això el darrer document que inclou el sumari del consell de guerra ordinari de la causa 308-IV-50 és el del capità general de la IV Regió Militar Juan Bautista Sánchez González. És del 13 de maig de 1953, amb número d'entrada 14.233¹⁶ del negociat A-2 de la secretaria de justícia, i en relació amb la causa 308-IV-50. El capità general notifica que «Vista la Sentencia dictada por el Consejo de Guerra en la presente Causa, por la que se impone a los procesados [segueix la relació nominal dels processats i la corresponent pena de presó]; y visto asimismo el precedente Dictamen de mi Auditor en el que me propone no de mi conformidad al fallo por considerar que la actuación de los procesados ROLANDO CALVO BELLOT, ENRIQUE PUBILL ARNO y RAMON PARISI SANS, como queda especificada en la relación de los hechos, es constitutiva de un delito comprendido en el art^o 289 del C. de J. M., por lo que deben ser condenados a la pena de DIEZ AÑOS DE PRISIÓN, siendo conforme a derecho respecto a los demás procesados, (...) ACUERDO disentir de la referida Sentencia y elevar las actuaciones al Consejo Su-

¹⁶ O 14.263 o 14.203; el número està repicat, la qual cosa dificulta la lectura.

premo de Justicia Militar para su resolución definitiva, con propuesta de las penas señaladas. Asimismo ACUERDO conceder los beneficios de LIBERTAD PROVISIONAL al procesado JOSÉ MARÍA SENDRÓS MILÀ, en atención a la pena impuesta y al tiempo que lleva en prisión preventiva, sin perjuicio de lo que en su día resuelva el Tribunal Superior».

Malgrat el «siendo conforme a derecho respecto a los demás procesados» de Sánchez, la revisió davant del Tribunal Suprem de Justicia Militar a Madrid no es limità a les tres sentències que eren objecte del dissentiment del capità general, sinó que s'amplià a tots els processats. El resultat fou un increment molt considerable de les penes, com ha comprovat Margarida Colomer en el cas dels detinguts del grup de Mataró¹⁷. Així, mentre la sentència de 1953 sumava vint anys de presó per als deu processats, la sentència del 23 d'abril de 1954 multiplicava la pena per cinc i sumava un total de cent sis anys per als deu processats.

En Romuald, finalment, va complir gairebé deu anys de presó sumats els derivats de la detenció anterior relacionada amb «una maleta conteniendo varias botellas de líquidos inflamables».

Resum de les dades estretes del consell de guerra del 17 de març del 1953 i sentències del grup de Mataró de resultes de la revisió feta pel TSJM el 23 d'abril del 1954

cognoms i nom	edat	natural	estat civil	professió	nom dels pares	situació	filiació ¹	(anys) 1953	(anys) 1954
Armengol Cáceres, Diego	31	Vilanova (Barcelona)	casat	mecànic	Salvador i Maria	llibertat provisional	JSU	3	
Blanch Víctor, Jordi	29	Barcelona	solter	banca	Domingo i Josefa	llibertat provisional		1	
Bueno Anglada, Joan	31	Barcelona	solter	fonedor	Agustín i Amalia	llibertat provisional		2	12
Calvo Bellot, Rolando «Pere»	21	Barcelona	solter	decorador	Fernando i Aurora	presó prev. (14-I-1950)		4	

¹⁷ Margarida Colomer i Rovira: «La lluita per retornar...», art. cit., p. 20.

Castell Borrel, Miquel Antoni	28	Campo (Lleó)	solter	banca	Miguel i Emilia	llibertat provisional		3	
Cervantes Albarracín, Ramon	26	Mataró (Barcelona)	solter	vidrier	Joaquín i Maria	llibertat provisional		2	15
Céspedes López, Atanasio «Mateu», «Pep», «Lluís»	31	Barcelona	solter	peó paleta	Miguel i Gertrudis	presó prev. (25-04-50)	Pioneros- PSUC ²	4	
Comellas Gamisans, Joan	45	Monistrol Calders (Barcelona)	casat	barber	Pedro i Maria	llibertat provisional	UGT, PSUC ³	absolt	
Dalmou Aràbia, Antoni	28	Mataró (Barcelona)	N. C.	N. C.	Pedro i Teresa	llibertat provisional	CNT	2	10
Dalmou Graupera, Rossend	30	Mataró (Barcelona)	solter	jornaler	Enrique i Joaquina	llibertat provisional	Pioneros- PSUC ⁴	3	20
De la Fuente Concha, Petronilo	32	Garcinarro (Conca)	casat	jornaler	Maximino i Paulina	llibertat provisional	UGT ⁵	2	
Fullola Casals, Josep «Jordi»	29	Barcelona	solter	paleta	Antonio i Maria	llibertat provisional		2	
Gálvez Escribà, Josep	31	Vilanova (Barcelona) ⁶	solter	jornaler	Emilio i Rosa	llibertat provisional		1/2 i 1 d.	
García Tovar, Manuel	32	Burgos	casat	comerç	Alejandro i Candelas	llibertat provisional		2	
García Tristany, Joan «Màxim»	26	Barcelona	solter	impressor	Tomàs i Mercè	presó prev. (14-I- 1950)		2	
Gil Rodríguez, Fernando	28	Barcelona	solter	banca	José i Carolina	llibertat provisional		1	
Grané Vilaseca, Romuald	29	Manresa (sic) (Barcelona)	solter	tapisser	Justo i Josefa	llibertat provisional		1	

Guindal Escamilla, Alejandro	31	Barcelona	solter	fuster	Alejandro i Marcela	llibertat provisional	CNT	1/2 i 1 d.	
Llaveria Solé, Raimundo	30	Móra la Nova (Tarragona)	casat	peó	Mariano i Mercedes	llibertat provisional	UGT, CADCI,	1	
Llongueras Riera, Josep Maria	34	Barcelona	casat	empleat	José María i María	llibertat provisional		absolt	
Lucea Mayandia, Agustín	27	Bujaraloz (Saragossa)	solter	N.C.	Manuel i Juana	llibertat provisional		1	
Malpartida Verdguer, Pere	30	Lleida	solter	banca	Pedro i Mercedes	llibertat provisional	UGT	1	
Márquez Segura, Cesáreo José	27	Cazorla (Jaén)	solter	banca	Cesáreo i Francisca	llibertat provisional		1	
Mercadé Bó, Joan	30	Vendrell (Tarragona)	solter	electricista	José i Josefa	llibertat provisional	CNT	2	
Morgadas Sidós, Ramon	42	Vilanova (Barcelona)	casat	electricista	Magín i Ramona	llibertat provisional	CDF, ⁷ UGT	1	
Morte Navarro, Vicenç	30	Barcelona	casat	fonedor	Vicente i Ramona	llibertat provisional		1	6
Parisi Sans, Ramon	22	Barcelona	solter	mecànic	Manuel i Vicenta	llibertat provisional		3	
Pubill Arno, Enric	21	Barcelona	solter	enquadrador	Julio i Julia	llibertat provisional		3	
Riera Serrat, Lluís	29	Santa Coloma de Farners (Girona)	solter	jornaler	Antonio i Enriqueta	llibertat provisional	CNT, Pioneros-PSUC	2	8
Rovira Oller, Salvador	28	Mataró (Barcelona)	solter	vidrier	José i Pilar	llibertat provisional		2	8
Segura Abad, Pablo	29	Saragossa	solter	N.C.	Antonio i Asunción	llibertat provisional		1	
Sendrós Milà, Josep Maria «Sergio»	30	Juneda (Lleida)	solter	paleta	Ramon i Maria	presó prev. (14-01-50)	JSU (Lió)	4	

Suñé Martí, Jordi	30	Barcelona	solter	joier	Luis i Joaquina	llibertat provisional	FNEC- UGT, JSU	3	
Torres Maltsas, Jordi	25	Barcelona	solter	mecànic	Domingo i Francisca	presó prev. (14-I- 5190)		4	
Torroba Llobregat, Leopoldo	26	Barcelona	solter	joier ⁸	Pedro i Maria	llibertat provisional		2	
Vázquez Acebo, Jaume	24	Mondoñedo (Lugo)	solter	vidrier	Manuel i Carmen	llibertat provisional		2	8
Vives Castellà, Francesc Xavier	40	Mataró (Barcelona)	casat	teixidor	Eduardo i Josefa	llibertat provisional	CNT, PSUC ⁹	1	4
Vives Nicolau, Amadeu	25	Mataró (Barcelona)	solter	vidrier	Amadeo i Encarna- ción	llibertat provisional		3	15

¹ Durant la Guerra Civil.

² Durant la guerra fou adjunt del secretari d'organització del comitè local de Vilanova i la Geltrú de les Joventuts del PSUC i «sirvió en el Ejército rojo».

³ La sentència diu: «afiliado a la UGT, voluntario en el Cuerpo de Carabineros, y afiliado en tal momento al PSUC».

⁴ Fou secretari d'organització.

⁵ La sentència diu: «afiliado a la UGT, durante el Glorioso Movimiento Nacional y soldado por movilización en el Ejército Rojo, donde fue hecho prisionero en el frente de Teruel, voluntario en 1941 en la Legión, fue captado en 1947 para las J.S.U.C. por el procesado Armengol».

⁶ La sentència en aquesta ocasió diu literalment i de manera equivocada: «Villanueva y Geltrú (Tarragona)». No és així en les dues ocasions anteriors en què ha sortit algú de Vilanova i la Geltrú.

⁷ Centre Democràtic Federalista.

⁸ Segons la sentència, treballava com a dependent a la joieria de la ronda de Sant Pere núm. 18, propietat de Jordi Suñé Martí, que el va captar per a les JSUC.

⁹ La sentència diu: «afiliado a la CNT, desde el año 1932, voluntario en las milicias de artillería de Mataró, afiliado posteriormente al PSUC y que volvió a servir por reemplazo en el Ejército rojo».

Font: Tribunal Militar Territorial III de Barcelona, sumari 21 de 1950, causa ordinària núm. 308-IV-50, i per les sentències imposades pel Tribunal Suprem de Justícia Militar als processats del grup de Mataró Margarida Colomer i Rovira, «La lluita per retornar les llibertats democràtiques en el Mataró de la postguerra», *Quaderns de la Fundació Nous Horitzons*, 26 (hivern de 2007), p. 20.

Transcripció de l'entrevista

Quan va néixer vostè?

Vaig néixer tres setmanes després que comencés la dictadura del Primo de Rivera, així doncs, vaig néixer enmig de la dictadura.

Jo m'havia de dir Pere, com analògic de família, sants i coses així, però em van posar Romuald perquè el pare de la meva mare es deia Romuald. Ell era el fuster del poble i era una mica el cacic, tenia dues cases, un camp amb una vinya, i jo havia de ser l'hereter. Llavors, perquè no canviessin el nom de la casa, «Can Romuald», em van posar aquest nom. Però, als quatre anys de néixer, els meus pares i els meus avis es van barallar i l'herència va desaparèixer i nosaltres vam marxar a viure a Barcelona, concretament, a Sant Martí. Es van barallar pel caràcter de la meva àvia, que era bastant dura. Per una altra banda, el meu pare no es va entregar gaire amb la família de la meva mare. A més a més, els pares de la meva mare sempre els hi va quedar allò que la seva filla rica s'havia casat amb un pobre.

Com es deien i d'on eren els teus pares?

El meu pare es deia Jesús i la meva mare Josefa. Ell era de Navarcles i la mare d'Artés.

Què va aprendre d'ells?

La meva mare era una gran dona. A casa meva érem quatre persones, la meva germana, la Carmen, dos anys més petita que jo, el meu pare i la meva mare. Dels quatre, la més equilibrada, la més sensata i la més formal era la meva mare.

El meu pare era un principi de puresa, de valors com l'honradesa i el de ser treballador. Ell, per exemple, a l'època franquista, que també jugava una mica a les coses dels sindicats, quan venia algú després de l'hora d'esmorzar a parlar d'algun tema sobre els treballadors, ell responia «ara no, són les vuit, hora de treballar, vine a les dotze i en parlem». I això són uns principis molt purs. Era honrat.

La meva germana Carmen, doncs encara es viva ara. Ella ha fet la vida paral·lela amb mi. Jo crec que devem un ho-

menatge a les mares, a les germanes, a les tietes, a les cosines i a totes les dones de la família en general, que són les que realment ho passaven malament. I la meva germana, el primer i el segon cop que vaig estar a la presó (el tercer no, perquè ja estava casat amb la Flora) ella era la que s'encarregava de tot, menys el tema dels advocats, que se'n cuidava la meva mare. La Carmen és la que venia a la presó, em portava paquets, la roba, en resum, la que venia a veurem.

Se'n recorda dels avis?

Del pare cap, perquè van morir quan era petit.

La meva àvia materna és la que més me'n recordo perquè va viure a casa fins als 75 anys, quan va morir. Ella era un «bichito» que anava sempre a la seva. Com que en un principi jo era l'hereu, doncs era el seu nen mimat. Des de la seva visió franquista, sempre deia: «em sap greu que et cuidis tu del meu enterrament perquè no em portaràs capellans». Durant el franquisme, semblava que qualsevol dia tot canviaria, que hi hauria una revolució, però no va ser així. Llavors, la dona tenia la idea que si hi havia aquest canvi no hi hauria capellans. De totes formes, jo sempre li vaig assegurar que si en el seu enterrament volia capellans, els hi tindria. Bona mostra d'això, és que en època franquista anava als enterraments, però sempre em quedava a la porta. No obstant, l'únic que vaig entrar va ser al d'ella i, a més a més, per presidir-lo i els cosins de la meva mare van haver d'ensenyar-me el que havia de fer.

Quan eres petit que volies ser de gran?

Volia ser periodista, però ara me'n penediria perquè els periodistes ho fan molt malament!

Anava a l'escola?

Seguida seguida, a cap. Jo vaig anar a diferents escoles, mig any, set o vuit mesos?

Quan vas arribar a Barcelona?

Arribo a Barcelona l'any 1928, quan tenia cinc anys. I vinc enmig d'una depressió econòmica i poc abans de la crisi del

29. Llavors, la gent estava en crisi, hi havia molta necessitat. Ara estem en una fase semblant i tenim sort que no hi ha ni un Hitler ni un Mussolini i això ha fet que la dreta espanyola no s'hagi pogut llençar al carrer a dominar. Però aquests missatges brutals de Rajoy i companyia, com l'Acebes, no són tan diferents als del Gil Robles o els del Calvo Sotelo i de la gent d'aquells temps, uns missatges desafiants i insultants.

On vivies quan eres petit?

De petit vivia al barri de Sant Martí. Casa meva acabava amb uns camps i a continuació eren horts. Vivia en un barri on el que més abundava era la gana, les necessitats, on les famílies amb molts fills sobreviuen com podien. Era un barri de treballadors i de molts immigrants, murcians, de Cartagena, andalusos, que anaven a treballar al metro quan els hi donaven feina o a descarregar vaixells i coses així. Això em va marcar bastant i em va marcar amb un sentit: així com a vegades un va a un lloc, veu la necessitat i gira l'esquena, a mi em va passar el contrari, m'ho vaig prendre en sèrio i des de petit ja havia estat a la meua pell el *Somorrostro* de misèria i, precisament, per combatre això vaig lluitar. L'ambient d'aquell barri, la gent estava totalment desarelada políticament, però si tenien un color eren tots anarquistes, tots eren gent de tipus federal, *faiero*, que sempre et deien, «Noi, no s'ha de votar!»

On sorties a jugar amb els seus amics?

Quan a la botiga no hi havia feina, sortia al carrer, fins que la meua mare em cridava: «Romuald, vine a ajudar-me». Llavors havia d'anar a casa corrents.

A casa meua teníem una botiga de comestibles i jo ja ajudava a despatxar des que era ben petit, als cinc anys. Però això va ser ja continuat. Als onze anys vaig començar a vendre mistos per les botigues de Barcelona. En Romuald va néixer adolescent i els vuitanta anys encara es considera un adolescent, i això és veritat perquè, si no, ara no estaria amb tu aquí, explicant tot això, que és una mica ximpleria donar-li importància a aquestes coses a aquesta edat, quan ja ha passat tant de temps i ja ha plogut tant.

Amb l'arribada de la Guerra Civil tenia tretze anys i amb el franquisme setze. Mai he deixat de ser un nen, perquè mai he sigut un nen. A més, de veritat, perquè als 7 o 8 anys anava del carrer General Manso i anava a Poblenou a buscar ous per vendre a la botiga i el dissabte a Sant Adrià a buscar conills. I llavors li vaig dir a la meua mare que perquè no matava jo els conills. Això abans dels 13 anys, que comencés la guerra. Per això, no tenia temps de jugar.

Quan ara veig lo dels *nanos* explotats, joestic explotat des que vaig néixer. Per sort, treballar sempre m'ha agradat molt, no sé estar sense fer res. Per això, jo sempre he treballat des de petit, fent coses per ajudar a casa meua. En aquest sentit, doncs bé, què dir dels *nanos* que viuen explotats? Doncs bé, suposo que la meua vida hagués estat molt diferent si hagués pogut anar a una escola des de petit.

L'escola

Quan era petit vaig anar a cinc o sis escoles i els mestres li deien a la meua mare: «no deixi que el seu nen abandoni els estudis, perquè és una persona que li agrada estudiar i aprendre coses». La veritat és que a la meua mare li hagués fet il·lusió que estudiés, però a l'acabar a la guerra em vaig posar a treballar de tapisser, que em pagaven quinze pessetes a la setmana.

Llavors em vaig apuntar a uns instituts, si podia fer allò que feien els herois no sé quants cursos en un dia, si pagava sí que podia, però fer-ho oficialment en un institut no podia perquè no tenia temps. A més a més, aquells anys l'educació estava molt malament. Per això, vaig anar a un mestre veí, que no era ni mestre, però sabia molt de números. I tenia *nanos* de dia i de nit, i jo anava per la nit. Em posava nerviós quan veia la meua germana que deia: «Don Pedro, esto no me sale». El professor contestava: «A ver que has puesto, nueve por seis ochenta cuatro, ¿Cómo que ochenta y cuatro?», i jo li vaig dir: «no le hagas poner tres quilos de patatas por no sé que, tens que aprendre a fer problemes i treure'n el resultat». En canvi, el professor, els meus problemes no se'ls mirava, perquè sabia que em sortien bé. Així que mai he acabat d'estar a un col·legi, perquè quan anava a un va

esclatar la guerra, després la postguerra, la feina i no hi havia forma que estigués en una sola escola de manera continuada.

Tot el que he après a part dels números, les coses d'història i geografia, ho vaig aprendre gràcies a una noia que el seu pare era un socialista amic dels meus pares. Ell era un representant, un venedor que venia a la botiga, que també era de la Sagrada Família. Aquella dona em va agafar molta estima. Abans d'un any, el seu pare és mort, jo tenia disset anys, però semblava que en tingués vint. Elles eren dues germanes solteres soles i aquells anys, els 40 o 41, no era adequat que una noia jove i soltera es veiés amb un altre noi jove i més petit. El que feia amb ella, és que jo estudiava el dissabte al matí o a la tarda i el diumenge ho repasava tot mentre ensenyava un altre veí.

Com recordes la infantesa?

Jo no puc considerar-la com una infantesa, perquè aquesta edat de la vida es caracteritza per la falta de responsabilitats i a casa meua sempre en vaig tenir. Quan s'havien d'anar a buscar els ous, els conills, sempre hi anava jo i vaig viure en aquest ambient fins als dotze anys, quan vam vendre la botiga. Els compradors ens venien fiant i no ens podien pagar. Fins que va arribar el punt que els deutes dels altres eren tan grans que nosaltres no podíem pagar els proveïdors.

Així que el record que tinc de la infantesa és el de treballar. Jo sempre explico una anècdota de quan tenia cinc o sis anys. Abans, la sal venia amb sacs i hi havia una dona de la botiga que em va demanar uns ous, jo en duia dos en cada mà i em vaig entrebancar amb un sac de sal buit que estava pel terra. La botiga estava plena de gent i jo vaig caure, però amb la mà vaig aixecar els ous, que no s'havien trencat. Va ser divertit, com si acabés de fer un acte heroic, cosa que mai he fet en la vida, que més aviat he estat un antiheroi. Ho dic perquè en la vida mai he anat d'heroi. Per exemple, dins de l'escalafó militar mai he passat de sergent.

Per què es defineix com un antiheroi?

Hi ha persones que sempre van de *xulos*, però jo no. De jove, en el barri *xino*, jo sempre em posava en un racó a

observar. Venien algunes noies i em preguntaven si estava de servei. A mi, el que sempre m'ha agradat és observar la vida, el que fa la gent, perquè sóc un xafarder. He fet el servei militar i no he estat de cabo, he estat a la presó i he estat a baix. Jo més que escalar posicions, sempre he buscat solucions. Tot i així, difícilment, et diré que una cosa la fas malament si no et dic com pots fer-la millor o si no crec que jo mateix la faria més bé. Així que, més aviat, mai he anat de triomfador, sinó que sempre he buscat fer coses, solucions, més que escalar posicions.

Com recorda la Segona República i la Guerra Civil?

A Artés, un poble del Bages d'uns 2.000 habitants, hi havia un matrimoni, la Montserrat i el Juanito, que es deia que llavors tenien de renda diària dos mil pessetes, que era bastant per l'època. Ella era de l'edat del meu avi, havien anat a escola junts. Sempre que anaven a Barcelona, estaven a les Rambles, a l'hotel Orient, en un pis allà on està el bar Núria. Aquesta gent tenien una filla, i no sé per què estimaven més la meva mare que la filla, i quan va acabar la Guerra Mundial es volien emportar la meva mare per un recorregut pels fronts. Quan arriba la II República, el meu pare em va agafar i vam anar junts a cridar per les Rambles «Visca la República»; jo tenia set anys i estava emocionat. Quan nosaltres havíem marxat, la meva mare va agafar la meva germana per anar al pis de sobre del de la Núria, també a les Rambles, perquè estava convençuda que es trobaria la Montserrat plorant, i així va ser. Ella estava envoltada d'un munt de gent, simpatitzants i amics d'Alfons XIII. Així que la meva família vam anar tots a les Rambles, però uns a celebrar que s'havia instaurat la II República i els altres a donar el condol a la senyora Montserrat i el senyor Juanito.

Tothom estima el seu poble, però jo no sé si l'estimo o no. En un poble tan petit com Artés, els meus, els republicans, van matar disset persones, entre ells un tiet de la meva mare i el seu germà, que era capellà. A més a més, també n'haurien matat un altre tiet de la meva mare per part de pare, però com que el van tancar a la Model no el

van pogué afusellar. Un dia, van aparèixer uns de la quinta columna amb una llista de persones per matar, però només en van trobar dos. Els van fer pujar a la muntanya i allà a dalt els van matar. Jo vaig veure com se'ls emportaven, perquè van passar per davant de casa meva.

Amb la Guerra Civil la meva mare va deixar de ser catòlica. Quan va guanyar Franco, els de dretes del poble van dir: «ara nosaltres matarem els republicans». La meva mare els hi va dir: «què dieu ara? I el perdó cristià?». I ells li van respondre: «què dius, boja, el perdó cristià!, els hem de matar tots, a tots els hem de matar». Per això, des que va acabar la guerra, jo gairebé no he tornat a Artés i cada cop que hi vaig m'hi sento incòmode.

De petit, a través de la mare del meu pare, que vivia a Navarcles, doncs anàvem a passar l'estiu allà a casa de l'àvia Carme. Llavors també anàvem a passar algun dia a Artés, a casa de la iaia Angeleta, per dinar amb ella. La meva mare era filla de la germana gran i, per això, els fills del germà petit, que en veritat eren cosins de la meva mare, tenien la meva edat i quan anava allà anava a casa d'ells, però eren de dretes. La família de la meva mare era de dretes. Quan va esclatar la Guerra Civil, la meva àvia, per exemple, es va radicalitzar més perquè sempre ens explicava que en el poble havien matat a l'un o a l'altre, sempre des d'un punt de vista de dretes. Per exemple, la meva àvia no anava mai a missa, però amb la guerra va començar a anar a missa perquè, com que amb la guerra no podia anar-hi, doncs hi anava.

En aquest context, hi ha un altre fet que m'involucra directament a mi, tot i la meva curta edat. Un dia per la tarda, vaig acompanyar la meva àvia a un fàbrica de confits i bombons, que estava en el carrer Calàbria (Barcelona) i era del germà gran d'un clan d'allà a Artés. En la reunió també hi havia una monja, un capellà i tot de gent de dretes. Llavors, un diumenge a la tarda, vaig anar jo amb dotze anys, a punt de complir-ne tretze, perquè això era el setembre i el meu aniversari és a l'octubre. El meu ambient era de revolta, contra l'Alzamiento Nacional. Doncs bé, hi havia una monja de clausura de Montblanc, que s'havia escapat,

també hi havia dues majordomes d'un capellà, una cosina germana de la meva mare, que tenia dos anys més que jo, un ambient totalment d'extrema dreta, deplorable total. Quan vaig sentir la conversa, jo no ho vaig pair bé i vaig començar a cridar «criminals, assassins, aniré a buscar un comitè pel barri per denunciar-vos per feixistes». En aquell moment, van descobrir que hi havia un nen de dotze anys que no pensava com ells. Durant tota la guerra, quan ens vèiem ens saludàvem i prou. La veritat és que vam passar una mala estona i la tensió va durar durant tota la guerra. A veure, en el fons eren bona gent, i, segurament, si els hagués denunciat davant del Comitè, doncs els haguessin matat; i per què els havien de matar si eren bona gent? I ara voldria que quedés clar que estic en contra d'això.

Als dotze anys, li vaig dir al meu pare d'anar a buscar un fusell i anar els dos junts a la guerra. El meu pare, amb llàgrimes als ulls, em va respondre: «Romuald, per això, jo no serveixo. Si un dia vols fer-ho tu de gran, doncs fes-ho, però jo no serveixo. I ara sol, doncs no et deixo anar perquè ets massa jove. Per tant, tornem a casa, quan siguis gran ja faràs el que voldràs, però ara no.»

El 1917 a Artés va començar una revolta —sempre deia que era el primer poble d'Espanya que va fer una revolució petitburgesa. No sé si dir-ho ben bé així, però es va fer una revolució contra el capitalisme i l'imperialisme tèxtil de la zona del Bages. Llavors, es deia que Artés era la fàbrica més moderna de tèxtils. En el poble hi havia dos germans, un d'ells don Eduardo, el director d'una fàbrica que era un *borde*, i quan a ell li anava bé tancava la fàbrica, sense tenir consideració pels seus treballadors, que es quedaven sense diners per pagar les quotes dels fills, les hipoteques, i començava a tenir deutes. Llavors, quan ell ja havia posat unes quantes vinyes i unes casetes, doncs llavors tornava a obrir la fàbrica i a treballar sis dies. La veritat és que era un malparit de veritat, que el van matar amb les altres disset persones l'any 1936. Va ser tan burro que al disparar no va caure, perquè duia una armilla antibales, però si arriba a caure es salva, perquè l'haguessin donat per mort.

Retrat familiar

La meva mare es deia Pepita i els seus pares Angeleta i Romuald, i ells eren d'Artés. D'altra banda, el meu pare es deia Just i els seus pares Pere i Carme, i vivien a Navarcles. Finalment, la meva germana es deia Carme.

A Artés tota la família de la meva mare era de dretes, però més que de dretes, missaires, majordomes, monges, mossens i capellans. La família del meu pare era de Navarcles; ells de política no entenien gaire, però el meu avi era d'Esquerra Republicana i llegia *La Humanitat*. Jo als deu anys ja llegia el diari cada dia. El meu pare no era anticlerical, la seva dona, de fet, anava a missa, però ell no en volia saber res de l'Església. I, per exemple, va deixar que jo fes la comunió, tot i que jo no volia. Quan vaig fer la comunió, la meva àvia em va dir que em compraria el collaret amb la creu i jo li vaig respondre: «Iaia, el que ha de comprar són pastissos». Així que les dues famílies eren de ments confrontades, però va anar bé fins que va esclatar la guerra.

L'ambient de la Segona República era un ambient de canvi, perquè la gent volia viure millor. Jo, la guerra civil, no la vaig viure.

Les eleccions en la República

A la botiga, que quan ens la vam vendre tenia 12 anys, jo vaig veure dos eleccions, les del 1936, que van ser molt maques i les del 1933, que van ser deplorables. Jo al 1933 tenia deu anys, però ja feia campanya electoral a la botiga, que estava en un barri tot de la CNT i alguns de la FAI. Quan les dones venien a comprar sempre deien que no votaven perquè «si unos son malos, los otros son peores, para que voy a ir a votar, para que voy a votar a los que mañana me tienen que explotar»; i jo els hi responia: «si unos son malos y los otros son peores, vote a los malos para que no salgan los peores».

En canvi, al 1936 ja hi havia la consigna de votar i la gent va anar-hi i va ser un front popular.

Llavors al 1936 la meva mare va estar de vocal en una taula, on va estar-hi tot el dia, i jo al seu costat. Llavors es va presentar a la seva taula el que era el president d'Esquerra

Republicana de la vila i deia: «mira quants vots populars tenim els d'ERC, quanta gent ens vota, mira com va baixant la nostra pila, ens voten, anem guanyant». Llavors, quan es fa el recompte, normalment, et fan fora, però com que havia estat allà durant tot el dia i només tenia dotze anys, doncs em van deixar quedar. El meu pare era d'ERC: hi militava, però sense ser activista. Ell, en lloc d'anar al local d'ERC, que estava a Sant Martí, que estava al costat de casa, va anar a un bar, on estava en Ventura Gassol, que va arribar a ser conseller de Cultura. En el bar, el pare deia que estava sentint per la ràdio l'avi, en Macià, dient que guanyàriem [sic]. Això amb dotze anys, el febrer del 1936. Al juliol del mateix any comença el «Levantamiento Nacional». Quan veiem el que passava a Andalusia, durant aquells primers dies, tot és una eufòria de guerra, i pensar que ara sóc tant antibel·licista.

Ara que sóc tan antibel·licista i ara que em parlen dels *nanos* de la guerra. Jo vaig anar al meu pare i li vaig dir d'agafar un fusell cada un.

La veritat és que a la meua edat, amb tot el que havia viscut, doncs jo ja m'atrevia a parlar i dir el que pensava. El 6 d'octubre de 1934, que tenia 10 anys recent fets, venia per la botiga a vendre coses a la meua mare un home que era socialista i amb el que sempre em discutia. Un dia portava un llibre, que estava prohibit, perquè la llibertat de premsa no va ser fins al 1936. L'home em porta el llibre pensant que jo era més gran, perquè per les converses que teníem em veia gran.

La història dels mistos

Una altra epopeia meua, on vaig ser mig heroi. La meua mare, des dels quinze anys, treballava en la botiga de comestibles del meu avi a Artés, però quan es van barallar, doncs va marxar a Barcelona i el meu avi es va traspasar la seva. En plena crisi, el meu pare el van fer fora de la fàbrica on treballava. Això dels *finiquitos*, del paro i aquestes coses que existeixen ara, abans no n'hi havia. Antigament, anaves a cobrar el dissabte i si un dissabte et trobaves dos sobres, volia dir que et despatxaven, ja que un era el sou i l'altre la carta d'acomiadament.

Un cop el van fer fora del treball, el meu pare va començar a buscar feina, però no en trobava perquè no era de Barcelona, ni tampoc del barri i gairebé no coneixia gent. El cas és que un representant li diu: «Grané jo conec un home que es guanya la vida venent mistos per les botigues», però a ell no el convenia. Llavors va començar en una fàbrica de pastes de sopa fent l'embalatge per les caixes, però abans de començar la guerra, la fàbrica va plegar. En aquest context, el meu pare es va posar a ajudar a la botiga amb la meva mare, però no sortien els diners.

En aquest moment, em desdic del tema de l'antiheroi i crec que vaig ser una mica intel·ligent, perquè als onze anys ja tenia influència per dir-li al meu pare coses que creia que havíem de fer. Total, tornant a la història dels mistos, crec que aquest cop és l'únic que li he donat una alegria al meu pare. Ell va anar a l'arrendatària perquè, com a botiguer, tenies dret a una llibreta d'expenedor i va comprar tres roses de mistos, cada una de dotze dotzenes. En lloc d'anar a vendre-les, va venir a casa i va pensar que a la tarda ja hi aniria. Quan va arribar el moment li vaig proposar: «pare, vol que hi vagi jo?» I ell em va respondre que sí. Llavors vaig anar fins a Sant Adrià a peu, per estalviar-me els diners del tramvia. Quan vaig arribar al vespre a casa havia venut tots els mistos.

Com a nota, els estancs regalaven als botiguers dues capses de mistos per cada dos dotzenes. El meu pare, com mal negociant que era, volia que els hi regalés una capsa per cada tres. Jo li vaig dir: «Papa, si ho haig de fer jo, deixa'm fer-ho a la meua manera, jo noestic per anar a negociar amb els botiguers, jo els hi faré com a l'estanc, però amb l'avantatge que els hi porto a casa».

La història dels mistos va arribar a tal punt que, quan la meva mare es va haver de vendre la botiga, i el meu pare no treballava, vivíem els quatre del que jo venia. Això m'ha permès que de petit convisqués amb els botiguers.

Un cop, el meu pare va venir amb mi. Anàvem els dos amb roses. Quan vam arribar al migdia a casa, jo ja havia venut les vint i havia anat a buscar-ne vint més; el meu pare en canvi va arribar al cap d'una hora amb gairebé tots els

mistos. Ell entrava, i preguntava si volien mistos. Jo m'esperava, que despatxessin, i quan acabaven els hi deia, «miri, miri, porto mistos». Va arribar un moment que el propietari de l'arrendatària em va prohibir que em donessin més mistos perquè deia «aquest xaval guanya més diners venent mistos que jo».

El dia 6 de juliol el meu pare em va dir que no anés a comprar mistos. Em vaig acostumar a vendre més de dos o tres dotzenes i vaig arribar a guanyar fins a 50 pessetes, que llavors era bastant. Normalment, feia els barris pobres com Poblenou, però també vaig arribar a vendre a la zona rica de Barcelona, com per exemple l'Eixample. La història dels mistos va durar fins al maig o abril del 1937, que ja estàvem en plena guerra. A més a més, el comptable o administrador em tenia ràbia perquè em guanyava millor la vida que ell, em va fer fora! De totes formes, en aquella època ja no hi havia mistos.

Per un altre costat, quan arriben els bombardejos m'envien a Artés. Allà, jugava al carrer amb els nens que eren els fills dels del comitè que havien mort els parents meus. Jo tenia dotze o tretze anys, i els hi deia que això no estava bé. Quan els nens deien a casa que jo havia dit això, els seus pares responien: «sí, es clar, a casa seva són feixistes». Així doncs, pels d'esquerra jo era un feixista i pels de dretes era un noi perillós amb un mal record.

Suposo que el tema dels mistos vist des de fora pot semblar una pallassada, però a mi em va formar. Tot i que ja venia despatxant a les botigues des dels sis anys, amb això surto al carrer, on no estava la mare al davant, que és la que et renya, però al mateix temps la que et salva. Doncs bé, surto al carrer amb una mà de déu i a vendre mistos i més mistos. Jo tenia el costum d'esperar i quan estava la botiga buida, doncs venia els mistos. També vaig patir humiliacions. En una botiga del Clot, on hi havia un matrimoni gran, quan no hi havia ningú, els dic que els hi vinc a vendre mistos. Ells em responen: «mistos, d'on els treus, els mistos?». I jo portava dotze caixes: agafa el paquet, l'obre, el mira, comprova que hi havia dotze caixes, treu el precinte, compta trenta mistos, proven si s'encenen i jo vaig aguan-

tar tot això. Això em va donar un cos, una persona que es veu capaç de fer de tot: la prova és que als setze anys ja tenia el taller de tapisseria. A tot això, amb la guerra, sempre portes l'escut d'haver passat els disgustos de la vida, els enfrontaments, les misèries, sempre combaten la vida.

Què en penses ara de la guerra?

Hi ha un altre poble a la vora que es diu Sant Fruitós del Bages i allà el president del comitè revolucionari era un tiet polític meu, que estava casat amb la germana del meu pare. Abans de la guerra era d'ERC i amb la guerra del PSUC. Era un home conseqüent amb les seves idees i va dir que allà a Sant Fruitós no es matava a ningú, tot i que els de la CNT i altres sectors d'esquerra opinaven que algun feixista sí que havien de matar. No obstant, el meu tiet es va reafirmar i va dir que mentre ell fos president del comitè al seu poble no es matava a ningú, i així va ser. Llavors, va venir el cotxe del comitè de Manresa a demanar-los la llista. Ell va contestar: «si voleu matar algú, comenceu per mi, perquè aquí no matem ningú». I en aquell poble no es va matar ningú, un municipi que estava a set quilòmetres d'Artés, on es va assassinar disset persones.

El que penso ara de la guerra? Guerra mai més i menys guerra civil, entre germans. I ho dic perquè ho sento de veritat, perquè és massa bestial. A més a més, tingues en compte que encara hi ha malestar entre famílies. El que penso és que, per exemple, matar mai. Els que manen al món no som els que lluitem. Els que manen no sé qui són ben bé, però són els que tenen molt de poder, potser no és ni el Bush, sinó gent que està per sobre, que tot i sabent les conseqüències actuen d'aquesta manera.

En aquest sentit, jo penso que les guerres les fan els que tenen el poder, que el que volen és aferrar-se al poder, però no crec que el que vulguin és fer mal, és a dir, que si poden aconseguir els seus objectius sense mal o menys mal, ho faran. La història d'Espanya, on s'han cremat convents, és una mostra d'això. Com és possible que quan en la revista valenciana de *La Traca* va sortir una imatge de monjes que sortien corrents del convent amb la roba baixada,

el clero no va fer res? Llavors el clergat es va queixar, però no va actuar. Però quan van començar a fer alguna cosa és quan es va fer mal al seu poder. Per exemple, aquí a Catalunya els pagesos pagaven part del que collien i quan van voler pagar menys, quan van voler reduir les jornades laborals, llavors és quan van actuar els poderosos. A ells no els importa destruir mitja Espanya o mig món. Ho acabem de veure, per aconseguir petroli s'han carregat a mig món i encara continuen. Com s'empassa això? Què hem de fer la gent que no estem d'acord amb aquestes línies polítiques destructives? Els que apostem per unes polítiques més evolutives, d'esquerra, més progressistes, ens hauríem de posar d'acord. Per acabar-ho d'adobar, ara, no només destruïm amb uns canons, sinó que ho estem destrossant tot, l'atmosfera i tot.

Es podria haver evitat la guerra?

Abans, als pobles, l'alcalde era el que tenia la vinya més gran, però el que té una vinya encara més gran és el que nomena els alcaldes, i si té la vinya molt gran, inclús nomena el cap de la Guàrdia civil, o si el seu terreny és enorme podia designar fins i tot els ministres. Quan tots aquests poders econòmics es concentren és qui ho acaba nomenant tot. Per què no es fa l'Alzamiento abans, quan a Catalunya es cremen algunes esglésies o es mata algun capellà? Quan s'alcen? Quan surt una llei de conreus que diu que els pagesos paguin menys, quan en lloc de treballar catorze hores al dia, es passen a les 48 setmanals, és a dir, quan els hi toquen la butxaca. En aquest moment, és quan el capitalisme nomena per esclafar tot el que sigui progrés. El capitalisme va deixar que hi hagués la Unió Soviètica perquè en un inici no va ser un perill, però quan a Artés o altres pobles hi ha revoltes en contra que uns senyors ho dominin tot, llavors sí que munten el merder que van fer. La guerra s'hagués pogut evitar si l'esquerra hagués afluixat, no hagués lluitat per la reducció de les jornades laborals, no hagués lluitat per res. Si els explotats no diuen prou, van aguantant, ja no hi ha guerra. Per tant, per mi, la base de la guerra va ser una qüestió econòmica, perquè els mi-

litars, els clergues fan el que diuen els *calers* i no es preocupen del que li passa al veí.

El capitalisme està muntat cínicament: van vendre que primer es feia la revolució i després, acte seguit, es cremaven esglésies, però en veritat hi ha senyors del capital que ja estaven fent números per construir noves esglésies. Amb ells no els va malament cremar esglésies, perquè després en faran més. Un altre exemple: per anar a buscar el petroli ho han destruït tot, i l'únic que fan es barallar-se entre ells.

L'arribada del franquisme?

Doncs molt malament perquè es van passar uns anys de moltes dificultats. El que passa és que la gent estava acostumada a la faixa estreta.

No tenia por durant el franquisme?

No sé el que és tenir por, la qual cosa tampoc és cap mèrit, perquè, si no tens por, no és cap mèrit no tenir-ne. He anat pel món amb la creença que feia el bé i que lluitava pel que havia de lluitar. El cas de la Floreta, què haig de fer, donar-me el cap contra la paret, posar-me a plorar? Un pot estar desesperat quan es queda sense el company als 25 anys, però no de gran, perquè així és la vida.

Amb això vull dir que què passava abans amb el franquisme? Aquí ja bé l'ordre de prioritats de cada un. Entrar a la Model detingut (on vaig trobar el meu tiet de Sant Fruitós), doncs vam entrar-hi onze, quatre dels quals anàvem junts. Llavors hi havia l'ordre d'un director malparit anticomunista. «Bigoti ni hablar, ni cabello ni pelo». Un company de la colla meva, plorant. El que feien és que amb la maquineta d'afaitar, se la passava a un pel bigoti, després per les aixelles i les parts, llavors li passava al següent la màquina que feia olor de tot per la cara. Aquells crims, injustícies i barbaritats, aquests petits detalls, en què són moments que ets incapaç de poder-te defensar, et senties que no eres ningú. I aquest impresentable era un «xoriço» que es feia mèrits dient-li a l'oficial: «Estos comunistas, les paso la máquina por los huevos y al otro en la boca». D'aquestes petites coses, alguns feien una muntanya enorme.

Postguerra

La meva mare era molt decidida. Ja des de petita ajudava a la fusteria i als quinze anys li van posar una tenda de comestibles. Tenia un gran esperit comercial. Doncs bé, aquest caràcter també es va notar durant la postguerra. El que ella feia, era anar a Artés i tornava carregada amb coses per casa, com per exemple ous, conills, però també en portava per les veïnes. En un dels viatges, duia quatre conills en un cistell i en el control policial li van agafar el cistell i es van quedar els conills. Els veïns volien pagar-li els productes, però ella preferia intercanviar-los, que es va posar de moda, perquè la vida ho obligava. Com ja t'he dit, la meva mare des de petita portava els comptes de casa, ajudava a la botiga i als 15 anys ja portava la tenda de queviures. Així que quan va començar a pujar i a baixar a Artés ella pensava que feia una cosa bona, que no li costava res baixar més ous i sabó pels demés. Molta gent va passar més misèries al començament de la guerra, quan encara hi havia menjar, que no pas enmig de la guerra i de la postguerra, que llavors ja hi havia xarxes o gent que feia el mateix que la meva mare, ja es sabia on anar a buscar les coses.

Les feines o professions

Ella (la mare) volia que fos teòric tèxtil, la figura més tècnica en les fàbriques. El cas és que com que estava Artés sense fer res, em va presentar a dues amigues seves, perquè anés amb elles a la fàbrica a teixir. Així que vaig començar a anar a la fàbrica a teixir, però no em feia gens de gràcia.

En aquest context, m'arriben veus que en el Pont de Cabrianes, una localitat prop de Navarcles, construïen un camp d'aviació, pel qual agafaven a nens de 14 anys, però els hi pagaven el sou d'un home i el cas és que tindria feina. Així vaig començar a anar cap allà amb dos o tres nois més d'Artés. Cada dia teníem que caminar uns cinc quilòmetres pel Llobregat. Va ser dels dies que recordo més malament de veritat, perquè no teníem prou menjar. La meva àvia, pobra dona, menjava molt, i jo també, i només podia fer naps bullits, amb alguna cosa més. Són bons, però imagina't sense pa: és per matar-te.

A Artés hi havia moltes muntanyes de guix i hi havia tres o quatre amos, cada un amb cinc o sis obres. Llavors els guixaires potents estaven al front i només quedaven homes grans que no podien o algun *nano*. La meva àvia li va explicar a un d'aquests guixaires que jo treballava al camp d'aviació i aquest li va respondre: «Diga-li a en Romualdo que en lloc d'anar cap allà em vingui a veure, que li pagarem més o igual que allà». Quan vaig anar, un dijous, em va dir que dilluns ja podia començar amb ells.

Això era a la meitat de la guerra i no hi havia transport: no hi havia cotxes de línia ni res de res, els trens funcionaven malament. Per això, en tots els camions de transports dels pobles et donaven uns guants i deixaven pujar a la gent. Llavors, quan arriba divendres, baixo amb un camió d'aquests a Barcelona per veure la meva família i quan em trobo amb la meva mare em pregunta que com em va lo de teixir. Jo li explico que ja no teixeixo i que treballo en un camp d'aviació, que em paguen tant, però que ara tampoc hi sóc, perquè dilluns començo una nova feina com a guixaire. Vaig estar treballant de guixaire fins que la màquina em va fer mal. Quan em van treure la bena, vaig començar a fer com la meva mare, pujar a Artés i els divendres baixava els conills.

Des del meu punt de vista o almenys a casa meva, la situació alimentària, en el sentit de tenir un plat a taula, era millor al final de la guerra que a la meitat, perquè quan s'acabava un ja sabia on havia d'anar a buscar els recursos.

Els meus pares es van vendre la botiga el 5 de juliol del 1396 i vam anar a viure a Sagrada Família. Com ja t'he dit, a Sant Martí la majoria de la gent era *faiera*, era la característica ideològica predominant, l'anarquisme dins de l'anarquisme. En aquest context, va haver-hi una botiguera que va agafar mania a la meva mare i que deia que «els catalans són tots de dretes». Això no era veritat: el meu pare era d'Esquerra Republicana. En el diari *Solidaritat obrera* es va publicar un insult en què es deia que «els Grané són els escamots de Macià». Per aquest motiu, amb l'arribada de la guerra, marxem de Sant Martí i anem a Sagrada Família, entre Provença i Marina. Jo, per això, vaig tornar al

barri, quan al cap d'uns anys vaig agafar el taller de tapisser a Llacuna. A la Sagrada Família vaig anar a l'escola fins al 5 de juliol del 1936.

Als que li havíem comprat la botiga també van anar a viure a Sagrada Família. De fet, ells havien arribat abans i ens van ajudar a buscar la casa. La veritat és que la meva mare estava acostumada a viure en una casa de poble, després vam anar a viure a Sant Martí, on l'ambient era de misèria, i a la Sagrada Família tot va tornar a la normalitat perquè l'ambient tornava a ser normalet.

Llavors ve la guerra i, quan acaba, no em sento gens còmode. Llavors el meu pare em va dir que ara em tocava treballar de veritat, que amb els mistos no n'hi havia prou. Per això, la meva mare i la meva germana es van encarregar dels mistos, van treballar amb els meus clients, però a una escala més petita. Per una altra banda, jo vaig trobar feina ràpid perquè un veí de l'escala tenia un taller de mobles i una tapisseria, així que vaig començar a treballar amb ell. Amb el veí vaig estar onze mesos i després, als 16 anys, vaig obrir el meu propi taller de tapisseria, un ofici al qual m'he dedicat tota la vida.

Quan la meva família va anar a Sagrada Família vam continuar amb els mistos, però també vam buscar altres formes de guanyar diners. Per una altra banda, un tiet germà del meu pare li va dir que a casa seva mataben porcs i venien el tiberi, botifarres, etc. Llavors, li va proposar que per les tardes anés a buscar botifarres, llonganisses i ho portés a les tendes on havien comprat els mistos. A més a més, la meva mare, que sempre era molt bona negociadora, tenia uns moneders que li portaven alguns fabricants i els venia als coneguts.

El PSUC

Jo vaig entrar en contacte amb el PSUC a través de les seves joventuts. A l'inici, jo actuava pel meu compte, perquè en un taller petit no hi havia militància, com sí que podia haver-hi a les grans fàbriques com a la Hispano Olivetti, ja que en un taller petit no tenia amb qui parlar de política. La veritat és que jo buscava el contacte amb el PSUC, però no el trobava. Un cop finalitzat el servei militar, vaig tro-

bar el contacte a través del JPSUC (Joventuts del PSUC) i vaig entrar-hi a l'estiu del 1946, en aquesta organització política que encara milito.

Sí, la Floreta també hi era al PSUC. La Floreta va morir sent militant del PSUC, va entrar-hi després, per mi, però quan feïem actes ella m'ajudava a fer els sopars i a muntar coses.

Lluita clandestina contra el règim

Bàsicament es feien uns grups d'actuació. Quan entro al PSUC encara hi ha en actiu les guerrilles, que després a través del partit es va decidir aturar-les perquè sempre que t'agafaven en una guerrilla t'afusellaven, i es va decidir que la lluita havia de ser civil, de barris, en fàbriques. Així doncs, es va plantejar una lluita limitada a nuclis concrets. Aquesta lluita es finançava a través d'una quota mensual, que com a norma era l'1% del que guanyaves.

Per què al PSUC?

Quan van entrar les tropes franquistes a Artés, el primer que van posar van ser uns cartells amb els 26 punts de la Falange. Aquests 26 punts de Falange denuncien les imperfeccions del sistema capitalista, però també critiquen els comunistes. Jo amb aquests 26 punts ja hi estava d'acord, però amb el que no estava d'acord és que no hi haguessin lluites de classe, que no poguéssim viure tots barrejats, ja que el franquisme apostava per una societat vertical on empresaris i obrers visquessin per separat. Vaig estar dos dies sense dormir, mentre em llegia allò, hi pensava, em feia les meves pròpies teories, ja que a casa meva ningú m'havia parlat de política. Conclusió: vaig veure que s'havia de solucionar. A més a més, en aquella època, els falangistes cremaven el cafè, mataven vaques, mentre hi havia gent que es moria de gana i vaig pensar que «com era possible tot allò».

Per una altra banda, la Unió Soviètica era un país que m'atreia molt. Ja havia llegit coses i m'agradava que fos una guerra en què havia triomfat el moviment obrer.

En l'època de la clandestinitat, anava cada dia als encants, on hi havia material de tapisseria, era vell i bo, però també hi buscava llibres. D'amagat, també tenia una biblioteca

enorme amb autors bons. A més a més, jo coneixia de *cabo a rabo* la història de la Rússia tsarista. No sé si la coneixes, però havia llegit llibres de Sofia Casanoves, que era la dona d'un diplomàtic polonès i va viure a l'Europa de l'Est. Un es deia *El fin de un Imperio* i l'altre *En la corte de los zares*. Aquella noia estava en contra del tsar i del tsarisme. Jo havia llegit molt de tot això i també d'autors russos com Tolstoi o Dostoievski. Així com crec que a la vida sempre he estat un antiheroi, en el món de la lectura he estat un general, perquè he llegit molt, però reconec que si hagués llegit el mateix, però amb les lliçons d'una escola, segur que m'hagués servit de molt més.

Recapitulant, doncs, al començament sempre havia anat per lliure, i quan ens vam reunir un dia amb els dirigents del PSUC, jo li vaig dir al Céspedes: mira, jo no m'he afiliat al PSUC perquè vulgui lluitar —jo ja lluitava abans pel meu compte— sinó per ideologia.

De fet, a mitjan del mes d'abril de l'any 1941 ja em van agafar a mi i a deu més sortint del consolat britànic de Gràcia, al Consell de Cent, perquè quan anaves allà et donaven les coses que es publicaven a la BBC, que eren crítiques del règim. Doncs bé, tenia 17 anys i en portava 30. Un dia el cònsol em va dir que anés amb compte perquè estaven detenint gent a fora. I així va ser, quan vaig baixar, només sortir al carrer, un policia em va tocar l'esquena i em va demanar la documentació. La policia em va portar a mi i deu persones més a la *Jefatura*. Em va mirar la documentació, les fitxes: no em va trobar res. Llavors, em va preguntar com es deia el meu pare. Quan li responc, li vaig dir que era molt bona persona, i em va deixar anar. Li vaig explicar al Céspedes aquesta història, per mostrar-li que abans d'entrar al PSUC ja actuava i, a més a més, amb més tranquil·litat perquè, com que actuava sol, només m'havia de salvar jo. En canvi, organitzat havia d'anar amb cura de no fer caure a ningú més.

Per què va entrar a la presó?

A mi m'assignen un grup per militar, amb el que fem coses i, al cap d'uns mesos, em donen un grup per portar-lo

jo. Les dues vegades que he caigut davant de la policia ha estat per burrades.

La primera va ser perquè a l'Escola de Ràdio Maymó hi havia un grupet molt maco, que tothom sabia que érem del PSUC. Jo els hi vaig dir que si no era millor que ens reuníssim fora, però no ho fèiem així, ens trobàvem dins. La burrada va venir perquè, en una de les reunions, vam dir que necessitàvem material i coses per tirar endavant els projectes. Un dels materials bàsics era el paper i va haver-hi un que va dir que, dins de la ràdio, hi havia magatzems plens de paper i va proposar que carreguéssim un camió. A un d'ells li va agradar la idea, va fer un croquis, va dibuixar un noi amb una pistoleta i es va fer la seva pròpia novel·la. El cas és que es posa malalt i la seva taula és ocupada per un altre, i quan va a treballar es troba el croquis al calaix. En aquelles èpoques, les indústries i les empreses tenien un assessor, que li pagaven un tant cada mes perquè donés la cara. L'assessor va recomanar no avisar la policia de Barcelona, sinó que ell mateix trucaria els «seus amics de Madrid». Això, de fet, ens va evitar anar amb el grup dels 80. Llavors, quan va arribar la policia de Madrid, va agafar-ne tres o quatre i a un li van clavar un parell de bufetades, fins que ho va cantar tot. I va dir que la maleta ell ja no la tenia, que ja l'havia donat. I la policia, que desconeixia això, li va preguntar que quina maleta; doncs va resultar ser una maleta amb líquids inflamables, que la tenia jo, i que eren per fer còctels molotov. Entro al maig del 1947 i allà conec el grup dels 80, i comencen a fer cartells i coses així. De fet, quan vaig a la *Jefatura* al maig del 47, allà ja conec tres companys del PSUC que eren del grup dels 80: Carles Sancho, l'Andreu Gracia i en Ferran Rius, amb els quals vaig tramar una profunda amistat tant política com personal. A més a més, amb el grup dels 80 vaig restar lligat durant molt de temps a través d'uns treballs que vam fer junts.

L'altra cosa per la qual entro és als anys 50, quan amb uns altres nanos, el dia de la Fiesta Nacional, despenjàvem les banderes espanyoles, tallàvem una de les franges vermelles i la teníem de lila. En una d'aquestes, van venir dos vigi-

lants i un dels nois va dir que no era necessari marxar per un vigilant, que ell tenia una pistola i van desarmar els dos vigilants. Llavors, van agafar els quatre nois que estaven fent això de les banderes, excepte un que va venir a casa meva, i em va dir que no tenia ni quartos, ni lloc on anar, perquè la policia havia anat a casa seva. Llavors la meva germana li va dir que hi havia una veïna que cobrava un tant per dormir, per a la gent que no tenia diners, o feina, etc., i vam enviar-lo cap allà. Tot i així, va arribar a casa meva un dels de la *Jefatura*. Tu ets el company «Quemats», que volia dir que ja estaves fitxat. La policia, a base de pallisses, va aconseguir comprar un dels *nanos*, que va pensar que havíem estat fent el tonto i que per acabar tenia que dir-ho tot a la policia. Així que, al caure aquests quatre, em va acabar arribant a mi.

El primer cop que vaig entrar a la presó tenia 23 anys, al 47, i el segon, que va ser al 50, en tenia 26. El 54 ja vaig entrar a la presó per complir les condemnes del judici, que van tardar quatre anys en jutjar-me. De fet, jo i la Flora volíem anar a passar les falles a València, però llavors em van cridar i vam pensar que no podíem marxar. Ja teníem tota la roba preparada, però no vam poder marxar. Perquè vam pensar que si a la policia els hi donava per seguir-nos es pensaria que ens estàvem escapant.

El tracte de la policia quan els van detenir

El primer cop que ens van detenir, els policies de Madrid ens van donar un cop a la cara, com a senyal de «aquí estem». Però el segon cop, amb els germans Creix, aquests ens van donar cops de puny. Una de les coses que em van ensenyar els meus a *Jefatura* és que la policia el primer que fa és donar-te cops a la cara, amb la intenció de no deixar senyals, perquè no et tapis. A la cara, un es tapa, llavors els cops de puny els dirigeixen a la cintura o al fetge, que els cops al fetge no es veuen, te'n vas cap a casa sense que es vegin, però els tens per tota la vida. Molts companys han sortit de *Jefatura* amb el fetge trinxat. Per ells, el més important era que dels cops no et quedessin senyals per la resta de la vida. Per exemple, al Miquel Núñez el van pen-

jar cap per avall, enlaire, en una cadira, i li van donar cops. Fins ara, no he parlat de tortures perquè, comparat amb molts, com el Gregori o el Núñez, que les tortures han estat bestials, en el meu cas no han estat tan dures. La segona vegada, però, he après molt. Amb el Creix, em va dir que portés la corda, que era una corda de persiana amb tot de nusos, trenada i clavada en una fusta, que servia de mànec, i la mullaven perquè fes més mal. Et pegaven amb la corda mullada. A mi em van agafar el 31 de desembre, en ple hivern, i quan em van dir que em pegarien, vaig dir-los que em mullarien la gavadina i, llavors, me la van fer treure. Quan em van agafar, no sé com s'ho van apanyar, eren diversos, un que portava la «batuta» i els altres que em pessigaven entremig de les cames, però les tenia com dormides.

A la presó també et pegaven. La meva mare em va comprar unes sabatilles de «pañó», i cada cop que venia em preguntava si no em posava les sabatilles, i jo li deia que me les posava sempre, però justament aquell dia no. En veritat era mentida, perquè un dels *hobbies* era picar-te el taló amb el peu, que si portes una sabata normal, porta un folrat dins que et serveix de defensa, però la sabatilla no, i feia més mal.

Per un altre costat, hi havia un matrimoni, la Manuela, la Germana d'Almonia Rodríguez, que és la dona del *Capitán Trueno*, doncs la cunyada, la Manuela, va parir el primer fill a la presó, en una de Madrid. El marit, Basielo Lozano, era un artista. El cas és que el nen se'n va anar a Praga a un congrés i després a Moscou, i quan va tornar la policia el va detenir. Llavors, la policia va anar a veure el fill i li va dir a la mare que havia d'ajudar el seu fill, que cantés, que, si no, el matarien allà mateix. I ella li va contestar: «hace 20 años que estoy luchando para hacer de mi hijo un hombre y ahora quereis que de golpe destruya mi obra». Li van clavar tal pallissa al fill que l'hagueren de portar entre dos guàrdies al calabós, i els pares van agafar el nen i se'l van endur al jutjat de guàrdia per denunciar-ho, i els hi van respondre: «ara que vénen a denunciar aquí, que la policia ha pegat un pres?».

Ja sé que, tot plegat, les nostres accions són una espècie d'edifici, que pot ser una mica com fantasmagòric, però

que s'ha construït gràcies a aquestes fantasmades i realitats. Mira, les obres arquitectòniques més importants no s'han fet gràcies a grans materials? Doncs això és el mateix. Un es pregunta si val la pena tot el que ha passat o has fet passar. Doncs, jo suposo que sí.

Quan i com vas conèixer la Floreta?

Jo en aquella època no pensava en casar-me, perquè havia de complir unes condemnes que tenia pendents; per tant, havia de tornar a entrar a la presó. Vaig conèixer la Floreta l'any 50, quan ja havia estat detingut dues vegades i, per tant, tenia dues causes pendents de sentència. En aquell context, conec la Floreta per casualitat, a través d'un amic del meu pare, que tenia una fusteria i havia de fer un dormitori. Aquell home em va encarregar que anés a fer unes butaques a casa de la germana de la Floreta, que era de Poblenou. Després d'això, li vaig dir a un treballador que treballava amb mi: «He conegut una noia amb la que crec que em casaré». I ell em va respondre: «Què dius ara?» Per tant, des del primer cop que la vaig veure, vaig pensar que em casaria amb ella; va ser una resposta de tipus adolescent, que no sabia si anava en sèrio o no, però que ho veia com a possible.

La mare de la Floreta, que també es deia Flora, no em tragava gens. Al començament no era així, jo en aquella època anava al cementiri, no com ara. I al començament li queia bé a la tia Flora, perquè pensava: «mira quin noi amb més sentiment, que sense creure ni res porta sovint flors al cementiri». Però al final em va declarar la guerra a mort, perquè una cosa era explicar que anava al cementiri, que lluitava contra Franco (ella era antifranquista), i l'altra era emportar-me a la filla i això a ella no li va fer gràcia.

La Floreta

Sempre ha estat una dona treballadora, una mula de feina, que en diuen. Als 14 anys ja feia pantalons pel seu compte. També era una mica superdotada per la feina i la seva mare l'ajudava, però ella es va cansar de llevar-se cada dia d'hora per fer pantalons, ja que s'aixecava a les tres o qua-

tre del matí. Llavors, quan es va cansar, va anar a treballar a la fàbrica de màquines d'escriure de la Hispano Olivetti, que va ser quan jo la vaig conèixer.

La família de la Floreta

El meu sogre es posava el costat del conductor en el tramvia i no parava de parlar i un dia va dir: «si un d'aquests socialistes, anarquistes, comunistes...». Així doncs, per ell no hi havia matís entre comunistes, anarquistes, socialistes, nacionalistes o catalanistes. Era una excel·lent persona, però de política no en tenia ni idea. La Flora mare era diferent. Amb la dictadura de Primo de Rivera va haver-hi un moviment catalanista a Vilanova (d'on era ella) que es va omplir de banderes catalanes: ella hi estava ficada.

Al cap dels anys vaig trobar el primer *nòvio* de la Flora, que es va casar amb el tiet Pere, que era viudo. El Pere es va casar i uns dies després del part va morir la seva dona, que era veïna i amiga de la Flora mare. L'altra dona li va dir que «li jurés allà mateix que es casaria amb el Pere i cuidaria el seu fill». I això va coincidir que amb el primer *nòvio* estaven renyits, perquè a casa d'ell no la volien perquè era una dona molt extremada i molt bohèmia; d'aquí que es casés amb el tiet Pere. Jo sempre ho havia deduït, que hi havia un altre home. De fet, amb ell ens vam acabar fent molt amics, perquè va resultar que era molt anarquista, antifranquista i catalanista. I jo vaig coincidir amb ell per la feina: ell era l'encarregat d'una botiga de mobles i jo treballava per ells. Ell es veia que estava molt enamorat, perquè es veu que la meva sogra era molt guapa i molt *xula*, però a casa d'ell eren pagesos i, clar, xocaven molt. Llavors per culpa de la família i la mort de la seva amiga fan que ella es casi amb el Pere.

També hi ha l'altra germana petita, que era més com la mare: era vocalista i cantava amb una orquestra. I ella va trobar feina a Mallorca i va marxar. El problema és que la mare era molt absorbent i ho volia tenir tot molt controlat. Per això, la germana va marxar a Mallorca, perquè no la controlessin. De fet, inclús va estar a Turquia. En canvi, la Floreta sempre va estar al costat de la seva mare per fer-li

companyia. Per això, la seva mare no volia que li prengués la filla i volia tenir-la al seu costat.

L'inici de la vida junts

Com que ella havia fet pantalons i havia cosit bastant, doncs ja sabia com funcionava l'agulla i la màquina de cosir. Per això, ella va plegar de seguida de l'Olivetti i es va quedar a casa per ajudar-me amb el taller, en la part més de cosir, com les cortines. Aquí hi podria haver hagut un problema, perquè quan una parella viuen i treballen junts, sense un *respiro*, de casa al taller i del taller a casa, doncs passen massa temps junts i poden sortir les diferències. En canvi, no va ser així, no vam tenir mai cap problema. Els dos vam anar a viure al pis de Rosselló, on havien viscut els meus pares i quan jo vaig entrar a la presó ella va seguir en el pis.

L'entrada a la presó

El problema ve al cap d'un any i mig d'haver-nos casat, quan ve la sentència per entrar a la presó. Jo ja li havia explicat que tenia dues causes pendents i que depenent de com anés no hauria d'entrar a la presó, perquè tenia dos indults, més un que estava esperant. Per una banda, tenia una sentència de fiscal, que a més va ser així, de sis anys i un dia per la maleta amb líquids inflamables, que jo creia que seria la pena més gran, però aquesta ja estava coberta amb els indults. Per una altra banda, tenia una altra condemna d'un any, per lo dels *nanos* que van desarmar el policia, que ja l'havia complert a la presó. Per això, no esperava entrar. El problema és que per aquesta última causa, el Suprem em va posar deu anys! Jo calculava que a mal dades estaria uns mesos a la presó, però clar, quan va arribar el fallo des de Madrid, deu anys, que al final es van reduir a cinc, però que si les coses haguessin anat malament podria haver estat un any més.

Quan va passar això, jo vaig parlar amb la Floreta, que sempre he estat molt transparent i amb ella més. I li vaig dir: «quan ens vam conèixer jo et vaig prometre una cosa i ara això ha canviat (perquè ningú es pensava que passés

això). «Quan vam començar, vam pactar un cosa i ara aquest pacte s'ha trencat, així que per part meva quedes lliure i tu ets la que has de decidir el que vols fer i has de ser realista, no fer cas als sentiments i veure el que és més oportú per tu. Si vols ho deixem córrer, som amics i si, quan surto, tu estàs lliure i vols continuar, tornem a parlar.» Ella em va contestar que no, que volia esperar-me.

Els judicis franquistes

Del judici civil em passen al militar (no sempre eren militars tots els judicis) i em demanen sis anys i un dia per la maleta i un any i un dia per pertinença a una organització clandestina. A la segona, ens passen al civil, però aquest cop també ens passen al militar.

Allà també vaig anar a veure el consell de guerra del López Raimundo. Llavors un dels policies, el Creix, em saluda i jo anava a sortir, i ell em va venir a buscar a la porta i em diu: «que, a ver al Jefe», i jo li responc que no, que no tinc cap cap, però que volia veure com anava, però que ja marxava. Antonio Juan Creix i Vicente Juan Creix, dos germans que eren caps de la Brigada Político Social, els dos més malparits que hi ha hagut en aquesta brigada, han fotut hòsties a tothom. El cas és que passo per allà i el Creix em mira i em saluda: «adiós, buenos días», i marxo cap a casa.

En teoria, tots els judicis són normalets i es respecten els drets, però a la pràctica no era així. Per exemple, els judicis eren molt simplificats, et feien preguntes concretes. Totes les preguntes polèmiques ja te les havien preguntat fos a la presó o als jutjats. Llavors el dia del judici, ho tenien molt controlat perquè no sortissis amb una cosa que no tocava o no estava prevista; intentaven que l'acusat no tingués massa temps per esplaiar-se. Tot i així, encara hi havia alguns que sí que s'esplaiaven. Per exemple, a mi el judici que em va agradar molt va ser el del Gregori López Raimundo, que venia amb un aurèola que els demés no portàvem. Ja des de l'estranger es feia propaganda, on sortia una mà obrint la porta de la cel·la del Gregori i posava «Salvémoslo» —jo vaig repartir dos sacs de propaganda d'aquesta. Tot el judici del Gregori va ser molt rellevant. Per exemple, hi havia un

militar de l'exèrcit que es dedicava a defensar casos de polítics que lluitaven contra el franquisme. Doncs bé, aquest defensor li pregunta al Gregorio: «así que ustedes querían derribar el régimen», i el Gregorio respon: «bueno derribar no, queríamos un régimen democrático». I el defensor: «¿Cómo? ¿A través de la violencia?». El Gregori respon: «no, no, queríamos aunar esfuerzos, aunar principios, aunar criterios». I el fiscal respon: «pregunta para que responda y concrete, porque si no este señor con sus razonamientos aún va acabar por aunarnos a todos». En el judici del Gregori hi havia molt de públic, advocats i periodistes estrangers, que en el nostre cas, en el nostre judici, no hi eren. I aquests periodistes estrangers no se'ls podia fer callar.

En el judici d'en Gregori vaig anar de públic, però jo ja vaig anar a molts judicis en el Palau de Justícia, de coneixuts, amics o veïns.

Gregori

Després del judici vaig tenir molt contacte amb ell, mentre que va ser clandestí i general, ja tenia el seu equip, però després quan va deixar de ser clandestí i general, vaig tenir més contacte. Va dir de fer un sopar a Palafrugell i pel camí li va dir al Guti i altres dirigents que hi havia en el cotxe que a la reunió anava a anunciar que dimitia de secretari de president, i hi ha gent del partit que no li ho ha perdonat, però en Gregori tenia una visió molt clara de les coses i això ho he explicat altres vegades amb gent jove del partit. La seva resposta va ser contundent: «ara ja s'ha acabat, ja no és com anys enrere que un manobre podia ser cap d'estat», i ell es va justificar i va dir això: «jo sóc un simple sastre, com puc pretendre ser president de la Generalitat amb categoria, si sóc un simple sastre. En canvi, en el partit també està en Guti, que és un bon metge, un altre que és advocat.» Això enfronta criteris oligàrquics, perquè els anarquistes clàssics interpretaven que un podia passar-se vuit hores al dia treballant de mà d'obra per menjar, i després, fora d'hores, ser ministre i no cobrar. Aquesta és la idea que tenien al segle XVIII. Al deixar aquest càrrec, va quedar-se una mica sol al partit i entre ell i jo parlàvem i fèiem bromes.

La quarta galeria a la Model

La quarta galeria era una presó dins de la presó. A més a més, dins de la quarta galeria hi havia uns compartiments i uns d'ells eren pels perillosos. Estàvem dividits per compartiments i en cada compartiment hi havia diferents idees polítiques.

A la Model hi ha una galeria que es diu la galeria de polítics, a la qual no hi ha ningú, i si hi ha algú és un xoriço de categoria. Després hi havia altres compartiments, i la quarta galeria era on teòricament hi havia la gent perillosa, però depenent de la gent que hi havia doncs anaven fent. Per exemple, si tenien molts gais, doncs els passaven també a la quarta galeria, a la de perillosos. També hi havia els multicausistes, que tenien més d'una causa, que també eren perillosos perquè, com que duïen tant de temps, doncs havien fet coses per fugir o intentar escapar-se. Els anarquistes de la CNT, però que no feien accions, generalment no estaven a la quarta galeria, mentre que els que feien atracaments o coses així, sí. Però els comunistes, normalment, estàvem a la quarta, a no ser que passés com l'any 1947, que hi havia massa comunistes i van passar-n'hi alguns a la sisena planta. En conclusió, a la quarta galeria, la dels perillosos, hi havia els comunistes, els anarquistes que tenien molts anys de condemna, normalment per atracaments, els fugitius, els multicausistes i de tant en tant homosexuals.

Poc abans que m'agafessin l'any 1954, l'advocat Soler Barberà em diu que tenia un problema amb un home. Era un cabo de la Guàrdia Civil de Terrassa, que no recordo el nom, i que el van detenir per estafa, suborn i robatori. Total, que l'home es va assabentar que hi havia advocats com el Soler Barberà, que ho feien de franc als presos polítics. Llavors va anar al Soler Barberà i li va dir que l'havien detingut per posseir propaganda catalanista. Total, que quan entro a la presó, a la quarta galeria, me'l trobo allà fent d'oficinista. Llavors, el cito, perquè tothom diu «piensa mal y acertarás», però en Soler Barberà deia: «sempre has de pensar més que mal». Bé, reprenent el fil, quan entro a la Model, aquest home estava allà i jo el conec. Doncs bé, sense saber que jo conec en Soler Barberà, doncs, ve a mi

i es comença a queixar del seu advocat, que era en Soler Barberà. Em comença a dir que el seu advocat és un cabró que l'enreda, quan en veritat ell era qui ho estava enredant tot. El Soler Barberà em diu que el deixi estar, que no em compliqui la vida i em diu que la nostra missió és treure gent al carrer.

Un cop dins de la presó, el tracte dels funcionaris

Allà no hi havia policia sinó funcionaris, que eren una mica curtets. A nosaltres ja ens anava bé que fossin curtets i no gaire actius, perquè, si no, et molestaven massa; per tant, el més important és que et fessin poques preguntes. N'hi havia un a qui, quan sortia al pati, un pres li portava la cadira i el diari; llavors li deia al pres que li posés la cadira a l'arbre. Aquest ho feia, i al cap de deu minuts el funcionari ja dormia amb el cap repenjat a l'arbre i, com a molt, se li queia la gorra o el diari i demanava que li'l tornessin a donar. Per això, com més tontos eren més tranquils estàvem; al contrari de si eren actius.

El dia a dia a la presó

Això depèn de com t'ho muntassis. Jo he estat a la presó en diferents circumstàncies i ambients i en cada un et montes tu la vida com pots una mica, òbviament amb més o menys llibertat o més o menys tolerància. Per exemple, l'any 50 érem vint-i-tants a la sisena galeria i ens van deixar muntar classes. I un donava lliçons de francès, un altre d'història i geografia, jo de gramàtica i llengua castellana, un altre de taquigrafia i un altre de matemàtiques. Llavors, tenies vint-i-un alumnes que havies de donar-los classes i corregir els deures i, si anaves a altres classes, doncs ja estaves tot el dia enfeinat, perquè també havies de fer les feines de la presó. Crec que aquest cop és la vegada que vaig assistir més temps seguit a l'escola.

Després de sortir, vaig conèixer un *nano* que era del PSUC i era psicòleg, i jo sovint li deia: «no oblidis que tinc cinc classes de psicologia pràctica». Perquè, en llocs com a la presó, de psicologia sí que en pots aprendre: hi trobes la gràcia, veus com reacciona la gent davant de cada situació.

A la Model hi havia una biblioteca molt maca, plena de llibres bons. Els dies que estaves aïllat sempre anava molt bé poder llegir coses. De fet, et feien fer una llista amb tres o quatre llibres més, però jo sempre en posava més perquè, si en posaves pocs, després no els tenien. Llavors jo li vaig fer una llista amb cent llibres i un dels treballadors em va dir que l'encarregat de la biblioteca li havia dit que era un per setmana, però que si en volia dos per setmana també em deixaven.

Escriure era diferent, perquè havies d'ensenyar el que escrivies, a no ser que fos un escrit per enviar.

Els primers contactes amb el PSUC dins de la presó

Quan entro a la presó l'any 1947 entro *endiosado*, que en diuen, perquè en Ferran Rius a mi no em coneixia, ni els altres. Jo estava en contacte amb un grup, però no amb el seu. Quan duia uns dies a la Model, em ve el Palanques i em diu: «Romuald, perdona'ns, però no sabíem que teníem un home amb tantes inquietuds com tu», i era veritat, perquè no em conformava en pagar cada més una quota, sinó que també volia col·laborar. La prova és que, quan surto al cap de dos mesos, sóc responsable adjunt de «Soli», de la quarta galeria. Això va ser així perquè em van veure espavilat. El cap era l'Eduard Sagrià, que el van afusellar.

Amb en Rius em va passar el mateix. El primer cop a la quarta galeria, el Rius li va donar l'efecte que amb mi havien perdut el temps, i inclús em va dir que no sabia que jo estigués tan predisposat a fer coses. Llavors em van destinar dins de l'aparell de Soli (Solidaritat). Com a curiositat, el dia que em donen la llibertat (que és el mateix dia que fan el referèndum del 7 de juliol del 1947, que jo dic que és el de Franco sí i Franco també), ens criden per anar al jutge i a tres o quatre ens donen la llibertat. Jo, que em cuidava de la Soli, tenia un paquet de tabac i no sabia com passar-lo, perquè al cap de mitja hora havia de sortir. Llavors el jutge em diu: «parece que no le gusta salir», i jo li vaig respondre: «pues la verdad que no, ¿no podría salir mañana por la mañana?». Ell em va respondre: «estás loco, estás loco, si todo el mundo quiere salir».

Així doncs, hi havia dues organitzacions: la del partit, la més dura, i la de Soli, tot i que, òbviament, teníem relacions amb els altres.

També s'havien de prendre moltes mesures perquè els responsables de la presó no et calessin que fossis responsable de tal cosa o tal altra. Inclús, hi ha una situació que sembla que et poses en contra d'aquests personatges. Per exemple, l'any 47 fins al 50 i pico hi havia de director de la Model un home que era molt anticomunista, don Fernando Arnao. Llavors, als milicians que havien tingut fills amb les seves dones durant la guerra i després eren presos, ell els va obligar a casar-se dins de la presó. Un dels motius pel qual la Flora i jo ens vam casar va ser per evitar que ens haguéssim de casar a la presó. Així vam poder fer un casament lliure amb els pares i els germans i prou.

Un altre exemple és el de l'Eduard Segrià, que era el responsable de la Soli. El Fernando Arnao estava convençut que era ell el cap de tots els comunistes de dins la presó, però no en tenia proves. Tanmateix, no va parar fins que el consell de guerra li va decretar pena de mort. El dia del tribunal de guerra d'en Segrià l'acusaven, sense tenir-ne proves, que ell havia mort el capellà del seu poble, que crec que era d'Ulldecona. Llavors, va aconseguir la presència d'un cap de l'exèrcit que va dir que el 18 de juliol del 1936 en Segrià estava fent el servei militar amb ell a Mallorca; per tant, era impossible que hagués mort aquell capellà. Llavors, el consell de guerra va contestar que, «si no havia matado a este, ha matado a otros».

El partit s'organitzava en petites cèl·lules, però a part hi havia una troica de direcció que havien de ser tres com a mínim, el secretari polític, el de finances i el d'organització, que portaven cada cèl·lula. L'organització ve a ser molt semblant a la del carrer, però a la presó actuava molt d'amagat. La relació amb els altres partits? doncs ja buscaven dins dels nostres les persones amb més capacitat de dialogar, de parlar, perquè no s'enfadés ningú. Al carrer, no dins de la presó, teníem una persona que s'encarregava d'aquesta tasca, de parlar amb membres d'altres organitzacions polítiques.

Generalment, tot anava a través de famílies, que feien els

recados, però dins de la presó comunicaven cosetes. L'altra cosa era la simpatia d'alguns funcionaris o els guardians. En el Dueso va passar un cas una mica morbós. Un noi volia passar un fulletó i el guàrdia de presons se'n va donar compte i li va pegar molt fort, massa. Doncs el dia següent, en l'emissora Pirenaica, Espai Independent, «el funcionari tal de Santoña ha pegat a *fulanito* de tal», i ja tenies els seus companys mirant com es posava, si groc, vermell o morat.

Quan estava dins de la presó no feia la feina de la Soli, sinó que només ens organitzàvem, i les classes. Però en el factor individual, els advocats i aquestes coses cada un s'organitzava com podia; jo en vaig tenir un que em va proporcionar la meua mare.

En Rius em va posar en contacte amb la direcció del partit, perquè jo els hi passava notes, i aquell contacte el vaig tenir sempre. La veritat és que conspirar sempre és difícil, però quan ho fas amb gent que no coneixes gens encara ho és més, perquè la relació amb els de dins i els de fora era molt difícil.

La Soli (Solidaritat)

La Soli (Solidaritat) era un aparell que portava als presos, d'amagat, missatges, encàrrecs o paquets de les famílies, amics o gent del partit. Al començament era una feieneta de res, però de seguida va començar a funcionar amb molta força. A més a més, la Soli es va acabar convertint en el contacte o la relació entre els presos del PSUC dins de la Model i els dirigents, que estaven fora. La Soli, com a tal, va durar dos anys. Després estava la Soli, com a norma del partit, que era que els presos ens repartíem els paquets de menjar, i això va durar més temps.

Quan vaig sortir de la presó el maig de 1947, jo, junt amb en Pasqual Tobias, era el responsable de la planta baixa de la quarta galeria i l'Eduard Segrià, que estava a la primera planta, era el responsable de la Soli en tota la quarta galeria, un càrrec que va ocupar fins que el van enviar a la nevera, les cel·les individuals on et destinen abans d'afusellar-te.

Quan torno a entrar al 50, jo rebia dos paquets al dia. Llavors compartia cel·la amb un anarquista de Puigvert, del

Grup d'en Quico Sabater, però ell no en volia saber res de la Soli, perquè era una disciplina massa rígida. Jo compartia els paquets amb un amic guerriller de la Manxa, del qual no ens sabia gran cosa, excepte que estàvem en la mateixa trinxera, lluitant pels mateixos objectius. La idea de la Soli és que, quan estaves dins de la presó, et parties els paquets amb els companys.

L'Angelita era la dona que feia de missatgera entre els que estaven dins de la presó, i jo passava els encàrrecs als dirigents de la presó que estaven fora. Així doncs, ella és la noia que feia el contacte amb el cistell, que després explicarem. Angelita era una dona de poble que va venir amb la seva tieta a Barcelona per treballar. La tieta, que tenia dos fills, era una portera en un edifici del carrer Casp. Bé, doncs l'Angelita vivia amb els seus cosins, un d'ells en Federico (Fede) Cañón, que també era la seva parella sentimental, i ell havia fet el servei militar amb mi; d'això que ens coneguéssim i treballéssim junts. Llavors, l'Angelita, que era el contacte verbal, la que donava els missatges als presoners, com a norma es comunicava amb els presoners els dijous, dia en què es podia parlar amb els de la quarta galeria, i els diumenges, que era el dia de la visita especial. Per tant, els dimecres i els dissabtes li'ls comunicàvem a ella.

La Soli només funcionava a Barcelona dins de la Model; era l'enllaç entre els dirigents del partit que estaven dins i fora de la presó. Llavors ella i jo ens vàiem el dimecres, per transmetre-li el que havia de passar a la presó, i ens tornàvem a veure o bé el dijous a la tarda o divendres perquè em passés el missatge. Aquesta operació es repetia els dissabtes i els diumenges a la tarda o els dilluns.

L'Angelita passava els missatges a en Fede i en Rius i ells ja procuraven passar-los a la direcció del partit dins de la presó, al seu company Sebastià Piera. Algunes vegades, per indicació dels de dins, quan havia sorgit un problema d'algun procés judicial o quelcom urgent i greu, en Rius li comunicava a l'Angelita que jo havia d'anar el següent diumenge a parlar amb ell. El que fèiem era el següent. Com que l'Angelita vivia amb els seus dos cosins, i tenia gairebé la meua edat, doncs jo agafava la seva cèdula —llavors

no hi havia DNI i era un carnet sense fotografia ni res— i entrava amb el nom del seu cosí i ja podia parlar directament amb el Rius. Ara que ja ha passat tot deixeu-me que confessi que en un dia —de no sé quantes hores— vaig assistir a onze entrevistes, quan només podíem fer-ne una.

L'altre camí, l'altre contacte, sens dubte molt més complex, era el dels paquets, el material d'entrada i de sortida de la quarta galeria, una feina molt complicada, perquè, com ja he dit, la quarta galeria era una presó dins d'una presó on els tipus d'escorcolls eren paradigmàtics carregats d'inhumanitat, on t'estripaven els tubs de dentífrics, on et tallaven el meló amb el mateix ganivet amb què havien tallat la barra de sabó. Doncs amb aquesta mena de criteris t'havies d'enfrontar i procurar colar-los el que necessitaves enviar, i això ho vam fer durant dos anys, tant per entrades com per sortides. La participació dels companys en aquesta tasca va resultar inimaginable, pensant amb les dificultats materials, eines, les morals d'ambients hostils i perilloses dels funcionaris i *xivatos*. És precís rendir-los un homenatge.

Bàsicament, hi havia dos sistemes que havíem d'utilitzar. El més utilitzat era el dels papers de fumar. Vam tantejar diferents procediments, com fou el de portar-lo amagat en alguna peça de roba, però el que es va convertir en oficial fou a través d'un cabàs o senalla de palma de tremat una mica més gran i hi cabia bé el paper recargolat, i es posava d'un en un i, si es feia amb cura, no es trobava si no desmuntaves el teixit. I aquests era un dels treballs de l'Angelita, dir-li al Fede on anaven amagades les notes (doncs sempre n'anava més d'una) i ella els indicava en quina fila, el plec i el punt de referència, llavors ells podien treure la nota sense desmuntar el cistell. També era cosa d'ella comunicar-me a mi la situació de les notes de sortida. La veritat és que mai hi va haver una entrebancaada en gairebé dos anys a dos cops per setmana, dos d'entrada i dos de sortida.

Així doncs, la base és que s'escrivía amb paper de fumar, amb lletra petita, es cargolava el paper i es posava dins d'unes peces del cistell de cimbres, que si no sabies que estava allà, doncs no es veia. Llavors, a fora, l'Angelita em

deia a mi a la filera 4 o 3 hi ha dues notes, i jo havia d'anar-les a buscar i portar-les a qui tocava.

Algunes vegades, el Rius em va enviar a la Model per parlar o buscar alguns papers. Recordo que era el primer cop que ens vèiem després d'haver agafat aquesta feina, i ell era molt dur, molt sèrio, i em va dir: «escolta una cosa, els documents que t'enviem, ja els envies tots?» Jo em vaig quedar petrificat, no sabia de quins documents em parlava, perquè per documents interpretava algun paperet important, una pòlissa, un certificat o un registre, però en Rius es referia a uns papers de fumar que portaven coses escrites, que estaven ben doblegats i amagats, no es veien i era el que volia que enviés a l'aparell al govern del partit. El tema és que amagàvem els missatges, escrits en papers de fumar, ben recargolats en la nansa d'un cistell.

El primer cop que en Rius em va donar un paper d'aquests va ser quan ens vam trobar a la Jefatura de la presó l'any 1947. Aquell anava destinat a la direcció del partit, i el que vaig fer va ser memoritzar-me l'adreça. En aquesta ocasió, els papers els duia amagats a la roba o al cos i la gràcia és que davant del perill de ser descobert te'ls podies empassar sense deixar rastre.

La veritat és que me'n vaig sortir prou bé, perquè quan vam sortir de la comissaria de la Via Laietana ens van escorcollar i després ens van portar al Jutjat Militar, on ens van tornar a escorcollar. El problema va ser que fins al cap de dos mesos no vaig poder entregar les notes i un dels receptors ja estava a la Model, però les altres dues les havia d'entregar i així ho vaig fer. Vaig anar a buscar l'Enric Anoro als magatzems de Santa Eulàlia, on ell treballava de conserge. Tanmateix, ja estava a la presó i em va muntar una entrevista amb la direcció del partit. Una reunió que va ser molt profitosa, on vam parlar sobre la perillositat del treball i de les greus conseqüències que es podien derivar pel partit i els seus membres amb qualsevol error o imprecisió que es pogués produir en el seu desenvolupament.

L'altra faceta, que era bastant més complicada, va ser l'entrada de materials, com premsa, documents en diferents volums i gruixos. El mecanisme eren parells de sabates usa-

des molt curiosament rematades. Com és natural, l'entrada estava molt premeditada a quin receptor i ubicació del material. Per fer les sabates necessitàvem la col·laboració d'alguna persona i pensàvem que seria molt complicat trobar-la, però no va ser així, va ser molt fàcil. A la cantonada de casa hi havia un ataconador andalús que tenia prop dels setanta anys i que era completament contrari al règim. Amb ell havia mantingut moltes converses a principi dels 40 amb el tema de les fotocòpies del Consolat Britànic, que eren emeses per la BBC i que lògicament era una visió diferent del nazisme, del franquisme, de l'evolució de la guerra i de les seves conseqüències. Jo, com ja he explicat, repartia aquesta propaganda. Després, quan em queien alguns exemplars del Partit, també li'ls portava a l'amic sabater, i així iniciàrem la nostra relació, diguem política, que amb el temps va ser de col·laboració. Per iniciar la tasca, vaig comprar als encants unes sabates velles, però de certa qualitat. Es tractava de buidar tant com es pogués la sola i els talons i farcir-ho tot el possible de materials, que els posàvem ben atapeïts i li donàvem la forma de la sabata. Des de dins ens donaven l'adreça del pres i on les havíem de portar. Fins aquí era la part fàcil, el complicat era que no ens enxampessin. I per això treballàvem unes dues nits al mes en el seu taller. Llavors abaixàvem les persianes i amb poca llum i moltes precaucions, en especial a l'hora de passar la polidora. En Francisco, així es deia el sabater, era un home gran i em deia: «tu si entras aún, porque eres joven, pero yo ya no salgo, soy muy mayor y mi salud...» Al ser jo tapisser, em vaig equipar amb algunes eines velles que ell em va facilitar i el treball, com que és semblant, doncs jo estava equipat per demostrar que també podia fer de sabater, i així el veritable sabater i la seva dona podien dormir més tranquils, mentre jo treballava. La dona, també molt gran, tenia la costum d'anar-lo a buscar a mitja tarda i, quan ell tancava, marxaven els dos junts cap a casa, sopaven i se n'anaven a dormir. En canvi, els vespres que preparàvem les sabates, la dona no venia a buscar-lo i nosaltres baixàvem les persianes i treballàvem amb molta cura perquè no ens enxampessin.

Com a anècdota, un cop em van demanar una vacuna contra el tifus molt forta que li provoqués una febrada molt forta a l'Àngel Carrero perquè no pogués assistir al consell de guerra, cosa que al final no es va tirar endavant. Tanmateix, a mi ja em tenies buscant la vacuna a través de l'amic farmacèutic, el Quimet, que era com un germà dels bons. Com que el flascó feia un diàmetre de quatre centímetres, doncs ja em veus buscant una sabata amb un teló voluminós, però que tampoc ho fos tant per no cridar l'atenció a l'entrada a la Model.

Encara no he parlat dels enllaços amb la direcció del partit que eren a carrer obert, és a dir, no tenia cap adreça on anar a trucar. Es donà el cas alguna vegada d'algun encàrrec urgent de part de l'Angelita, que la persona a qui jo l'hi passés i em tenia que respondre després d'haver-lo comunicat a qui correspongués i rebut resposta i donar-mela a mi per poder fer-la seguir jo. Us asseguro que no és cap jeroglífic. I que si es podia fer amb temps suficient era distret. Mes aquell dia no recordo si es tractava d'un document amb algun advocat i no es podia —ni devia— deixar. Si ho expliquem tot, ens trobarem que per l'altre cap de la nit m'havia compromès a portar un reguitzell de banderes republicanes, que entre jo i família arreglàvem tallant una franja vermella, tenyint-la de més o menys morat, cosint-la de nou i preparant el llistonet i el corresponent cordill per portar-les als grups perquè les pengessin, ja que era cap al final del procés i campanya i sí, tot es podia demorar, però res es devia demorar. En fi, el que és incorrecte, si està molt madurament pensat i amb plena responsabilitat, no deu fer por. Clar que estem parlant de gairebé seixanta anys vista. Sortosament ara no tinc tal dilema i no tinc per què decidir. Aleshores ja vaig decidir i va sortir bastant bé. Crec que la pressió de les penes de mort i més d'uns companys que fa quatre dies estàvem junts a la quarta galeria i més amb unes característiques tan especials com a sers humans, com a lluitadors pel bé del proïsme. Com a anècdota: poc després d'afusellats i en una de les constants visites al cementiri, li dic a la mare del Quimet Puig: «jo del Quimet vaig aprendre un vici». La mare es girà amb un gest es-

trany i em digué: «del Quimet? Un vici?». Dic: «sí, el que ell en deia el vici de no fumar». La bona dona es limità a dir: «Ah, així bé».

Tota aquesta tasca va durar a prop de dos anys i quan es va acabar tots vam respirar més a fons, amb el dolor de quatre afusellats, però sabent que quan va començar la feina del contacte amb la Model demanaven primer onze penes i després nou, i al final es van reduir a quatre. Així doncs, alguna cosa útil es va fer i de quelcom va servir.

El 16 de febrer de 1949 afusellen quatre companys nostres, en Puig, en Carrero, Valverde i en Mestres. El jutjat liquidà l'expedient posant en llibertat a qui correspongués per condemna o enviant al Penal adient, al Dueso o a Brugos. Gairebé acte seguit feren el consell de guerra de l'Eduard Sagrià, i li van posar la pena de mort i el van afusellar al 51.

L'altre punt bàsic era la Teresa, la núvia de l'Eduard Segrià. La parella eren dos veterans capaços d'aguantar el que els hi tiressin a sobre i sempre ben predisposats. La Teresa vivia amb la seva germana al carrer Llobregat, a 300 metres d'on jo vivia a la rambla del Carmel amb els meus pares i la meva germana, també participants en la lluita. Ella també portava el cabàs degudament preparat i l'endemà se li passava a recollir, buit. Sembla que la Teresa va marxar a França a casa de la família de l'Eduard. Suposo que ja no hi és, era més gran que jo. Deien que es va casar amb un germà de l'Eduard, però no ho sé amb certesa.

L'Angelita també va morir abans que jo sortís de la presó, es va casar amb el Fede i va tenir dues nenes molt maques.

Com a colofó, dir que el 30 de desembre del 1949 la policia em ve a detenir; era la caiguda del grup dels vuitanta que encapçalaven en Sendrós i el Céspedes. Fent un gran esforç de lectura positivista, dir que almenys em dóna temps de fer aquella tasca per la que em sento molt realitzat i satisfet. Cal remarcar que ara es pot relatar sense temences de poder perjudicar a ningú, ja que d'una banda la majoria ja no hi són i els altres ningú els acusarà de res, més aviat al contrari, pot ser un mèrit haver realitzat aquella aportació a la lluita en conjunt. Ara podem parlar lliurament sense témer cap tipus de repressió. Tot això era un gran muntatge.

Els dimarts i diumenge eren els dies d'entrada de paquets i el dijous de sortida, tot això amb notes a dintre. Després lo de les sabates, els *recados* verbals. Va ser una època molt maca, en què vam aprendre molt, però el que hagués estat ideal és que no hagués mort ningú, i en van afusellar quatre.

A veure, jo he estat pensant quina importància pot tenir pel món la feina que vam fer amb l'Angelita, la Teresa, el Francisco el sabater, i crec que en el fons molt poca. Primer, perquè va arribar tard; segon, tampoc vam tenir massa temps, ens van bloquejar. D'altra banda, hi ha una altra part, molt maca. Aquest sistema no s'havia fet abans, però llavors hi havia una campanya forta del grup dels vuitanta, en la qual s'hi jugaven moltes penes de mort, en la qual hi havien moltes persones actives com en Rius i en què van trobar col·laboració amb mi i amb algun altre. Sota el meu punt de vista, doncs, vam actuar molt bé. Per exemple, jo recordo que es considerava com una norma de conspiració tenir més d'una entrevista al dia quan estaves dins de la presó, i cito que un dia vaig arribar a tenir fins a onze entrevistes! Aquesta era la meva relació amb l'exterior.

El tracte entre els diferents presos, els polítics i els altres

El tracte entre els presos polítics i els que no ho eren no era exactament igual. No obstant, també hi havia diferències entre els presos polítics. Els comunistes érem com els cristians de l'hecatombe. Era fotut perquè hi havia persones que tu consideraves companys, encara que fossin anarquistes o socialistes, però que veies que tenien contacte amb la direcció de la presó. A més, propiciaven diferències i donaven suports, tenien com *topos*. Els funcionaris i els policies sabien qui estaven en contra d'ells i també els que es *xivarien*.

També hi havia diferències entre els presos polítics i els comuns, però aquests te'ls esperaves. Quan a l'any 1947 entraves a la Model, arribaves i hi havia una cua, i al fons tres presos comuns amb unes maquinetes d'afaitar. Llavors li tallaven el cabell, el bigoti, tot el pèl de les parts i automàticament, sense ni bufar ni res, li passaven la maquineta d'afaitar al següent de la cua pel bigoti. Hi havia gent que

plorava, però encara era pitjor, perquè els funcionaris hi donaven suport i els presos comuns es divertien amb allò. Tot i així, entre els presos comuns hi havia de tot, veritables herois, que se la jugaven per ajudar-nos.

En general, dins de la presó no teníem gaire relació amb persones que eren membres d'altres partits, tot i que a vegades organitzàvem actes o coses en conjunt o protestes que es feien perquè el menjar era dolent o havien castigat algú injustament.

Tenies relació amb altres presos d'altres partits i com era aquesta relació?

Doncs hi havia de tot. Des de gent obtusa, que era un jo sí, però tu no, o gent amb la que ens ajudàvem. El que passa, però, és que en aquella època, agradi o no agradi, érem els que fèiem més, per la disciplina o perquè no tot-hom volia fer el que fèiem. Dintre de la Model, i això sí que era desagradable, hi havia anarquistes, socialistes, etc. Aquests sabien que si donaven canxa contra nostre als funcionaris, doncs sabien que els ajudarien igual, i algun d'ells feia de *xivato* contra els comunistes. Això t'obligava que en moltes feines havies de fer-les amb molta cura i tenir cara i ulls per tot.

A quantes presons vas estar?

A la Model quatre vegades, a Lleida una, a Saragossa, a Logronyo, a la presó provincial de Burgos, a Palència, a la Provincial de Santander i a Santoña tres cops. Vaig estar més temps a la Model i Santoña; en els altres casos va ser de pas, de camí de Barcelona a Santoña. A més, va coincidir que en els dos viatges que vaig fer per anar a Santoña era Nadal, llavors ningú ens volia, ens feien fora aviat.

A Santoña, el Dueso (Cantàbria)

A Barcelona, els comunistes amb condemnes fortes anaven normalment a Burgos o fins a deu o dotze anys al Dueso, i els anarquistes, segons les condemnes, anaven al Dueso. Així que a mi, que tenia deu anys, em va tocar anar al Dueso. El que passa és que a la Model no volien comu-

nistes condemnats: si estaven en vistes d'un judici sí, però condemnats no, perquè els consideraven perillosos.

A la presó de Santoña, geogràficament, sempre penso que vam tenir sort, perquè estàs a la muntanya i a baix hi ha el mar, i el veus. Inclús, quan hi havia marea alta entrava per un canal. Això et permet viure més o menys bé. Abans d'estar a Santoña, mentre ens traslladàvem, vam estar dos o tres dies a la presó de Palència, que tenia dos pisos d'alçada i no veies gaire el sol. En canvi, a Santoña veies el sol, el mar, la muntanya, i al final estaves bé. A més, tenies l'avantatge dels canals. Jo sóc un enamorat dels núvols i allà a Santoña els núvols eren la conya. Allà, al Cantàbric, com que fa més vent, t'estiraves a un lloc encarat al mar i veies els núvols com passaven. Tot això, ajuda a matar les hores, perquè en aquests llocs l'únic que pots fer és matar les hores.

Al Dueso vaig fer feines per reduir la pena. El truco era que et donaven feina i, en canvi, et reduïen la pena. A la presó era un dels més analfabets, perquè també hi havia comptables o advocats. Llavors et donaven classes, que també servien per reduir condemna, i t'aconsellaven que, encara que fossis comptable, t'apuntessis al nivell més baix, perquè si anaves al més alt en un any acabaves i segur que no sorties. En canvi, si t'apuntaves al més baix i feies tres o quatre cursos, doncs el més probable és que quan acabessis marxessis. Jo la veritat és que no sé que deuriem pensar a Madrid, quan arribaven els expedients i veien que comptables estaven fent, per exemple, el nivell analfabet de matemàtiques.

D'altra banda, els presos polítics, com els comunistes, anarquistes o socialistes, no estaven autoritzats a realitzar cap càrrec de responsabilitat. Dins de la presó rebia propaganda i llibres. Al Dueso, a part de la biblioteca de la casa del mestre, hi havia una biblioteca *flotante*, que mai sabies qui era el propietari, perquè quan rebies un llibre no el duiès a la biblioteca; però hi havia una biblioteca del partit comunista, i una altra de socialista. A sota dels llits, hi havien calaixos on amagaves els llibres. Els llibres sempre venien autoritzats. Llavors el llibre anava al capellà, o a les

presons més democràtiques va el mestre que, en teoria, se'l llegeix, posa el vistiplau o diu si s'ha de tornar.

A Santoña tenien uns diners que només funcionaven a la presó i l'oficial, el funcionari, volia que el que toqués els calés fos de procedència comunista i jo vaig ocupar aquest càrrec. Lo curiós és que jo no vaig redimir per això, sinó per portar les galetes i el ranxo. De totes formes, tot i estar en ocasions a la cuina del Dueso, la meva feina oficial era la de pagador, de distribuir els diners. Normalment, el destí de pagador era el destí dels rics, però en el Dueso no era així; bona mostra és que jo vaig ocupar aquest càrrec. En un dels moments, baixo a Barcelona per muntar un taller d'aprenentatge de tapissers. Al cap d'un any, quan torno al Dueso, perquè no em vaig poder quedar, no vaig recuperar el meu càrrec de pagador, ja que un altre pres feia aquesta funció.

Llavors vaig entrar als tallers, que et pagaven el sou base de 18 pessetes al dia, però pels dies que treballaven, que eren molt pocs. Quan entro al taller, el cap era un civil, no un funcionari, i era un senyor gran, de vuitanta anys, Don Mariano. El que feien els treballadors és que si els deien que fessis una cadira, doncs es passaven tot el dia fent la cadira. Jo, en canvi, vaig parlar amb ell i li vaig proposar que em digués el preu per cadira, que m'indiqués les hores que havia d'estar i em pagués per peça. Li ho va dir a la meva dona, la Flora: els pagava més als seus treballadors per hora, que no pas el que em pagaven a mi per dia. Llavors, el que feien els nois era fer-ho tot amb la calma. El que li vaig dir és que el que jo volia és que em portessin feina. Un dels encàrrecs més grans que em van demanar era per un desfilada, pel que tenia que realitzar 400 butaques. Llavors vaig fer dos tipus de butaques, unes més complexes per les que em pagaven 8 hores, i les altres més senzilles, 4 hores, que eren com una cadira. Ell va interpretar que 8 hores eren moltes, i em va dir 6 hores. Al final, vaig sortir a 45 minuts per butaca, molt poc tenint en compte que eren tapissades i amb serrells, i em pagaven 6 hores. Va arribar un punt que el dia que marxava estava en direcció firmant els papers, i em devien 5.000 i pico de pessetes,

que l'any 1958 eren molts cèntims. L'administrador, que és el que m'havia de pagar, va dir: «No entiendo que haya un preso de aquí que en un mes gane más dinero que yo, esto es muy fuerte». I no em volia pagar, però per sort el funcionari del taller em va donar suport i va respondre que ell m'havia promès una cosa, havíem apareulat allò i, com que jo havia complert, ell també havia de complir. I va dir que 400 butaques no es feien en mitja hora, sinó que jo m'ho havia treballat.

L'experiència de la presó

Alguna cosa bona vaig treure de la presó. Sempre dic que tinc cinc anys de psicologia pràctica, perquè allà dins un aprèn molt del comportament de les persones. Si t'asseus i observes com es mou la gent, el que diu, que ara s'aixeca, etc. Aprens de tot això, però no en una situació normal, perquè estàs empresonat. Jo sóc dels que creuen que a la vida s'aprèn observant i això és el que he fet, tant dins com fora de la presó.

El paper de la dona en tota la lluita

A mi m'agradaria donar-li importància i parlar de la dona, que ha realitzat una tasca que ha estat poc reconeguda, però sempre ha fet coses importants i de suport. Per exemple, quan vivia amb els pares al carrer Rosselló, en l'edat que hi havia perill que em passés alguna cosa o que em vinguessin a buscar, vam pactar amb la meva mare que, quan ella pengés un drap per la finestra, volia dir que hi havia algun problema. En el pis de Rosselló a l'escala a dintre, quan entraves hi havia una porta de vidre que era casa meva. Llavors, sempre que entraves a casa hi havia algú esperant a l'ascensor o baixant d'ell. Darrere de l'ascensor, que era un cos separat al fondo, hi havia dues finestres; una d'elles era la cuina de casa meva. En el període que semblava que em podien venir a buscar, la meva mare posava el drap quan semblava que hi havia algun perill. Això feia que si hi havia un perill ho sabés i em tanqués o m'amagués en algun lloc. Aquells moments eren uns moments de pressió anímica bastant forts, difícils de transmetre. Això, explicat així,

sembla que fa gràcia, però quan sap que tens un fill de 20 pocs d'anys, doncs és molt trist.

Per tant, vull ressaltar el paper de la dona, de l'esposa, de la germana, de la mare, perquè sense elles res hagués estat possible. Per exemple, l'altra banda de Soli (Solidaritat), tot són dones, que volen portar paquets als seus fills.

Una dona que també viu a la residència, explicava que, sense gaires possibilitats, anava de Mataró a la Model per portar la roba neta al seu marit, que estava tancat dins. Un dia, quan arriba a la Model, li diuen que el seu marit ja no hi és. Aquella bona dona amb tres fills i mig, amb un a la panxa, què havia de fer? Ella es troba desemparada i pensa: «he d'anar als jutjats?» En lloc d'això, torna a casa per donar-li el dinar als *nanos*, que era el que realment era urgent.

La Floreta també va fer moltes coses per mi, quan es va morir el papa Joan XXIII i Franco dóna els indults, la primera llibertat que arriba a Santoña és la meva, gràcies que la Floreta va córrer cap als jutjats a demanar la meva llibertat.

Organització de la vida amb la Floreta, mentre en Romuald és dins la presó i ella fora

Mentre jo vaig estar a la presó, ella va portar el taller. Això té molt de valor, perquè en aquell moment era més fàcil portar l'Hispano Olivetti que un taller petit, perquè la fàbrica té un gerent per cada cosa, mentre que al taller ho ha de fer tot una sola persona. Un cus, dóna atenció al client, fa les compres, pren les mides, escombra, etc. Per una altra banda, la Floreta em va venir a veure diverses vegades al Dueso i m'enviava paquets. Ella era una dona formal, molt eixerida i molt simpàtica. Tenia una simpatia que sempre transmetia i que sempre deixava molt contenta la clientela. A més, era molt treballadora i no marxava mai a dormir si no ho tenia tot llest.

Segona estada a la presó, any 54 i el contacte amb els del PSUC

Aquest cop era diferent, perquè ja hi havia la divisió i jo havia estat acusat de comorerista. Aquesta ocasió ja estava més aïllat.

El comorerisme

[Joan Comorera va ser un dirigent del PSUC, que va arribar a ser secretari general i conseller d'Agricultura en el govern de Lluís Companys. Amb l'arribada del franquisme passa a França i al maig del 1939 va a viure a Moscou, on va estar-hi fins al 1945, moment en què torna a França. Llavors, després de veure les polítiques de Stalin, es torna molt crític amb els mètodes estalinistes i comença a promulgar la necessitat que el PSUC tingui el seu caràcter propi. Arran d'això, l'any 1949 és expulsat del partit, acusat de catalanista i de voler fracturar el partit. Els simpatitzants, amics o pròxims a Comorera són expulsats del partit o els seus membres els fan el buit. Aquest és el cas d'en Romuald, que és acusat falsament de comorerisme i el partit l'aïlla de les seves activitats.]

Des del Dueso també vaig seguir mantenint relació amb els del partit. A conseqüència d'aquesta nova situació, em van aïllar del partit. En certa mesura, crec que no van obrar bé amb mi. La prova la vaig fer bé, el contacte amb la model i aquestes coses, però em van acusar de comorerista. Una de les bases de l'estalinisme és segar l'herba del voltant, desacreditar un grup, per reforçar la teva de credibilitat. Llavors, una forma era desacreditar en Rius i l'altra en Grané. Al Rius no el van agafar cap detall, però a mi tampoc, i la prova és que he seguit en el partit.

La Floreta i la meva mare també van pagar la situació aquella del comorerisme. Quan érem parelles, ella es va trobar molt bé amb les meves amistats, que eren polítiques. Ella s'hi sentia bé perquè veia molt sentit de germanor, solidaritat entre nosaltres. I ells van ajudar-la quan es va quedar sola. Llavors, però, arriben alguns que sobreposen la disciplina del partit, per l'amistat que tenien amb mi i també li donen l'esquena a la Floreta, perquè a mi m'acusen de comorerista. Per un altre costat, al carrer Rosselló en deien l'ambaixada de Mataró i Vilanova. La meva mare havia fet molt per ajudar-los, però li van donar també l'esquena quan em van acusar de comorerisme.

El partit tenia una disciplina molt rígida, massa, però era inevitable, perquè en l'època franquista els comunistes vam

quedar sols lluitant contra Franco i això va ser possible gràcies a la disciplina aquesta, a la rígida. Que algun cop va ser massa rígida, com en el cas Comorera?, doncs potser sí, però és que havia de ser així perquè l'adversari era molt brut, perquè entrava a les nostres vides, torturava, empenyava, violava i feia tot el que podia.

El problema és que quan tu ets víctima d'aquesta disciplina, com em va passar a mi, llavors sí que empenya. I per això hi havia casos, grups que s'apartaven del partit. Tot i així, hi havia més persones que afavorien el partit que al contrari, perquè en una lluita com aquella a vida o mort, on la vida no valia ni un ral, doncs t'unies. Hi havia una frase franquista que deia: «el hombre portador de valores eternos», en referència a l'ànima, però clar, quan t'aixafaven, t'esclafaven, on estan els valors eterns? Per tant, tots els que estàvem ficats sabíem que el més important era no caure, no cantar i seguir, cosa que només s'aconsegueix amb una disciplina molt forta. Sobretot, quan feies feines importants, sobretot en la direcció del partit, que si cantaves podia caure molta gent, i depenien moltes vides.

La veritat és que les amistats de veritat no les vaig perdre, però de cop i volta gent que considerava que eren els meus companys ja no em saludaven. Al començament molesta una mica, et fa enfadar, però penses que durarà uns dies, unes setmanes o com a molt uns mesos, però quan veus que dura vint anys, això marca molt la vida! De fet, vaig estar gairebé vint anys apartat del partit per comorerisma, però amb tot el que vaig poder vaig col·laborar.

La sortida de la presó

Quan va morir el papa Joan XXIII, Europa va demanar a Franco que fes un acte simbòlic i donés l'amnistia a tot-hom i el general ens va donar l'amnistia a alguns, entre ells jo, que vaig sortir en llibertat. Gràcies a l'eficàcia de la Floreta, vaig ser el primer reu del Dueso que li va arribar la carta de llibertat. Al final, el 6 de desembre del 1958 vaig sortir de la presó.

Per sort, la readaptació va ser fàcil perquè la Flora havia portat el taller i vaig tornar a la meua vida d'abans. A més,

quan vaig sortir de la presó, veïns meus amb els que per un motiu o un altre mai havia parlat, doncs se m'acostaven i em preguntaven si havia estat a la presó i quan els deia que sí, em responien «aquí tens un amic». Això era així perquè molta gent era sensible amb la lluita antifrancquista. I jo crec que tota aquesta lluita que vam fer d'alguna cosa va servir, perquè, si no, no tindria sentit res del que vam fer.

Eleccions en època franquista

Fraga va propiciar les eleccions del 1968, que com totes eren Franco sí o Franco també, però les del 1968 van ser diferents perquè va anar a votar molta més gent. Fins al punt que vaig a veure la meva germana, que està a la botiga, rere del taulell, d'on va sortir plorant. Jo li vaig preguntar què li passava i em va respondre «hem anat a votar», perquè el seu marit, en Toni, no volia problemes, volia estar tranquil. A més, com que jo sóc el seu germà i havia estat a la presó, no volia tenir cap tipus de problema: em va dir que no es volia emmerdar. A la Sagrada Família hi havia un home gran que sempre deia que ell anava a votar, i em deia: «jo no vull problemes, a mi no em faran mai això que t'han fet a tu. Ara, et juro que no aniré a votar, si tu vas a votar, vot per vot, el compte és el mateix.» Llavors molta gent va anar a votar per por a la repressió.

En el referèndum del 1947, el règim va posar en marxa tots els mecanismes del terror que sabia fer; aquell any molta gent no va anar a votar. En canvi, l'any 1968, que Fraga ja era ministre d'Informació i Turisme, sí que va votar molta gent, com per exemple la meva germana o altra gent que tenia por i va anar a votar. És un dels records que mai he paït del senyor Fraga, que no sé com ho va fer perquè tanta gent anés a votar. Una paradoxa, perquè era un temps més tranquil, la gent respirava, un període no tan dur i, en canvi, va votar més gent.

La vida durant el franquisme

Cada vegada que venia Franco, ens venien a buscar a la matinada. Hi havia un que era ebenista i que ens ajudàvem mútuament. També tenia un altre veí que era vigilant,

i amb el qual érem molt amics, perquè els dos fèiem coses de fusteria. Llavors, un dels cop que venia Franco, el vigilant em va venir a picar i em va dir que era el Muntaner, que l'obrí i que venia acompanyat. Llavors la policia em va preguntar què tenia amagat i després em va dir que anés al dia següent a les tres a la comissaria i així fins que Franco marxava, cada dia a les tres a la comissaria. Tot això era empenyador, però pitjor era quan et fotien les hòsties.

El sentit de la lluita

El meu pare era igual d'antifranquista com jo, però ell no era un home d'acció. El temps que vaig estar tancat, un amic li deia al meu pare que, si em volia guanyar bé la vida, no m'havia d'emmerdar en aquestes coses de política. I el meu pare li va respondre: «gràcies a homes com el meu fill, a tu i a mi no ens venen en un mercat, si no, segur que ens vendrien en un mercat». Jo crec que el món ha anat evolucionant gràcies a gent que ha lluitat, si no seria molt desesperant. La veritat és que, sense sergents ni oficials, els generals no fan la guerra. Amb això vull dir que sí que hi ha uns noms més reconeguts que altres, per la tasca que han fet, però sense una base darrere no haguessin fet res, perquè la guerra no es pot fer sola. A més, com que els franquistes seguien la tàctica de rebaixar-te, doncs havíem de lluitar. Jo no vull anar de nen bo, però el que vaig fer ho vaig fer perquè em sentia amb el deure de fer-ho. Jo, per anar amb una colla per parlar del Barça, més Barça i després una mica del Madrid i de l'Espanyol, prefereixo fer altres coses. Jo, quan faig una cosa amb cert mèrit, espero que sigui perquè algú aprengui.

Per què va durar quaranta anys el franquisme?

Per mi, gran part de la culpa la tenim el poble espanyol, que no hem sigut capaços de fer les coses d'una altra manera. És difícil, la pròxima vegada, que esperem que no existeixi, ho farem millor. Encara ara hi ha gent que interpreta que els antifranquistes hauríem d'haver estat més durs, i donar més bufetades. I a mi em va agradar molt una cosa que va dir en Gregori, que va afirmar: «cuidado que a mal-

dados llevamos las de perder». I és veritat perquè entrem en una lluita de poders i si nosaltres tenim una pistola, ells et fotran una metrallera, perquè té més poder, si nosaltres tenim una metrallera, ells et posaran un tanc, que encara té més poder. I així contínuament, i això dol. El que hem de fer, i és el que vam fer, és ser intel·ligents, per veure el que fem i el que podem aconseguir. El primer de tot és que teníem raó, això sí m'agradaria transmetre-ho, i és que teníem raó, i no és que sigui l'única raó, però en teníem. Sempre dic que si només hi ha una ració per sopar i som tres o quatre, doncs ens ho partim, però si resulta que es tracta de milions, com ho fem? I això està així: gent que ara té mils de milions i altres res. La llàstima és que l'única solució bona que hi va haver, com va ser el comunisme soviètic, se'ls hi va escapar de las mans. Ara, si ho estudies una mica, la dreta ha trobat el punt dèbil nostre, que és el de provocar i sempre jugar entre nosaltres a la desesperada. Hi ha la cosa aquesta de la necessitat de guanyar, que tothom la té i sempre hi és, però tenen més poder els altres, els de la dreta.

Per una altra banda, també van saber sostenir la dictadura a base d'amenaques i de transmetre por als ciutadans. Tornat al cas de la dona que tenia tres fills i mig, perquè estava embarassada, i el marit estava a la Model, quan li diuen que el marit ja no està allà, doncs es planteja què fer, si anar als jutjats, a la policia o al cementiri. Al final, però, opta per anar a casa a donar de menjar als seus fills. Doncs quin suport va trobar aquesta dona? Cap, perquè ningú s'atrevia a ajudar o apropar-se a una dona que el seu marit acabava de ser afusellat. Per tant, amb el terror s'aconsegueix mantenir la dictadura. Una bona mostra d'això és que el general Mola surt a Pamplona per dir que «s'ha d'imposar el terror», no espantar sinó *machacar*.

Per exemple, jo recordo que, quan surto de la Model al 1947, el pare d'un de la colla a través del qual vaig entrar a la Model, que era molt antifranquista, sempre parlava en contra del dictador: doncs pel poc se'l mengen. La gent deia: «esto es de locos, es de chiquillos ¿quién se atreve hablar en contra de Franco?» El problema del franquisme

és que, per reafirmar-se, el que feien era rebaixar l'enemic, perquè si rebaixes els del teu entorn, tu quedes cap de grup.

Què va fer el 20-N del 1975, el dia que va morir Franco?

Res, i al dir això no t'ho dic en pla d'autosuficiència o de superioritat, no ho necessito. A l'estar sol amb la Floreta, ja al dia següent vam parlar-ho amb els del partit i sí que van muntar una festa, però nosaltres no vam fer res. A veure, anímicament, per descomptat, però a mi tampoc em feia massa gràcia que aquell home morís al llit, si hagués pogut celebrar-ho d'una altra manera. El problema que s'hagi oblidat tant el que va passar és un problema nostre, que no ho hem sabut transmetre i que alguns companys veuen la nostra lluita com un fenomen de la joventut i res més.

Això va una mica amb la bèstia pròpia, jo em considero una persona apassionada, però al mateix temps freda. Quan va morir en Carrero Blanco, tothom va brindar amb xampany, i jo a casa no vaig fer res. Jo de fet, amb això, he estat bastant normal, no he fet cap drama ni cap festa. No sé com dir-t'ho, però la meva forma de ser és de poca calor.

Van canviar les coses en la teva vida arran de la mort de Franco?

En la meua vida del dia a dia no va canviar res. Més aviat va ser un acte simbòlic. A Espanya, però, va ser un dels moments més apassionats perquè, primer de tot, feia quaranta anys que no hi havia unes eleccions lliures i democràtiques, perquè d'eleccions sí que n'hi havia hagut tant l'any 1947 com el 1968, però al final eren «un Franco sí o un Franco también».

I el que també es va notar va ser l'arribada de les llibertats. Per exemple, amb el franquisme hi ha una por que un portava a dins, i amb la mort de Franco la gent surt més tranquil·la. Als anys 40 o 50, depèn del que fessis, et podien afusellar i, en canvi, als 70 ja costava molt. Havies d'haver matat tu primer com el Txiqui o altres, però per ser d'un partit ja no et mataven.

Com recorda els anys de la Transició

Aquesta pregunta és difícil de contestar, però no sé si ho has vist o ho has llegit, però després de la Transició i dels pactes, va haver-hi molta gent que es creia que amb la mort de Franco es faria la revolució del treballador i es posaria el comunisme en marxa. Això no va passar per dos motius: nosaltres teníem poca força i ells encara en tenien molta. Sortosament, els dos bàndols vam haver de callar i fer força per disposar, perquè, si no, s'hagués fet una altra guerra civil. Això va portar al desencant de moltes persones.

La Transició des del partit

La veritat és que durant la Transició jo seguia apartat del partit, col·laborava amb el que podia, tothom em coneixia, però encara estava apartat del partit per l'acusació de comorerista. Llavors, per exemple, les grans coses del partit, com la seva legalització, les vaig viure des de fora. Feia feina els primers passos, com a Poblenou, que feien exposicions, preparava coses per la campanya electoral, els plafons i tot això. Un cop ens va donar per inflar uns mil globus del PSUC, doncs els vam portar al taller i allà els vam inflar. I sobretot acudia a tots els actes.

Els grans canvis de la Transició

A la Transició es va fer el que es va poder. S'organitzava la gent, se'ls intentava fer entendre quin eren els límits de les coses. La història d'Espanya ve marcada per unes casualitats i la República ens ve amb enganxada a la crisi del 29 i la Transició a la crisi del petroli del 73, és a dir, quan entra a Espanya un govern més o menys democràtic, sempre ve condicionat o lligat amb una crisi econòmica que s'ha de solucionar. Llavors la gent volia més del que es podia fer en una conjuntura de crisi mundial.

Canvis que es van deixar de fer

Deixar de fer, doncs es van deixar de fer bastants canvis, però és que tampoc m'atreveria a dir que es van deixar de fer perquè no es van poder fer. Jo crec que sempre hem pecat del mal que uns s'han conformat massa ràpid i els altres

no s'han conformat mai, que han volgut fer la revolució. Jo no m'atreveixo a opinar, però hagués estat molt bo que no hagués coincidit amb les crisis, perquè s'hagués pogut fer més per un estat del benestar. Imagina't en un moment de canvis amb una llosa a sobre de la crisi o de les 65 hores setmanals, com passa ara a Europa, que ens prenen el pèl, creuen que som tontos, o què passa? Sembla que això és una provocació fora de mida.

Com recorda les primeres eleccions democràtiques?

Allò va ser molt maco. Jo me'n vaig recordar de les últimes eleccions que havia viscut, abans de la dictadura, en el 1936. En aquelles primeres eleccions jo vaig ser interventor o apoderat en diverses escoles. Ara fa dues eleccions que no ho faig, però he fet aquesta tasca fins ara, primer a Barcelona i ara a Mataró. La feina és anar pels col·legis, veure que estan totes les paperetes, que tot estigui bé, que la teva no estigui tapada, perquè hi ha gent que es dedica a agafar paperetes de paper i posar-les sobre de les d'Iniciativa. Per això, has de mirar que estigui bé, després mirar el recompte. Així que he viscut totes les eleccions a peu de canó, a les primeres eleccions tenia 12 anys i mig, però ja havia viscut la història dels mistos, ja podia parlar, no era un nen que estigués calladet, és a dir, que si havia de parlar o em preguntaven, doncs sabia què contestar-los.

El mandat de Suárez

Des del punt de vista comunista, no era el nostre home, però des del punt de vista polític i social, doncs era un home mitjanament bé que buscava la pau i, per mi, va ser bastant valent. Per mi les tres persones més importants per la transició van ser el rei, el Carrillo i el Suárez. Sense el rei no sé com hagués anat, perquè l'exèrcit qui l'aguantava? El Suárez, tota la Falange anava contra d'ell, però es va saber aguantar. Per una altra banda, dins del Partit Comunista hi havia molta gent que volia fer la revolució i que, precisament per això, anava en contra d'en Carrillo, que va haver de contenir la part més radical dels comunistes. Així doncs, en Suárez i en Carrillo van saber aguantar els dos

bàndols, tot i que els més radicals dels seus bàndols se'ls hi van posar en contra. A vegades m'he preguntat si va valdre la pena la Transició i com es va dur, i jo penso que sí, perquè una altra guerra qui l'aguantava?

La religió

Jo m'hi trobo còmode sent ximplet. Vaig anar a veure un company, un capellà que va plegar perquè es va voler casar i, tot i ser molt religiós, és comunista. Un cop ens va convidar a berenar a una casa de pagès mig abandonada. Allà, no sé com se'm va ocórrer dir-li-ho, però li vaig explicar que, quan vaig passar per la presó de Bilbao, per poc em toca quedar-me uns mesos més a la presó perquè a l'entrada feien entrevistes als presos i em van preguntar si sabia oracions. Jo li vaig respondre que no i que si mirava el meu expedient ja veuria que d'oracions poques. Llavors a la tarda estàvem a la cel·la; de cop i volta sento que criden: Romualdo Grané, Romualdo Grané. I els dels sistema de presons em vénen a buscar, i ve un capellà que em diu: «A ver, oraciones». I jo li responc que no en tinc ni idea d'oracions. «A ver, Padre nuestro», i li reitero: «yo no me sé el Padre nuestro». L'home em va amenaçar que avisaria el Padre Peiró, el cap dels capellans de presons, i que li diria que hi havia un pres que porta cinc anys a la presó de Santoña i encara no li han ensenyat el Pare Nostre. Llavors, quan els explico això als companys amb els que berenava, també els vaig dir que tampoc em sabia ni la Internacional ni els Segadors, però jo totes aquestes coses del *paripé* i de la litúrgia, doncs no les sé.

També vaig tenir un problema amb un capellà que ve aquí a la residència i que és molt bord i molt fatxa, per la qual cosa m'he acabat barallant amb ell moltes vegades. La primera vegada, en una taula d'homenatge amb tot de gent important com l'alcalde i tal, li vaig dir que era «un poca vergonya, un mentider i que, com que ell es confessava els seus pecats, podia continuar mentint, però com que jo no els confessava no podia mentir mai». Bé, doncs, això a part, l'última aventura aquí, jo mai vaig a missa, però a les festes grosses sí, doncs hi havia un altre capellà que era molt

d'esquerres, era de Comissions Obreres, i li vaig dir que fes ell la missa. Llavors, el capellà d'esquerres va dir que jo llegiria un text i resulta que l'altre capellà, el de dretes, no sé si es va pensar que m'estava convenent i després, mentre estava fent el sermó, m'anava mirant. Quan va acabar, em vaig acostar a ell i li vaig dir: «cuidado cuando hagas el sermón no te dirijas a mí, no hace falta ni me gusta. Pero bueno, ya que estamos así, te doy las gracias, gracias por el alzheimer, por el parkinson y gracias por el pan nuestro de cada día, que muchos niños negros y blancos no pueden comer.»

Els nacionalismes

Jo, la veritat, perquè un drap porti una ratlla menys o una ratlla més, sigui d'un color o d'un altre, o per posar una ratlla al terra que ens divideixi, jo per això no mato a ningú ni estic disposat que matin a ningú i menys sota el meu consens. Quan et fots en el tema per la independència, s'ha de matar. Com per exemple a Montenegro: es va independitzar i ara fa poc nomenaven el ministre de la Guerra; per tant, vol dir que té exèrcit. Jo ja plego, ja en tinc prou d'exèrcits. Si en un país hi ha exèrcit vol dir que un està disposat al que sigui i jo a l'únic que estic disposat és a la pau.

L'alzhèimer

Com es va adonar que la Floreta patia aquesta malaltia?

Aquesta malaltia en cada casa és un cas diferent. Normalment, diuen que les persones que pateixen aquesta malaltia es tornen agressives, però en el cas de la Floreta, que era un persona dolça, encara se li va accentuar més aquest aspecte.

Bé, jo em vaig donar compte perquè va agafar la mania que la meva germana li robava petites coses: que si de l'ampolla d'oli li agafava la meitat, que del pot de sucre també, una mica de llet, i llavors ho amagava rere del sofà del menjador. Nosaltres vivíem a Sant Fost de Campsentelles i quan cada matí marxàvem de casa per anar a treballar, normalment baixava primer ella, després tancava la reixa i marxàvem. Però, de cop hi volta, un dia vaig veure que no

venia i que no venia, i no sabia on era i jo l'esperava, i després era així cada vegada. Al final, vaig descobrir, perquè ella m'ho va explicar, que quan marxava al matí amagava el menjar perquè, segons ella, la meva germana, que era veïna nostra, li'l robava. Nosaltres, teníem uns sofàs al menjador, que al desplegar-se era un llit; doncs ella enretirava els sofàs i darrere hi tenia una ampolla d'oli, de lleixiu, sal, de tot, i ho amagava allà per si la meva germana, que vivia al costat nostre, li ho robava. El tema de la memòria després ho vaig anar notant, però fins llavors la memòria no notava grans diferències. Així que notar, notar, aquest va ser el primer cas. Al començament és una mica dur, perquè, si no saps que està en aquesta situació o que té aquesta malaltia, és emprenyador, i no pots marxar, què havia de fer? Deixar-la amb la meva germana a Sant Fost, que es quedés allà? Per sort, la meva germana ho va saber interpretar molt bé, no com el meu cunyat, que es va enfadar amb ella i no volia que li parlés més.

Llavors vam anar a un amic nostre del PSUC, el Jordi Mondragón, que era psiquiatre. I imagina't si la Floreta explicava bé la història que el Jordi em va dir si no podia ser que fos la meva germana la que estava malalta i que, conseqüentment, hagués robat totes aquestes coses. Jo li vaig respondre que la meva germana tenia molts defectes, però que era incapaç de fer una cosa així, que la coneixia com si l'hagués parida, i ella no ho havia robat.

Llavors vaig anar a Joan Salvat, que tenia una clínica al carrer Princesa amb *nanos* especials, i em va dir que anés a un hospital a veure una metgessa que ella coneixia i aquella noia em va dir de seguida que era alzhèimer. Em va dir que anés a veure el doctor Marco, que havia estat el seu mestre, però que no anés pel camí ordinari perquè tardaria mesos. Així que ella, la Dolors, va escriure-li una carta i al cap d'uns dies vam rebre una carta de resposta per anar a veure en vuit dies el metge. El doctor li va fer un test i va sortir dient que no era alzhèimer. Llavors, la Dolors li va dir: «Ho sento, doctor Marco, però aquesta vegada no estem d'acord perquè estic convençuda que es alzhèimer». I ella em va explicar que si realment era alzhèimer amb

unes pastilles que tenia li podria treure les manies, però que no tenia remei. I així va ser: a partir d'aleshores ja va fer el procés normal de l'alzhèimer. Clar, però quan et diuen que aquesta persona tan *dicharachera*, alegre, no sabrà parlar, no t'entendrà, i que anirà per aquelles carreteres de camí a Sant Fost a demanar pa o sexe o el que sigui, ja et plantejes unes coses.

En aquest moment, va coincidir que la Rita Hayworth, la Gilda, es va morir d'alzhèimer, però sembla que va morir alcoholitzada. Arran d'això, la seva filla va fer una fundació per lluitar contra l'alzhèimer i va pagar milions de pessetes als laboratoris per investigar aquesta malaltia i poder trobar uns medicaments. D'aquesta manera, aquella noia va començar una etapa nova al món d'investigació de l'alzhèimer.

Com definiries aquesta malaltia

És una malaltia molt borda, perquè al començament pots fer vida normal o pràcticament normal. A la botiga, la Flora duia els telèfons, els comptes, els encàrrecs, i el metge li va dir que això ella no ho podia fer, que havia de fer alguna cosa més manual. Llavors va començar a fer conjunts de coixins pels sofàs. Quan vam començar ella feia el 80% de la feina i jo el 20%, les coses més de tallar i coses així. En canvi, amb la malaltia, al final jo feia el 80% de la feina i ella el 20%. És una malaltia que fa tanta por, perquè no et dones compte, passes d'un període de ser tu a deixar de ser un mateix, que no pots parlar i que tampoc comprens el que et diuen.

Com és la lluita contra de l'alzhèimer

Nosaltres sempre havíem dit que si un dels dos teníem una malaltia —però pensàvem més en el càncer o alguna cosa així—, doncs dèiem que ens ho diríem. En canvi, la Flora va viure 26 anys amb aquesta malaltia, tot un rècord, i ella va morir sense saber que tenia alzhèimer, perquè jo vaig pensar que era millor no trastornar-la i no dir-li: «mira, tens això i acabaràs així». Ara és diferent, perquè ja se sap molt d'aquesta malaltia, però abans no se'n sabia res.

Crec que la lluita contra l'alzhèimer ha de ser a base de recordatoris amb la memòria, aquesta és la lluita petita.

Llavors, hi ha la gran guerra. Cada any vaig a un dinar que munta la Generalitat per la qüestió de l'alzhèimer i vaig cada any per aprofitar que estan totes les conselleres, la Marina Geli i el Maragall i els consellers. No sé, però m'agradaria conscienciar la gent que no és una malaltia per estar sols. Per exemple, s'ha dit de dedicar l'Hospital Militar a l'alzhèimer, però ja estem una altra vegada, si el que pateix l'alzhèimer ha d'estar sol, ja estem una altra vegada amb els guetos. I l'alzhèimer és un problema perquè és una malaltia de molts anys i en cada casa és un cas. La veritat, però, és que et passes molts anys que pots conviure amb gent. Doncs es podria estar en un lloc convivint bé.

Tornem al mateix, cada casa és un cas i en el cas de les persones que s'han tornat agressives, que peguen, esgarrapen i insulten, doncs en aquest cas els pobres del voltant, els cuidadors, les infermeres o els que sigui, és un problema per ells. En el meu cas, no vaig tenir cap problema. Quan entrem aquí, portava dotze anys a casa, quan va morir ella ja duia gairebé trenta anys d'alzhèimer. Jo havia de baixar cada dia a Barcelona i aquí a la residència la cuidaven millor que jo! Ella també s'ho guanyava. Les cuidadores, en pla de broma, em deien: «Romualdo, la Flora me va a matar: no ha parado de bailar en toda la tarde». Un dia, vam fer un ball i a primera fila hi havia la directora que hi havia abans, el seu germà i altra gent, quatre o cinc que ja es coneixien, menys el germà de la directora. Jo estava a tercera o quarta fila i en el moment que vaig a asseure'm comencen a tocar una sardana i la Floreta s'aixeca i agafa la directora i comença a ballar la sardana. Amb ella no podies mantenir converses de cap profunditat, però ella ballar i cantar: era lo seu.

La malaltia

Una vegada la Flora va perdre tot de coses, l'agulla, el fil i no sé que més, i em va dir: «Mira, que si continuo així acabaré idiota». Jo, en lloc de discutir, li vaig explicar un acudit perquè rigués i fos feliç, i ja mai més va pensar si acabaria idiota o no. Aquest era el meu sistema de cuidar una persona amb alzhèimer. No intentava donar-li lliçons, perquè la primera experiència que tinc d'una persona que

té alzhèimer és intentar que fos divertit, fer bromes. La família, les amistats, els més íntims que em coneixen, sempre diuen que tinc molta sort del caràcter que tinc. Potser en part sí, però un ha de saber girar pàgina al llibre. Quan la situació et posa negre, doncs saber girar pàgina del llibre i buscar una altra situació més simpàtica i alegre. Això ha de ser així, perquè, si no, et passes tot el dia patint i tras-tornat i et porta els sentiments a un nivell...

Els últims moment que la Flora estava aquí, quan venia la meva germana, els nebots o algun familiar, jo els deia que si volien veure la Flora, doncs anàvem a veure-la, però jo els aconsellava que no ho fessin, perquè ella ni es donava compte. Així que els hi deia que era millor que guardessin el record de la Flora més vàlida, més persona, normaleta, que no pas ara que estava estirada en un sofà o en un llit bavejant, fent badalls o no sé què. Al final, la pobra ni parlava, ni sentia, ni veia: la situació final era molt desagradable. Els últims sis anys va anar fent baixons greus i es passava el dia o bé en una cadira de rodes, en un sofà o al llit, i no coneixia a ningú. Si veia que una mà se li apropava obria una mica la boca, com si fos un ocellet, perquè pensava que li donarien menjar. En fi, una situació molt desagradable i, clar, és la persona que has triat. Després a la vida et dones compte que estimes molt als pares, als germans i a la família, però clar, aquests te'ls has trobat, te'ls han col·locat sense que ho decidissis. En canvi, la parella és la persona que has decidit ajuntar-te, casar-te o el que sigui i, clar, quan la persona que tries agafa una malaltia com aquesta, doncs tot es fa molt difícil, molt fotut.

Conviure amb una persona amb alzhèimer

Doncs és qüestió que no s'apagui la paciència ni el foc, perquè quan està a certs nivells, és complicat. El problema és que no és una persona que té uns dolors o alguna cosa així, sinó que simplement fa i diu tonteries, però sense estar boja, doncs es fa molt difícil. Després, quan es fa més gran, quan la cosa s'agreuja, és quan és el veritable suïcidi pel malalt, però més pel familiar. Això és així, perquè aquesta malaltia és traïdora, perquè en molts casos es tor-

nen més agressius, no com la Flora, que es va tornar més suau del que era. Tot i així, en molts dels casos has de fer paral·lelament la vida normal de relacions, família amistat i feina i costa combinar-ho tot.

Quan vas decidir venir a la residència

Un estiu li feia mal el braç i volíem anar a Tarragona a veure uns parents seus, i el metge de la seguretat social ens va donar unes pomades pel seu braç. Quan estàvem allà a Tarragona, veiem que el braç es comença a inflar i a posar-se vermell i li feia molt de mal. Llavors tornem al metge i ens diu que hem d'anar a urgències i el d'urgències ens diu que el braç està trencat, que tenia una fractura patològica, que es trenca sol, i que es té que operar. Justament, volíem anar un mes a França i ens va dir que amb compte, que anéssim, però que quan tornéssim la Flora s'havia d'operar el braç. Els metges ens van dir que amb aquestes malalties, una operació forta o una grip molt forta, perquè els medicaments són molt forts, provoquen una gran baixada al malalt. Així que ens van dir que l'operació afectaria molt a la Flora, però clar si s'havia de fer, doncs es feia. Tal com em van dir, després que l'operessin va fer una baixada molt gran. Aquí és quan em va començar a voltar pel cap la idea d'anar a una residència.

Llavors, vaig començar a mirar una residència que estaven fent al costat de casa. Per una altra banda, el president de la comunitat de veïns del Camp de l'Arpa, que era molt amic meu i també del conseller de Benestar Social, Antoni Comas, i del president Jordi Pujol, doncs em va dir a mi que ja ho miraria ell el tema de la residència.

Va ser molt bo perquè un dia a Poblenou van fer la Fira Boja, on tots els partits tenien paradeta. I nosaltres, Iniciativa, vam posar també la paradeta, on teníem propaganda i loteria. En aquestes que tant la loteria com la propaganda se'ns acaba i jo agafó a la Flora i els hi dic que anem al local a buscar-ne. Quan torno, em donen el *recado* que en Comas està fent una volta per la fira i que vol que jo l'acompanyi. Llavors, jo em pregunto que si realment és un dia bo per parlar de tot això, amb tanta gent com hi havia i

tal. Llavors, arribo allà, amb el cotxe mal aparcad. Portàvem tot de paquets amb propaganda d'Iniciativa i just arriba en Comas i em saluda i em diu que vol parlar amb mi. Vaig a descarregar i li confesso que em semblava abusiu parlar d'aquest tema davant de tanta gent. El Comas, en canvi, el que volia era populisme. Llavors em va dir que no passava res, que li expliqués. Llavors li vaig dir que la meva esposa tenia alzhèimer i que, com que l'havien operat, havia fet una baixada terrible i, per això, volíem anar a una residència. El Comas em va contestar: «ella sí, però vostè està bé». I li vaig respondre que a part dels meus problemes de cor, en general, estava bé, però «escolta, jo sóc partidari de la Llei del Divorci, però jo no em vull divorciar i no fa falta que em divorcieu vosaltres, si en tot cas ja em divorciaré el dia que vulgui, no ara, perquè em dieu tu aquí i la Flora a la residència, no, no, jo vull anar amb la meva dona a la residència». I sí, sí, doncs va fer els tràmits.

Aquí, per exemple, hi ha el cas que de parelles que un d'ells està dins i l'altra al carrer i cada dia es veuen. Però quan arriba el vespre, ell o ella se'n va cap a casa empenyat i el que és queda aquí, doncs es queda mig defraudat. Això és una de les incoherències d'aquestes residències assistides on només hi poden haver-hi persones malaltes.

Tot i així, el tema dels papers va ser una mica de *follón*, perquè tot això d'en Comas va ser al novembre. Llavors, la Teresa, que era la cap del districte de Sant Martí, que llavors governava Convergència, era la que em tramitava els papers. Jo la vaig estar empenyant molt, la trucava molt. Un dia, el meu nebot, que coneixia algú de la Generalitat, va anar a mirar com estava la cosa i em va trucar i em va dir: «tiet, diuen que en quinze dies entreu, però no aquí, sinó a Mataró». Jo em vaig quedar perplex, i li vaig preguntar «què vol dir Mataró?», i em va respondre que ell havia preguntat el mateix: «i què faria el meu tiet a Mataró?», i li van dir que, si no ho volia, podia renunciar. Llavors vaig trucar a la Teresa i em deien que no la trobaven. Al final, quan parlo amb ella i li dic que entrem amb un màxim de quinze dies». Ella va dir «ho veus, ho veus». I quan vaig dir-li que entrava a Mataró, em va dir que ho miraria i que

ja em diria alguna cosa, però no em va dir res. En canvi, al cap d'una hora i mitja em truca l'assistenta d'aquí i m'explica que són de la residència de Mataró, on tenim dues places concedides i que hem d'anar immediatament. Llavors, li vaig preguntar que faig a Mataró, que què volia dir anar a Mataró, i que jo havia demanat Barcelona. Llavors, em va dir que si volia anar a Barcelona havia de renunciar a Mataró i esperar que em donessin Barcelona, i em vaig donar compte que si renunciava em quedaria penjat i no em donarien res. La veritat és que, com que a Mataró tinc molts amics de quan vam estar junts a la presó, tampoc em va saber tan greu. La directora encara ara no sap què ha passat, li anaven trucant des de Barcelona i li deien: «Margarita, que aquesta parella entri dins, que entri dins». El meu nebot deia que només quedava una plaça a Barcelona. Clar, si jo hagués sabut que quedaven dues places, doncs l'hagués *liat*, però si només quedava una, no anava a muntar el *jaleo* perquè el traguessin a ell i em posessin a mi. Així que l'assistenta em va dir que anés a casa, que preparés la roba i que la marqués amb el nom i que anés de seguida a la residència perquè ens quedéssim ja.

Quan vaig arribar la directora no hi era, i al cap de dos o tres setmanes veig la directora i em diu que hem de parlar. Jo havia d'anar a la festa del Treball del PSUC, que ho muntàvem a Montjuïc i després a l'Estació del Nord, on muntàvem estands i mítings i tot això. Li ho explico a la directora, que sóc d'Iniciativa i em diu que ja ho sabia. Llavors li vaig dir a la directora que havia de marxar perquè a Barcelona m'estaven esperant els meus companys per muntar-ho tot. Doncs des d'aquell dia vam tenir més bona relació. La directora em va aconsellar que ens integréssim primer a la casa i si era possible també a Mataró. Al cap d'un temps, un dia, davant de l'alcalde de Mataró, li vaig dir a la directora: «veritat que deia que m'havia d'integrar a Mataró, doncs aquí menys alcalde ja ho sóc tot».

Avantatges de la vida de la residència

Doncs aquí no faig la feina de casa. A Sant Fost ja vaig aprendre a apanyar-me amb els congelats i cuinava tres

àpats al dia i després els congelava; però, clar, era cuinar-ho cada dia. A més a més, treballava. A tot això, també havia de cuidar-la a ella, que no era massa pesat, però s'havia de fer. Més que res, doncs vigilar que no s'escapés. Jo tenia por cada cop que traspassava la porta, perquè no sabies el que li podia passar. Clar, quan vam venir a la residència, les cuidadores em van dir que no feia falta que m'amoïnes més que tot això estava solucionat, que elles tenien cura de la Floreta i no tenia que fer les feines de casa. Això em va permetre poder anar gairebé cada dia a Barcelona, perquè encara feia coses per Iniciativa. Després arribava, sopàvem junts i a dormir. De seguida vam estar ben acollits a la residència. L'únic que ens va dir la directora de la residència és que havíem d'involucrar-nos en la vida de la residència i també en la de Mataró. I, la veritat, com que jo tinc el cap així d'extrovertit, doncs ràpidament vaig començar a muntar espectacles, concerts, a portar conferencians i coses així.

Com és la vida de la residència

Això depèn de cada un. Hi ha persones que diuen que a la residència no saben viure, però després resulta que no saben viure ni a casa seva, que no els hi agrada la feina que tenien, que no estaven d'acord amb els seus amics, doncs clar en aquest cas ja són persones inadaptades per naturalesa. Per descomptat, viure en comunitat és més complicat que viure individualment, però jo crec que té més avantatges que desavantatges, perquè aquí veus persones que penses que, posades soletes en un piset, han d'acabar enfilades per les parets o emborratxant-se o sense perspectives. En canvi, aquí conviuen, xerren amb les persones i fan coses, que encara que només sigui per criticar-les, però ja intervenen. Per una altra banda, els que no tenim aquesta malaltia de criticar, doncs sincerament et sents molt autorealitzat i autosatisfacció, sobretot quan et vénen els avis i et diuen: «Romuald, que bé aquest espectacle, cantaven molt i bé i estava tot tan ben organitzat...» En aquest moment, et sents feliç, et puja l'autoestima.

La mort de la Flora

Quan va morir la Flora va coincidir amb el dia que vaig publicar el meu llibret. Ella tenia el cos donat a la ciència, per investigació; per això, no era necessari fer un funeral. Quan estava a l'acte de presentació del llibre, la Lali Vintró se'm va acostar i em va dir que per què no li havia dit res de la mort de la Flora. Llavors jo li vaig respondre que en l'acte hi havia cosins de la Flora, que també s'havien assabentat en el mateix acte, mentre que la Floreta ja feia tres o quatre dies que estava morta. Quan va passar això, jo no vaig voler flagel·lar-me: ja era prou dura la situació i no volia lamentar-me. Jo ja portava temps sabent que aquest dia, la mort de la Flora, arribaria, i quan va passar no vaig voler lamentar-me. Sempre he dit que hi ha un sindicat al que mai m'apuntaré: el sindicat del lament, perquè en la vida s'ha de preveure els problemes i solucionar-los i, si no tenen solució, fer-los front.

Com han de ser les residències

Jo ja m'he barallat diverses vegades amb la nova consellera, perquè jo li dic que, si no hi ha d'haver residències, que les tanquin i les cremin, però no ho fan, perquè en el fons és necessari que hi hagi residències. Llavors, jo el que dic és que, si n'hi ha d'haver, doncs que siguin de qualitat i mixtes, no només assistides. Ara et diuen que et quedis a casa, amb la família o en un pis tutelat fins que puguis, però que al final, si vols, pots anar a una residència. Com diu el professor José Luis Sanpedro, «estas residencias tienen que ser adecuadas, donde se pueda vivir, no que se vaya solo a morir». Perquè a més ara, amb el feliç conte de les pastilletes, no saps fins quan vius o quan mors. Per això, si hi ha d'haver residències, que almenys siguin habitables, on un pugui aguantar més o menys.

I un dels secrets és que entri gent vàlida, com el que he fet jo aquests anys, organitzar coses, activitats. Els vàlids donen un aire de vida, perquè ajuden que es pugui anar fent vida normal, de barri. Les persones vàlides, a més, donen conversa als assistits. Els que estem aquí ja tenim 80 i pico d'anys, i els que entren potser són més joves, o no, però

estan molt malalts; doncs això s'està convertint en un preanatori o un pàrquing de morts vivents. Si hi han vàlids, això no és així.

A mi, per exemple, no m'agraden les residències que en diuen d'ambient familiar, on només hi ha deu o dotze persones. Un cop vaig anar a veure un amic que vivia al Portal de l'Àngel en una residència amb set persones, que tenia un menjadoret petit i una televisió petita. Els set estaven allà tot el dia i el que estava més bé podia anar a fer una volteta per Portal de l'Àngel. Allò, per a mi, és un lloc on anar a morir-te, perquè no tens res. En canvi, jo aquí tinc la televisió, un ordinador, una llibreria amb 1.500 llibres bastant bons, set diaris cada dia: aquí un fa vida normal. A mi m'agraden aquestes residències que són com un barri o un poble. Sempre dic que aquesta residència és com un barri de Mataró, però sense els carrers asfaltats. A més, mai plou dins, a l'hivern hi ha calefacció i a l'estiu aire condicionat. Aquí un fa el que vol: jo puc estar setmanes sense sortir perquè tinc feina, però hi d'altres que surten fins un o dos cops al dia.

Les cartes a personatges importants

He enviat cartes a tothom. De fet, el 90% de les cartes que envio són pràcticament iguals. Al Parlament de Madrid, vaig enviar el llibret a tots els diputats amb una carta a dins on els ho explicava tot, però també vaig fer el mateix i vaig enviar cartes al Senat, al Parlament d'Andalusia, d'Extremadura, de Catalunya, de tots, i als pobles de més de 10.000 habitants. Amb aquestes cartes demanava la millora de les residències. En l'última carta que li escric al Zapatero li dic que suposo que arribarà un dia que sortirà un Garzón i que farà justícia sobre el delicte que esteu fent, el Govern, que afirma que les residències han de ser assistides, en lloc de mixtes, i els que vénen a parar aquí dins ja saben que vénen a morir en un gueto. Doncs aquestes persones tenen un delicte cap a la humanitat. Llavors és quan, textualment, li dic a Zapatero: «supongo que algún día aparecerá un Garzón que pedirá responsabilidades humanas y sociales a los que pudiendo haber evitado los guetos, decretaron los guetos».

Entre les persones que he escrit està el Maragall, el Clos, la periodista Eulàlia Soler, la consellera Anna Simó, el cantant Joan Manel Serrat, l'Anna Cellers i tots els alcaldes d'Espanya de més de 10.000 habitants. Als alcaldes, els demanava que ho passessin als seus regidors de Benestar Social i, per això, l'Ana Botella em va contestar a mi, com a regidora de Madrid.

El problema és que, quan fan les enquestes, et pregunten: on prefereixes envellir? No et diuen morir, sinó envellir, perquè morir és molt fàcil que sigui en una residència. El problema és que quan t'envien a una residència, tens la idea que t'envien allà a morir; el problema és que pots entrar a una residència i amb les pastilletes pot ser que visquis més anys del que es pensaven. Per això, s'han de fer residències que tinguin una mica d'ambient, de vida, perquè, si no, és fatal pels que viuen a les residències.

Quines creus que són les polítiques que ha de seguir el Govern sobre les residències i per a la gent de la tercera edat?

Fer residències i que, si es vol, diners n'hi ha, com ho demostra que diners sempre hi ha en el lloc de l'armament. El problema és que m'imagino en Zapatero, problemes a l'Afganistan, amb el Bush, amb la crisi; creus que té temps de preocupar-se dels quatre iaïos que volen viure en residències? Però llavors què, ens morim aquí de fàstic? Doncs que nomenin algú que s'encarregui d'això.

No es cansa mai de lluitar i de fer coses

No, al contrari. Mai me'n perdo ni una. Lluitar és molt important per aconseguir coses. Als cinc anys, quan vaig anar a viure a Barcelona, vaig anar a parar a un barri en el que abundaven les necessitats, la gana, i a mi això em va marcar bastant tota la meua vida, per lluitar.

La societat d'ara és diferent de la d'abans?

Sí, jo crec que ha canviat, però faria falta saber si ha canviat tant com el que faria falta. Jo ara, per exemple, també tinc els meus problemes feministes. Per exemple, quan vaig fer la presentació del llibre amb el teu pare, la Lali Vintró va

dir una cosa molt maca: «jo estimo molt el Romuald, però sobretot me l'estimo perquè és feminista». Jo, de fet, ja era feminista quan no estava de moda ser-ho, quan ningú ho era. Ara sembla que està de moda ser feminista, però jo ja ho era d'abans. En canvi, ara, ho pregunto molt perquè ara apareixen tots els mals col·laterals; perquè si la dona estigués a casa cosint mitjons, ara podrien cuidar de la gent gran i no farien falta ni residències ni escoles bressols. Llavors què han de fer? Quedar-se a casa? O exercir la vida pròpia d'una persona normal? Jo sóc partidari d'aquesta última versió, però entenc que hi ha gent retrògrada que no. I aquesta llei que diu que els hi passen uns diners a la setmana perquè les dones es quedin cuidant l'avi fins que mori té un problema perquè, i si l'avi tarda vint anys a morir-se, com li va passar a la Flora, com reincorpores aquesta dona al món laboral? No tot és blanc o negre i ha d'haver-hi matisos.

El mateix passa amb la societat: la societat que somiaven era que fos lliure, però molt més sana. No obstant, s'ha barrejat la societat de consum, de les drogues i no sé quantes coses rares, i això tampoc ho volíem.

Com li agradaria que fos el món en el que viu

Per descomptat, és impossible que el món fos com a mi m'agradaria. Ara, per exemple, hi ha un problema, cada dia quan engego la televisió o miro els diaris, un dels problemes que se'm gira al ventre i que ningú en parla és el vi i l'alcohol. Espanya és el paradís de l'alcohol. El que vull dir: com voldries que fos la societat? Que no poguéssim prendre xampany o una mica de xampany de tant en tant? I és clar, una mica sí, d'acord, llavors clar, una mica de morfina també, una mica de cocaïna també, una mica d'això i d'allò altre. Qui ho controla això? Un altre problema és el sexe amb amor i sense amor; suposo que una parella que fan sexe una mica, una mica, si no s'estimen... Però la frase de la nostra època era: «Amor eterno». Què és millor o pitjor? Doncs no ho sé. Ara surt un amic meu que els seus pares, quan ell era petit, estaven separats. Això vol dir que abans la gent també es separava i, si no ho feia, era per por o per no malviure.

L'altre dia parlava amb un sobre la hipocresia, que no hi ha res pitjor que la hipocresia, però sense hipocresia no podríem viure o sense gens de hipocresia acabaríem donant-nos bufetades pel carrer. Segur que a vegades t'has trobat persones que els haguessis fet un mastegot, però ens hem de contenir. També és important la mesura, saber on estan els límits, perquè tot ha d'estar amb la seva mesura exacta per viure bé.

Creus que el món es pot canviar?

Sí, sí, però no en el grau que voldríem. Jo també sóc soci del Dret de la Mort Digna (DMD). Em van donar papers per firmar, i quan els vaig dir que en tenia trenta (de papers, no de firmes) no s'ho van creure. Això és perquè despenalitzin l'eutanàsia. Jo sempre poso el cas del meu cunyat, que tenia aquesta malaltia dels globus vermells, un càncer de la sang, i sempre li feien transfusions. El metge ens va dir que el meu cunyat es menjava la sang de tots tres, de la de la meva germana i els seus fills, per esmorzar. Quan ens va dir això, li vaig dir a la meva germana que el metge ho estava posant en safata, i li vaig dir que el que havien de fer és parlar amb el doctor els tres, però amb una sola veu, i dir-li que fes allò que cregués necessari. I sobretot que no li preguntessin si el mataria, perquè, si no, el doctor s'acolloniria. És el que et deia abans de la hipocresia. Al dia següent, el meu cunyat ja estava mort. Aquell home va fer aquella operació molt humana, molt honrada, molt digna, amb un peu a la presó, perquè amb la llei en mà aquell home anava a la presó. Per això, el que es vol no és promulgar l'eutanàsia, sinó despenalitzar-la.

Així que el món es pot canviar, però encara diria més: s'ha de canviar. Per exemple, quan es parla de l'armament, doncs saps els diners que es gasten? Abans que es canviés a l'euro, a Espanya un bilió de pessetes a l'any es destinava a l'armament. Això no té cap qualificatiu. No és estrany que algú acabi trencant vidres i fent barbaritats per protestar. Però s'ha de trencar vidres. La hipocresia també, però s'ha de trencar els vidres. El problema que té això és que al final no saps qui està trencant els vidres, que és el que ens

va passar a nosaltres amb la guerra. Una sèrie de senyors van començar a matar gent i matant gent, van acabar per desacreditar el que no s'havia de desacreditar. Així que, si és possible, hem d'evitar la violència, no la propugnem.

Què li falta a aquest món per fer un canvi?

Sobretot hi ha unes frases molt maques que les religions han fet seves. Suposo que no has llegit las *Realidades de Palmira* del comte de Goldway, un llibre on es fa una desfilada de les religions i en el llibre afegeix també o parla de les lleis naturals, que és la font d'on beuen totes les religions, com són: «el no matarás, amarás a tu padre y a tu madre», i això ho porten a la màxima potència. El més important és que el que tu no vulguis per tu, no ho vulguis per ningú. Aquestes frases que semblen una ximpleria són la base del benestar.

I després un altre problema és el consum.

Com definiria la seva vida

Tampoc estic del tot content de la meua vida, però suposo que coneixes aquella frase de l'Ortega y Gasset: «el hombre y sus circunstancias». Doncs les circumstàncies són les que et marquen com has de viure i a vegades et trobes en unes circumstàncies que penses: com hem de viure?

Per una altra banda, estic molt satisfet. Me'n recordo una vegada que una clienta li deia a la Flora: «com és que amb el Romuald no heu fet més diners? Si és molt treballador? Mentre que altres han fet milions?». Doncs, no podies anar que la gent sopés i pagar als demás i alhora fer-te ric. Aquest món és pels que es volen fer rics i els demás no ens podem fer rics. D'això mai em lamento i penso que és natural que sigui així. De fet, jo ho he fet tan bé com he pogut i així hem anat.

Si pogués, canviaria alguna cosa?

Segurament, segurament, però en el fons estic content. Una de les coses maques que tinc són les amistats. Jo, per mi, el més important són les amistats amb les persones. El dia de la presentació del llibre a la Pedrera els hi vaig en-

viar una carta als de la taula, en Ribó, l'Anna Cellers i al president de la Caixa, de la Fundació Viure i Conviure, on els hi deia que per mi el més important era aixecar els ulls i veure 250 parells d'ulls còmplices amb mi, en part perquè era Grané, però també pel tema que tocava. Clar, si el tema hagués estat la cria de bonsais, doncs l'amistat hagués estat la mateixa, però l'interès no. Quan vaig fer el llibre des del partit es deia que es guardessin aquell dia perquè hi havia la presentació del meu llibre, les persones em trucaven, un sentiment de germanor, però clar, has de començar a entregar-te tu, però sense esperar que després t'ho paguin. Alguen t'ho paga, però no tots.

Creus que hi ha alguna cosa que t'ha quedat per fer?

Sí, clar, el que estem dient del canvi del món. Ara l'objectiu és el de les residències. Un amic que tinc que era capellà —ho va deixar per casar-se— i comunista va començar a publicar la revista *L'Agulla*, on hi havia una secció que es deia «Avui parlem amb...», i el número 1 va parlar amb mi. El que li va meravellar és el que jo deia que la Revolució ara és ajudar els iaïos de la residència, però clar, com volies fer la revolució amb el pensament que el món canviaria d'avui per demà? Doncs hem fet el que hem pogut. Jo mai he passat de sergent, ni de gran capità, però sempre he fet el que he pogut i he estat allà; bona mostra d'això és que conec a tots els del partit, m'han fet entrevistes diferents periodistes i, fins i tot, apareixo en un llibre que va escriure la historiadora Queralt Solé¹⁸. Si mai he passat de sergent ha estat per diverses coses diferents. Des del meu punt de vista, cada un tenim un nivell i suposo que si hagués pogut estudiar hagués arribat bastant amunt, però jo no he estudiat mai, no vaig poder fer-ho i he anat d'humil. De fet, el Sebastià Riera m'ho va dir, que era molt humil i sempre m'ha agradat ser així. Per una altra banda, també vaig estar vint anys aparat del partit per comorerisme.

¹⁸ Queralt Solé Barjau: *A les presons de Franco*, Proa, Barcelona:2004, pp. 152-169.

S'acabà d'imprimir
al País Valencià
el dia 2 de desembre
del 2016

els papers del pavelló de la república

1. Josep TERMES (ed.): *Fons Jordi Arquer. Correspondència (1939-1985)*. Nota introductòria de Rafael Aracil i Martí, 194 pp.
2. Antoni SEGURA & Jordi SOLÉ (eds.): *El fons MIL. Entre el record i la història*, 162 pp.
3. Andreu MAYAYO & Miquel Àngel VELASCO (eds.): *Fons Manuel Serra i Moret (1939-1963). Cartes, articles de premsa i documents*, 176 pp.
4. Susanna TAVERA (ed.): *Fons La Revista Blanca. Federica Montseny i la dona nova (1923-1931)*, 170 pp.
5. Francesc ROCA (ed.): *Jaume Miravittles: informes sobre l'economia franquista de postguerra (textos originals en anglès)*, 228 pp.
6. Jaume BUSQUÉ I BARCELÓ (ed.): *Xavier Vinader i Sánchez. Periodisme i compromís*. Pròleg d'Antoni Segura, 242 pp.
7. Jordi AMAT (ed.): *Fons José María Valverde (1942-1996). Fragments d'una biografia intel·lectual*, 152 pp.
8. Alberto PELLEGRINI & José Manuel RÚA FERNÁNDEZ (eds.): *Pssst... Passa-ho. La lluita per la democràcia a Catalunya (1939-1975)*, 204 pp.
9. Miquel-Àngel VELASCO (ed.): *Fons Miquel Ferrer i Sanxis (1939-1989)*, 156 pp.
10. Gemma CABALLER & Queralt SOLÉ (eds.): *Fons Josep Maria Trias Peitx (1900-1979)*, 162 pp.
11. Luciano CASALI & Lola HARANA (eds.): *L'oportunisme de Franco. Un informe sobre la qüestió jueva (1949)*, 138 pp.
12. Teresa ABELLÓ GÜELL (ed.): *La CNT: papers d'exili i clandestinitat*, 202 pp.
13. Miquel-Àngel VELASCO (ed.): *Fons José Del Barrio (1936-1976)*, 154 pp.
14. Carolina RÚA FERNÁNDEZ (ed.): *Fons Albert Pérez i Baró (1902-1989). Col·lectivitzacions i autogestió obrera durant la Guerra Civil a Catalunya (1936-1939). Cartes, conferències i documents*, 130 pp.
15. Romuald GRANÉ VILASECA & Núria SEGURA INSA: *Herois anònims, la història d'en Romuald Grané Vilaseca*, 212 pp.

recerca i pensament

1. Andreu MAYAYO I ARTAL: *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya (1894-1994)*. Pròleg de Josep M. Riera, 320 pp.
2. Josep GUIA I MARÍN: *De Martorell a Corella. Descobrint l'autor del Tirant lo Blanc*. Pròleg de Curt Wittlin, 304 pp.
3. Gil-Manuel HERNÁNDEZ I MARTÍ: *Falles i franquisme a València*. Pròleg d'Alfons Cucó, 416 pp.
4. Lluís DURAN: *Pàtria i escola. L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*. Presentació de Josep Termes, 422 pp.
5. Antoni QUINTANA I TORRES: *La Festa de l'Estendard. Cultura i cerimonial a Mallorca (segles XIV-XX)*. Presentació de Joan F. Mira, 308 pp.
6. Jill R. WEBSTER: *Per Déu o per diners. Els mendicants i el clergat al País Valencià*. Pròleg de Robert I. Burns, S. J., 204 pp.
7. José R. MODESTO ALAPONT: *A ús i costum de bon llaurador. L'arrendament de terres a l'Horta de València, 1780-1860*. Pròleg de Jesús Millan, 332 pp.
8. Agustí COLOMINES & Vicent S. OLMOS (eds.): *Les raons del passat. Tendències historiogràfiques actuals*, 308 pp.
9. José Alberto GÓMEZ RODA: *Política i poder local. Catarroja: un municipi valencià durant el primer franquisme*. Pròleg d'Ismael Saz Campos, 224 pp.
10. Alfons CUCÓ: *El valencianisme polític, 1874-1939*. Segona edició ampliada i revisada. Pròleg d'Emili Giralt i Raventós, 320 pp.
11. Dolores PLA BRUGAT: *Els exiliats catalans a Mèxic. Un estudi de la immigració republicana*. Proemi de Josep M. Solé i Sabaté. Pròleg d'Avel·lí Artís-Gener, 404 pp.
12. Pau VICIANO: *Els cofres del rei. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500)*. Pròleg de Guy Bois, 204 pp.
13. Ernest LLUCH: *La via valenciana*. Segona edició. Pròleg, epíleg i bibliografia de Vicent Soler, 398 pp.
14. Núria SALES: *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*, 232 pp.

15. Josep PICH I MITJANA: *El Centre Català. La primera associació política catalanista (1882-1894)*. Pròleg d'Agustí Colomines i Companys, 298 pp.
16. Albert BALCELLS & Enric PUJOL: *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. Vol. I (1907-1942)*, 396 pp.
17. Immaculada DOMÈNECH SUBIRANAS & Federico VÁZQUEZ OSUNA: *La repressió franquista a l'àmbit local. Manlleu (1939-1945)*. Pròleg d'Antoni Segura i Mas, 302 pp.
18. Enric PUJOL: *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, 370 pp.
19. Manuel ARDIT: *Creixement econòmic i conflicte social. La foia de Llombai entre els segles XIII i XIX*, 650 pp.
20. Miquel PÉREZ LATRE: *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II. Política, administració i territori*. Pròleg d'Ernest Belenguier, 332 pp.
21. Federico VÁZQUEZ OSUNA: *La rebel·lió dels tribunals. L'Administració de justícia a Catalunya (1931-1953). La judicatura i el ministeri fiscal*. Pròleg d'Antoni Segura i Mas, 320 pp.
22. Josep TERMES: *Misèria contra pobresa. Els fets de la Fatarella del gener de 1937: un exemple de resistència pagesa contra la col·lectivització agrària durant la Guerra Civil*, 288 pp.
23. James CASEY: *La terra i els homes. El País Valencià a l'època dels Àustria*. Pròleg de Manuel Ardit, 340 pp.
24. Ricard Camil TORRES FABRA: *Camp i política. La Falange en una comunitat rural valenciana (la Ribera Baixa)*. Pròleg de Pelai Pagès, 252 pp.
25. Xavier FERRÉ I TRILL: *De la nació cultural a la nació política. La ideologia nacional d'Antoni Rovira i Virgili*. Pròleg d'Anna Sallés, 254 pp.
26. Josep PICH I MITJANA: *Valentí Almirall i el federalisme intransigent*. Pròleg de Marició Janué i Miret, 310 pp.
27. Santiago IZQUIERDO I BALLESTER: *República i autonomia. El difícil arrelament del catalanisme d'esquerres, 1904-1931*. Pròleg de Josep Termes, 226 pp.
28. James CASEY: *El regne de València al segle XVII*. Segona edició revisada, 318 pp.

29. Arnau GONZÀLEZ I VILALTA: *La nació imaginada. Els fonaments dels Països Catalans (1931-1939)*, 380 pp.
30. Òscar JANÉ I CHECA: *Catalunya i França al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*. Pròleg d'Antoni Simon i Tarrés i Jean-Pierre Amalric, 462 pp.
31. Sebastià GARCIA MARTÍNEZ: *El País Valencià modern. Societat, política i cultura a l'època dels Àustria*. Pròleg de Manuel Ardit, 336 pp.
32. Albert BALCELLS, Santiago IZQUIERDO & Enric PUJOL: *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. Vol. II (De 1942 als temps recents)*, 506 pp.
33. Lluís DURAN: *Intel·ligència i caràcter. Palestra i la formació dels joves (1928-1939)*. Pròleg de Josep Termes. Epíleg de Josep Maria Solé i Sabaté, 394 pp.
34. Josep TERMES: *La catalanitat obrera. La República Catalana, l'Estatut de 1932 i el Moviment Obrer*, 334 pp.
35. Josep TERMES: *Història de combat*, 402 pp.
36. Giovanni C. CATTINI: *Historiografia i catalanisme. Josep Coroleu i Inglada (1839-1895)*. Pròleg de Jordi Casassas Ymbert, 292 pp.
37. Pau VICIANO: *Senyors, camperols i mercaders. El món rural valencià al segle XV*, 268 pp.
38. Llorenç FERRER I ALÒS: *Hereus, pubilles i cabalers. El sistema d'hereu a Catalunya*, 432 pp.
39. Xavier BOSCH BELLA: *L'energia elèctrica a Catalunya 1944-1958*. Pròleg d'Antoni Segura, 288 pp.
40. Arnau GONZÀLEZ I VILALTA: *Valencianistes a Catalunya. Actuació Valencianista d'Esquerra de Barcelona (1932-1939)*. Presentació de Vicent Partal, 50 pp.
41. Manuel PÉREZ NESPEREIRA: *La secessió catalana. Els corrents culturals europeus a la fi del segle (1872-1900)*. Pròleg de Jordi Casassas Ymbert, 230 pp.
42. Lluís MIRÓ I SOLÀ: *L'alba dels matiners. El procés dels trabucaires (Perpinyà, 1845-1846)*, 304 pp.
43. Queralt SOLÉ I BARJAU: *Els morts clandestins. Les fosses comunes de la Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*. Pròleg de Joan Villarroya i Font, 610 pp.
44. Sebastià GARCIA MARTÍNEZ i Vicent L. SALAVERT FABIA-

- NI: *L'ocupació franquista de la Universitat de València el 1939*. Pròleg de Salvador Albiñana. Edició i epíleg de Vicent Olmos, 160 pp.
45. Joan FUSTER: *Heretgies, revoltes i sermons. Tres assaigs d'història cultural*. Epíleg de Manuel Ardit, 228 pp.
46. Giovanni C. CATTINI: *Prat de la Riba i la historiografia catalana. Intel·lectuals i crisi política a la fi del segle XIX*, 362 pp.
47. Pau VICIANO: *Barres i corones. La bandera de la ciutat de València (segles XIV-XIX)*, 88 pp.
48. Paola LO CASCIO: *Nacionalisme i autogovern. Catalunya, 1980-2003*. Pròleg d'Agustí Colomines, 396 pp.
49. Carmel FERRAGUD DOMINGO: *La cura dels animals. Menescals i menescalía a la València medieval*, 254 pp.
50. Jordi CASASSAS YMBERT: *La fàbrica de les idees. Política i cultura a la Catalunya del segle XX*. Pròleg de Juan-José López Burniol, 318 pp.
51. Joaquim MARTÍ MESTRE: *Josep Bernat i Baldoví. La tradició popular i burlesca*, 396 pp.
52. Òscar JANÉ CHECA: *Catalunya sense Espanya. Ramon Trobat. Ideologia i catalanitat a l'empara de França*, 380 pp.
53. Xavier SERRA: *Història social de la filosofia catalana. La Lògica (1900-1980)*, 270 pp.
54. Albert TOLDRÀ I VILARDELL: *Mestre Vicent ho diu per spantar. El més enllà medieval*. Pròleg de Francisco M. Gimeno Blay, 372 pp.
55. Faust RIPOLL: *Valencianistes en la postguerra (1939-1951). Estratègies de supervivència i de reproducció cultural*, 318 pp.
56. Manuel PÉREZ NESPEREIRA: *La fallida del parlamentarisme. Catalanisme i corporativisme (1900-1936)*, 242 pp.
57. Àlvar MARTÍNEZ VIDAL (coord.): *Exili, medicina i filantropia. L'Hospital Varsòvia de Tolosa de Llenguadoc (1944-1950)*, 92 pp.
58. Rafael ARACIL, Andreu MAYAYO, Antoni SEGURA (eds.): *Diari d'una postguerra. La Vanguardia Española (1939-1946)*, 232 pp.
59. Jordi FONT AGULLÓ (dir.): *Reflexionant l'exili. Aproximació a l'exili republicà: entre la història, l'art i el testimoni*, 336 pp.

60. Josep Lluís MARTÍN BERBOIS: *Joventut Nacionalista de Catalunya. Escola de patriotes*. Pròlegs de Gerard Martí Figueras, Jordi Cuminal i Jordi Pujol, 432 pp.
61. Vicent FLOR: *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*. Pròleg de Salvador Cardús, 382 pp.
62. Juan Vicente GARCÍA MARSILLA: *Art i societat a la València medieval*, 348 pp.
63. Flocel SABATÉ (coord.): *L'edat mitjana: món real i espai imaginat*, 324 pp.
64. Lluís GUIA MARÍN: *Sardenya, una història pròxima. El regne sard a l'època moderna*. Pròleg de Francesco Manconi, 400 pp.
65. Ferran ARCHILÉS I CARDONA: *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*, 432 pp.
66. Josep Lluís MARTÍN I BERBOIS: *El Sindicat de Metges de Catalunya. Un exemple de perseverança en la defensa de la medicina i el país*, 146 pp.
67. Marta SEGARRA: *Escriure el desig, de La Celestina a Maria-Mercè Marçal*, 248 pp.
68. Xavier SERRA: *La filosofia en la cultura catalana*, 212 pp.
69. Carles SANTACANA (coord.): *Entre el malson i l'oblit. L'impacte del franquisme en la cultura a Catalunya i les Balears (1939-1960)*, 300 pp.
70. Carlo M. CIPOLLA: *Cristofano i la pesta*, 136 pp.
71. Maria Antònia MARTÍ ESCAYOL & Antoni ESPINO LÓPEZ: *Catalunya abans de la Guerra de Successió. Ambrosi Borsano i la creació d'una nova frontera militar, 1659-1700*, 340 pp.
72. Antoni ESPINO LÓPEZ: *Pàtria i Llibertat. La guerra de Successió a Catalunya, 1704-1714*, 222 pp.
73. Joan CUSCÓ I CLARASÓ: *Francesc Pujols, filòsof*, 82 pp.
74. Rosa RODRÍGUEZ BRANCHAT: *La construcció d'un mite. Cultura i franquisme a Eivissa (1936-1975)*. Pròleg d'Antoni Marimon, 188 pp.
75. Teresa ABELLÓ & Agustí COLOMINES (eds.): *Josep Terres. Catalanisme, obrerisme, civisme*, 256 pp.
76. Jordi CASASSAS YMBERT: *La nació dels catalans. El difícil procés històric de la nacionalització de Catalunya*, 188 pp.
77. Rafael NARBONA VIZCAÍNO: *En l'horitzó de la història ibèrica. Pobles, terres, sobirania (segles V-XV)*, 448 pp.

78. Antoni ESPINO & Òscar JANÉ (eds.): *Guerra, frontera i identitats*, 284 pp.
79. Fèlix VILLAGRASA I HERNÁNDEZ: *Mancomunitat i ciència. La modernització de la cultura catalana*, 102 pp.
80. Marta GARCÍA CARRIÓN: *La regió en la pantalla. El cinema i la identitat dels valencians*, 224 pp.
81. Vicent BAYDAL: *Els valencians, des de quan són valencians?*, 196 pp.
82. Antoni SIMON TARRÉS: *Llengua i política a la Catalunya del segle XVII. Alexandre Ros i Gomar (1604-1656)*, 186 pp.
83. Manuel ARDIT: *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*. Epíleg d'Eva Serra i Puig, 610 pp.

els llibres del contemporani

1. Rosa MONTORIOL I SABATÉ: *Ferran Soldevila (1894-1971). Una aproximació biobibliogràfica*. Pròleg d'Emili Giralt i Raventós, 148 pp.
2. Norberto BOBBIO: *Dreta i esquerra. Raons i significats d'una distinció política*. Pròleg de Joan Subirats, 152 pp.
3. Jaume COMELLAS I COLLDEFORNIS: *Aquí hi ha gana! Debat sobre la marginació social a Barcelona*. Pròleg de Manuel Vázquez Montalbán. Epíleg de Jaume Lorés, 184 pp.
4. Francesc ROCA: *El miracle europeu i la via asiàtica. Viatges entorn de la modernitat*, 206 pp.
5. Ricard PÉREZ CASADO: *Conflicte, tolerància i mediació. Onze conferències de l'Administrador europeu a Mostar*. Presentació de Javier Solana Madariaga, 86 pp.
6. Isaiah BERLIN: *Entre la filosofia i la història de les idees. Una conversa amb Steven Lukes*. Introducció de S. Lukes: «El singular i el plural», 104 pp.
7. J. GARCÉS, F. RÓDENAS, S. SÁNCHEZ i I. VERDEGUER: *Política social, exclusió i pobresa a Rússia*, 130 pp.
8. Pere MAYOR: *Un país amb futur. Converses amb Víctor G. Labrado*. Pròleg de Ramon Lapiedra, 2a ed., 124 pp.
9. Norbert BILBENY: *Política noucentista. De Maragall a D'Ors*, 160 pp.
10. Carles SANTACANA I TORRES: *El franquisme i els catalans. Els informes del Consejo Nacional del Movimiento (1962-1971)*, 2a ed., 148 pp.

11. Agustí COLOMINES I COMPANYS: *Testimoni públic. Política, cultura i nacionalisme*. Pròleg de Francesc-Marc Álvaro, 286 pp.
12. Andreu MAYAYO I ARTAL: *La ruptura catalana. Les eleccions del 15-J del 1977*, 286 pp.
13. Joan FUSTER: *De viva veu. Entrevistes (1952-1992)*. Edició a cura d'Isidre Crespo. Pròleg d'Enric Sòria, 456 pp.
14. Pilar PARCERISAS: *Art & Co. La màquina de l'art*. Pròleg de Manuel Guerrero, 208 pp.
15. Josep Lluís BLASCO: *La nau del coneixement*. Edició a cura de Jesús Alcolea i Xavier Sierra. Pròleg d'Enric Casaban i Tobies Grimaltos, 406 pp.
16. Jordi SEBASTIÀ: *El parany cosmopolita. Una mirada a les arrels ideològiques de la globalització*, 180 pp.
17. Simona ŠKRABEC: *L'atzar de la lluita. El concepte d'Europa Central al segle XX*, 280 pp.
18. Agustí COLOMINES & Vicent S. OLMOS (eds.): *Pensar la contemporaneïtat. Divuit converses sobre la història*, 362 pp.
19. Pau VICIANO: *El regne perdut. Quatre historiadors a la recerca de la identitat valenciana*, 176 pp.
20. Rodolf LLORENS I JORDANA: *Catalunya des de l'esquerra. Una lectura moderna i popular de la cultura nacional*. Edició a cura de Joan Cuscó i Clarasó, 174 pp.
21. Gemma SANGINÉS & Àngel VELASCO (eds.): *Identitats. Convivència o conflicte?*, 130 pp.
22. Albert MESTRES: *Història i tragèdia. A propòsit dels catalans jueus*, 220 pp.
23. Montserrat COMAS I GÜELL: *Víctor Balaguer i la identitat col·lectiva*, 264 pp.
24. Antoni FERRANDO (ed.): *El primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i el País Valencià. Els reptes del futur*, 274 pp.
25. Pilar PARCERISAS: *Barcelona Art/Zona. De l'avantguarda a les noves estratègies culturals*. Pròleg de Vicenç Altaió, 194 pp.
26. Doro BALAGUER: *L'esquerra agònica. Records i reflexions*. Pròleg de Francesc Pérez i Moragón, 264 pp.
27. Àngel VELASCO i Quim GIBERT (eds.): *Removent cons-*

- ciències. *Transgressió cívica i fet nacional*. Pròleg de Susanna Barquín, 116 pp.
28. Alexandre CIRICI PELLICER: *Viure l'art, transformar la vida*. Edició a càrrec de Narcís Selles, 250 pp.
 29. Gustau MUÑOZ (ed.): *Els reaccionaris valencians. La tradició amagada*, 216 pp.
 30. Francesc PÉREZ MORAGÓN: *Himnes i paraules. Misèries de la Transició valenciana*. Pròleg d'Adolf Beltran, 164 pp.
 31. Ramon TRIAS FARGAS: *Narració d'una asfíxia premeditada*. Pròleg d'Elisenda Paluzie, 162 pp.
 32. Xavier SERRA: *La tertúlia de Joan Fuster*, 60 pp.
 33. Vicent FLOR (ed.): *Nació i identitats. Pensar el País Valencià*. Pròleg de Joan F. Mira, 142 pp.
 34. Vicent FLOR: *Societat anònima. Els valencians, els diners i la política*, 416 pp.
 35. Elies SEGUÍ MAS (ed.): *Una nova via per a l'empresa valenciana. Bases i propostes econòmiques per al futur*. Pròleg de Vicent Soler Marco, epíleg de Rafael Climent González, 222 pp.

el món de les nacions

1. François THUAL: *Els conflictes identitaris*, 184 pp.
2. Alfons CUCÓ: *Els confins d'Europa. Nacionalisme, geopolítica i drets humans a la Mediterrània oriental*, 190 pp.
3. Ernest GELLNER: *Nacionalisme*, 112 pp.
4. Liah GREENFELD: *Nacionalisme i modernitat*, 196 pp.
5. Daniele CONVERSI: *La desintegració de Iugoslàvia*, 212 pp.
6. Miroslav HROCH: *La naturalesa de la nació*, 182 pp.
7. Anthony D. SMITH: *La nació en la història*, 132 pp.
8. Gérard BOUCHARD: *La nació quebequesa: futur i passat*, 204 pp.
9. Josep R. LLOBERA: *La teoria del nacionalisme a França*, 162 pp.
10. Benedict ANDERSON: *Comunitats imaginades. Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*. Edició revisada i ampliada, 260 pp.
11. Albert MONCUSÍ I FERRÉ: *Fronteres, identitats nacionals i integració europea. El cas de la Cerdanya*. Pròleg de Joan J. Pujadas, 258 pp.

12. Michael BILLIG: *Nacionalisme banal*, 308 pp.
13. Craig CALHOUN: *Nacionalisme*, 208 pp.
14. Anthony D. SMITH: *Els orígens ètnics de les nacions*, 472 pp.
15. Xosé Manoel NÚÑEZ SEIXAS: *Internacionalitzant el nacionalisme. El catalanisme polític i la qüestió de les minories nacionals a Europa (1914-1935)*, 286 pp.
16. Alain-G. GAGNON: *Temps d'incertituds. Assajos sobre el federalisme i la diversitat nacional*, 210 pp.
17. Ferran ARCHILÉS (ed.): *La persistència de la nació. Estudis sobre nacionalisme*, 294 pp.

textos clàssics

1. JAUME I: *Llibre dels fets*. Introducció i versió modernitzada a cura d'Antoni Ferrando i Vicent Josep Escartí, 334 pp.
2. Pere TOMIC: *Històries e conquestes del realme d'Aragó e principat de Catalunya*. Pròleg d'Albert Hauf i Valls. Introducció i edició a cura de Joan Iborra, 354 pp.

personatges

1. Enric PUJOL: *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana contemporània*. Pròleg d'Antoni Simon i Tarrés, 370 pp.
2. Albert FORMENT: *Josep Renau. Història d'un fotomuntador*. Pròleg d'F. J. Yvars, 388 pp.
3. Joaquim FERRER: *Francesc Layret (1880-1920)*. Pròleg de Josep M. Álvarez, 224 pp.
4. Felip CID: *Memòries inútils*, 340 pp.
5. Santiago IZQUIERDO: *Pere Coromines (1870-1939)*. Pròleg de Josep Termes, 262 pp.
6. Josep POUS I PAGÈS: *Dietaris i memòries de l'exili*. Edició a cura de M. Àngels Bosch, 286 pp.
7. Manuel SANCHIS GUARNER: *Lletres de resistència (1939-1981)*. Edició a cura de Santi Cortés. Presentació d'Antoni Ferrando, 426 pp.
8. Narcís SELLES RIGAT: *Alexandre Cirici Pellicer. Una biografia intel·lectual*, 396 pp.
9. Fermí RUBIRALTA I CASAS: *Daniel Cardona i Civit (1890-1943). Una biografia política*, 228 pp.

10. Francesc MONTERO AULET: *Manuel Brunet. El periodisme d'idees a l'ull de l'huracà*, 388 pp.

biografies parcials

1. Xavier SERRA: *Els 70 al País Valencià*. Fotografies de Francesc Vera, 220 pp.
2. Xavier SERRA: *Nascuts abans de la guerra*. Fotografies de Francesc Vera, 202 pp.
3. Xavier SERRA: *Biografies parcials (3). L'època crítica*. Fotografies de Francesc Vera, 212 pp.

literatures

1. Francisco MATEU: *Cita amb ningú*. Pròleg de Joan Iborra, 112 pp.
2. Jorge BROTONS: *La raó de les sèquies*, 48 pp.
3. Francisco MATEU: *Chez Lyon blues*. Pròleg de Joan Iborra, 128 pp.
4. Antoni GÓMEZ: *Eros és l'escriptura. La literatura com a estimulant vital*, 224 pp.
5. Xavier SERRA & Francesc VERA: *A peu de foto*, 142 pp.
6. Francesc CALAFAT: *Països de paper (notes sobre literatura)*, 272 pp.
7. Víctor LABRADO: *Tirant, l'heroi fràgil*, 142 pp.

estudis locals

1. Manuel CIVERA I GÓMEZ: *Morvedre hebreu (segles XIII-XVI)*. Pròleg d'Enric Guinot, 430 pp.
2. Rafael REQUENA DíEZ: *El patrimoni esborrat. Barri d'Obra-dors de Manises o la crònica d'una fatalitat*. Pròleg de Gil-Manuel Hernández i Martí. Epíleg de Romà de la Calle, 98 pp.

actes de congressos

1. *Els catalans a Espanya, 1760-1914*. M. Teresa Pérez Picazo, Antoni Segura i Mas i Llorenç Ferrer i Alòs (eds.). Actes del Congrés «Els catalans a Espanya» (Barcelona, 21 i 22 de novembre de 1996), 504 pp.
2. *Sense memòria no hi ha futur*. Actes de les III Jornades de Joves Historiadors i Historiadors de la Universitat de Barcelona (Barcelona, 13, 14 i 15 de març del 2003), 400 pp.

3. *Fosses comunes i simbologia franquista*. Antoni Segura, Andreu Mayayo i Queralt Solé (eds.). Ponències de les Jornades, Barcelona, 9 i 10 d'octubre 2008, 382 pp.
4. *Laguerra del Francès al territori de parla catalana*. Núria Sauch Cruz (ed.). Jornades d'estudi, el Bruc (l'Anoia), 23, 24 i 25 de maig de 2008, Bicentenari de les batalles del Bruc, 564 pp.
5. *Autobiografies, memòries, autoficcions*. Joaquim Espinós, Dari Escandell, Isabel Marcillas i Maria Jesús Francés (eds.), 392 pp.
6. *Història local. Recorreguts pel liberalisme i el carlisme*, homenatge a Pere Anguera (I). Ramon Arnabat i Antoni Gavalrà (eds.), 506 pp.
7. *Projectes nacionals, identitats, i relacions Catalunya-Espanya*, homenatge a Pere Anguera (II). Ramon Arnabat i Antoni Gavalrà (eds.), 552 pp.
8. *II Congrés Català de Filosofia. Joan Fuster, in memoriam*, Enric Casaban i Xavier Serra (eds.), 552 pp.
9. *Els jocs en la història*. Carles Barrull Perna i Elena Espuny Arasa (eds.), 436 pp.
10. *Teatralitat popular i tradició. II Congrés Internacional de Balls Parlats*. Francesc Massip, Pere Navarro i Montserrat Palau (eds.), 376 pp.

mirmanda

1. Òscar JANÉ & Eric FORCADA (eds.): *L'afrontera. De la dominació a l'art de transgredir*, 224 pp.
2. Òscar JANÉ & Queralt SOLÉ (eds.): *Observar les fronteres, veure el món*, 352 pp.
3. Òscar JANÉ & Xavier Serra (eds.): *Ultralocalisme. D'allò local a l'universal*, 178 pp.
4. Enric PUJOL & Queralt SOLÉ (eds.): *Una memòria compartida. Els llocs de memòria dels catalans del nord i del sud*, 242 pp.
5. Felip MARTÍ-JUFRESA: *Vigir i badar. Ontologia de la dominació i anarquisme metafísic*, 226 pp.

revistes de l'editorial afers

Afers. Fulls de recerca i pensament (quadrimestral).
Segle XX. Revista catalana d'història (anual).

